

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXXII) XXIV vol. 80.

Број 2/2024

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 2/2024 Год. (XXXII) XXIV vol. 80 стр. 1-204

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске”
1994. као научни часопис излази од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36

Телефон: 011/3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs, E-mail: pr@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs, www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/

За издавача:

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Редакција:

др Драган Марковић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Јован Базић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Приштини
– Косовска Митровица

др Мирјана Радојичић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Владан Станковић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Шуљагић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Стошић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Драган Јовашевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Нишу
др Александра Мирковић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Марија Ђорић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Милена Пешић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Секретари:

мр Андреа Матијевић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

мр Милица Топаловић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

мр Ненад Спасојевић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Лектура и коректура:

Ања Маљевић

Савет часописа:

Академик Елена Малишева, Руска академија наука

проф. др Миролjub Јевтић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

др Никола Жугић, научни саветник у пензији, Институт за савремену историју, Београд

др Драган Новаковић, научни саветник, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

др Дубравка Стајић, виши научни сарадник у пензији, Институт за политичке студије, Београд

проф. др Брачо Ковачевић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука,
Универзитет у Бања Луци

проф. др Урош Шуваковић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Београду

др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд

др Маријана Максимовић, научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд

проф. др Димитриј Константинович Безњук, редовни професор, Белоруски државни универзитет

проф. др Кирил Шевченко, редовни професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск

проф. др Хакан Јалап, ванредни професор, Омер Халисдемир универзитет, Ниде

др Михаил Лобанов, доцент, Московска школа економије

Слог и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И САВРЕМЕНИХ МЕЂУДРЖАВНИХ ОДНОСА

Никола Влајнић

ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА
У ШЕКСПИРОВОМ *РИЧАРДУ III*.....13-32

Марко Вигњевећ

МОДЕЛ ИГРЕ У ГЕОСТРАТЕШКОМ РИВАЛИТЕТУ
ГРЧКЕ И ТУРСКЕ.....35-62

ПИТАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА, ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ И ДИСКУРСА ГОВОРА

Марко Мијатовић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И
ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ БОШЊАКА У БОСНИ
И ХЕРЦЕГОВИНИ.....67-91

Аријана Хандан

ДИСКУРС ГОВОРА НА ПЕТОМ ПРОТЕСТУ
„СРБИЈА ПРОТИВ НАСИЉА” У БЕОГРАДУ.....93-106

АКТУЕЛНО

Дејан Миленковић

УРБАНЕ ПОЛИТИКЕ ПЛАНИРАЊА, УПРАВЉАЊА
И СТАНОВАЊА У ЕВРОПСКИМ ГРАДОВИМА НА
РЕКАМА И ГРАДУ БЕОГРАДУ
– СТУДИЈА СЛУЧАЈА.....111-131

Милица Бошковић, Ненад Путник

I-DOSING – ДИГИТАЛНА ДРОГА?.....133-144

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Бранко Надовеза

ПОЛИТИКОЛОШКА И ДРУШТВЕНА МИСАО
МИЛУТИНА НЕШИЋА..... 149-160

Душан Достанић

УНУТАР АФД-А.....163-169

Дајана Лазаревић

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ОТВОРЕНЕ НАУКЕ
НА ИНСТИТУТУ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ,
БЕОГРАД.....171-174

CONTENTS

FROM POLITICAL THEORY AND MODERN INTERSTATE RELATIONS

Nikola Vlačić

NICCOLÒ MACHIAVELLI'S POLITICAL PHILOSOPHY
IN SHAKESPEARE'S *RICHARD III*..... 13-32

Marko Vignjević

GAME MODEL IN THE GEOSTRATEGIC RIVALRY
OF GREECE AND TURKEY.....35-62

ISSUES OF NATIONAL IDENTITY, POLITICAL STRUGGLE AND SPEECH DISCOURSE

Marko Mijatović

NATIONAL IDENTITY AND POLITICAL PARTIES
OF BOSNIACS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA.....67-91

Arijana Handan

SPEECH DISCOURSE AT THE FIFTH PROTEST
"SERBIA AGAINST VIOLENCE" IN BELGRADE..... 93-106

CURRENT ISSUES

Dejan Milenković

URBAN PLANNING, MANAGEMENT AND HOUSING
POLICIES IN EUROPEAN RIVER CITIES AND
CITY OF BELGRADE – CASE STUDY..... 111-131

Milica Bošković, Nenad Putnik

I-DOSING – DIGITAL DRUG?..... 133-144

REVIEWS

Branko Nadoveza

POLITICAL AND SOCIAL THOUGHT
OF MILUTIN NEŠIĆ.....149-160

Dušan Dostanić

INSIDE AFD..... 163-169

Dajana Lazarević

IMPLEMENTATION OF OPEN SCIENCE
AT THE INSTITUTE FOR POLITICAL STUDIES,
BELGRADE.....171-174

УВОДНИК

И други број Политичке ревије за ову годину одликује се веома садржајним и интересантним радовима. У свакој од рубрика имамо по два текста, у последњој рубрици три који се односе на научну полемику, осврте и приказе; овог пута немамо посебно издвојену тему броја. У сваком случају, определили смо се за приказане рубрике и чланке у њима. При редоследу рубрика руководили смо се дедуктивним методом: од општег ка појединачном, од начелног ка конкретном, од теорије ка политичкој пракси. Разуме се, уз примену и других метода. Отуда у првом делу политичка филозофија Никола Макијавелија у Шекспировом Ричарду III (Н. Влајнић) и модел игре у савременим геостратешким односима Грчке и Турске (М. Вигњевић) – два интересантна политиколошка приступа у сагледавању поменутих предмета истраживања.

О историјској генези националног идентитета босанских муслимана, од Устава СФРЈ 1974. са великим М, од 1992. године Бошњака, писано је мноштво радова, и текст који је пред вама је један од њих, с тим што је аутор (М. Мијатовић) ставио акценат на однос бошњачких политичких странака према сопственом националном идентитету, из чега произлази својеврстан друштвени и политички значај овог рада. У другом раду из ове рубрике аутор (А. Хандан) анализира политички говор актера једног од политичких протеста – петог, који је организовала „Србија против насиља” у пролеће ове године. Мишљење аутора је да „анализа показује да је доминирао патетичан стил са елементима сарказма и политички-идеолошким елементима”.

Сваки на свој начин, интересантни су и истраживачки провокативни и радови из рубрике Актуелно: о урбаној политици планирања, управљања и становања у европским градовима на рекама и граду Београду – студија случаја (Д. Миленковић), као и рад који се бави анализом примене и опасности од злоупотребе дигиталних дрога (М. Бошковић, Н. Путник).

Овом приликом желимо да укажемо на лепу праксу која се „одомаћила” у нашем реномираном часопису, а то је писање радова за рубрику Осврти, прикази, научна критика и полемика. Читање и писање је наш основни посао, а затим следе научне конференције, предавања, учешће на научним скуповима, промовисање научних

чланака и публикација, итд. У том смислу, може се рећи да су најбољи извори знања и научних информација – тематски научни зборници, а најбољи начин праћења стања у свету науке – ишчитавање, анализа и критички осврти и прикази дела других аутора. Нажалост, то често није случај у нашој институтској и факултетској пракси. Овде имамо један парадокс: више се пише, него што се чита. Највише се, изгледа, читају – само своји текстови. Зато се неретко дешава да аутори, увек изнова, откривају „топлу воду”. Због тога је драгоценост ова наша рубрика и аутори који у оквиру ње пишу текстове.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

**ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И САВРЕМЕНИХ
МЕЃУДРЖАВНИХ ОДНОСА**

13

Никола Влајнић

ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА
У ШЕКСПИРОВОМ *РИЧАРДУ III*

35

Марко Вигњевић

МОДЕЛ ИГРЕ У ГЕОСТРАТЕШКОМ РИВАЛИТЕТУ
ГРЧКЕ И ТУРСКЕ

УДК 321.01+14:929 Макијавели Н.

DOI: 10.5937/pr80-50689

Прегледни рад

*Никола Влајнић**

Факултет политичких наука, Београд

ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА У ШЕКСПИРОВОМ РИЧАРДУ III

Сажетак

Виљем Шекспир пружа читаоцима увид у његово виђење власти и политике писањем историјских драма о раздобљу енглеске историје познатом као Ратови ружа. Николо Макијавели своје разумевање политике износи врло експлицитно у Владаоцу, свом најпознатијем делу. У раду смо настојали да упоредном анализом Шекспирове историјске драме Ричард III и Макијавелијевог Владаоца идентификујемо однос између политичке мисли два аутора. Дошли смо до закључка да постоји читав низ сличности између начина на који Шекспир и Макијавели разумеју политику. Идентификовали смо комплементарност у њиховим погледима на људску природу, по питању средстава којима се треба служити зарад доласка на власт и опасности које могу да доведу до свргавања са исте. Међутим, учили смо и битне разлике које се пре свега тичу разумевања односа између политике и морала.

Кључне речи: Виљем Шекспир, Николо Макијавели, Ричард III, Владалац, узурпација власти, макијавелизам, морал у политици

* Имејл адреса: v.nikola98@gmail.com; ORCID: 0009-0009-6119-2337.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду бавићемо се односом између политичке филозофије и драмске уметности кроз призму Шекспирове (*William Shakespeare*) историјске драме Ричард III (*The Tragedy of King Richard III*) и политичке мисли Никола Макијавелија (*Niccolò di Bernardo dei Machiavelli*). Шекспиров Ричард III представља погодну основу за анализирање односа између политичке филозофије и драме, као и између ова два аутора, из два основна разлога. Први разлог је тематика узурпације власти, којом се драма бави, а други разлог је погодна карактеризација носећег лика драме, краља Ричарда III (*Richard III*). У раду ћемо настојати да утврдимо сличности и разлике између Шекспировог и Макијавелијевог поимања политике, а своју анализу ћемо засновати на упоредној анализи Макијавелијевог Владоаца (*Il Principe*) и радње Ричарда III, као и лика краља Ричарда. Заступаћемо став да постоје сличности између мисли ова два аутора, али и да су ограничене скромним изворима које је Шекспир имао о Макијавелијевој политичкој филозофији.

Виљем Шекспир је написао 10 (према неким тумачењима 11) историјских драма, чија се радња одиграва у периоду од 13. до 16. века. Ричард III је једна од ових историјских драма, одиграва се непосредно пре и током владавине краља Ричарда III (1483–1485) и припада Шекспировој другој тетралогiji, коју чине још и први, други и трећи део Хенрија VI (Костић 2013, 55). Писањем о овом турбулентном периоду енглеске историје, Шекспир користи прилику да изнесе своје виђење политике и пружа нам увид у начин на који је посматрао однос власти, поретка, народа и морала у политици.

Рад се састоји из четири дела. У првом делу бавићемо се повезаношћу политичке мисли Шекспира и Макијавелија, њиховим погледима на људску природу, схватањем односа између политике и морала, као и карактеризацијом Ричарда III. Други део бавиће се Ричардовим планом за долазак на престо кроз призму Макијавелијеве мисли. У трећем делу упоредићемо Макијавелијеве савете за владаре са Ричардовим поступцима након освајања круне, како бисмо утврдили разлоге за Ричардов неуспех у одржавању на власти. У закључним разматрањима осврнућемо се на уочене сличности и разлике између ових аутора.

УТИЦАЈ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА НА СТВАРАЛАШТВО ВИЉЕМА ШЕКСПИРА

Политичка мисао чувеног фирентинског мислиоца Никола Макијавелија и стваралаштво великог песника и драмског писца Виљема Шекспира повезани су на неколико начина. Пре свега, њихова заједничка сфера интереса је политика. Шекспир и Макијавели писали су о дешавањима у периодима нестабилности и насилних борби за власт у Енглеској и Италији, што их је подстакло да размишљају о истим питањима. Макијавели нам своја запажања предочава врло непосредно у списима попут *Владаоца* и *Расправа о првих десет књига Тита Ливија (Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio)*. С друге стране, Шекспир нам даје увиде о свету политике посредно, путем својих драма, а теме о којима је писао су узурпација власти, успостављање политичког поретка и однос између народа и владара. Упркос мишљењима појединих аутора да се Шекспир првенствено бавио људима и људском природом, а не политичким институцијама, не би требало занемарити увиде о политици које нам овим путем предочава (Stark 1930, 9). Шекспирово размишљање о политици нарочито је видљиво и темељно представљено у његовим историјским драмама.

Осим заједничке теме којом су се бавили, значајна сличност између ових аутора је да је Макијавели, упркос томе што није био драмски уметник, написао драму под именом *Мандрагола*. На први поглед је у питању банална комедија, али *Мандрагола* суштински представља алегорију која може да се посматра као својеврстан додаток његовим политичким списима (Ковачевић и Симендић 2020, 37). Потом, чврсту потврду утицаја Макијавелијеве мисли на Шекспира и мотив за проучавање овог односа проналазимо у чињеници да је у неколико наврата, у првом и трећем делу Хенрија VI и у Веселим женама винздорским, директно именовано Макијавелија (Чавошки 2019, 375). Најзад, стваралаштво Шекспира и Макијавелија повезано је и начином на који нам пружили увиде у политику. Шекспир политику предочава и анализира кроз своје ликове, док се Макијавели бави изучавањем поступака великих људи у антици и његовом времену. Пошто се и један и други ослањају на људе да би нам предочили своје увиде о политици, неминовно долазимо до питања како они посматрају људску природу.

Чавошки (2001, 334–336) истиче да, према Макијавелију, владалац који успоставља нови поредак треба да посматра људску природу као постојану и склонију злу него добром. Макијавели нам ово предочава и у Расправама о првих десет књига Тита Ливија, објашњавајући да закони треба да се пишу с тим на уму (Machiavelli 1985, 160). У Владаоцу он своје виђење износи сасвим јасно – људе треба посматрати као похлепне, превртљиве и кукавице (Макијавели 2005, 72). Међутим, овај став не би требало генерализовати јер је пре у питању пожељна полазна основа за владара, него суд о свим људима. Исто тако, владар треба да буде спреман да чини злодела јер ће „добар” владалац веома често испасти лош хришћанин и зло људско биће” (Giorgini 2017, 63). Он заузима позицију која је прагматична али не и аморална, јер је владар добар док год зла дела чини у име заједничког добра, које је за Макијавелија држава. Управо због овога Макијавели разликује добро од врлине (*virtù*), јер добра дела могу да буду лоша по заједничко добро, а врла дела му нужно служе (Strauss 1958, 257). *Virtù* је најбоље описати као „моралну флексибилност” која је у служби достизања заједничког добра (Skinner 2001, 44). Међутим, поред моралне флексибилности овај појам је и „синтеза енергије, воље, храбрости, снаге, способности прилагођавања околностима, (...) опрез, постојаност, марљивост и објективну процјену расположивих снага” (Machiavelli 1985, 33).

Нешто је теже утврдити Шекспиров став о људској природи, пре свега због форме у којој је писао. Шекспирова дела су у стиху и његове ставове о политици видимо посредно, кроз драмске ликове који обилују различитим моралним начелима. Коста Чавошки (2019, 116) је на основу анализе Шекспирових драма и сонета закључио да Шекспир, упркос тренуцима када уздиже лепоту људског духа, тежи антрополошком песимизму, веровању да су људи по природи зли. Ову оцену, међутим, нећемо да прихватимо некритички, већ ћемо је оправдати упечатљивим разговором између двојице убица Џорџа, војводе од Кларенса и Ричардовог брата, у којем један убица говори другом да му се савест налази „у новчанику војводе од Глостера” (Шекспир, *Ричард III*, I чин, 4. сцена, 163). Разумевање ставова ова два аутора о људској природи корисно је приликом анализирања њихових дела, јер они представљају полазну основу за погледе на политику, као и на однос између политике и морала.

Макијавелијево виђење односа политике и морала можемо да наслутимо већ у његовој подели држава на монархије и републике,

као и у њиховој даљој подели према начинима стицања власти. Мислиоци пре Макијавелија класификовали су државе не само према начину уређења, већ и према томе да ли је поредак изопачен, дакле подређен интересима оних који владају, или не (Zuckert 2017, 47). У складу са тим, испрва делује да Макијавели у потпуности занемарује исправност владавине у својој класификацији. Међутим, Зукерт (47–48) такву поделу не тумачи као одбацивање важности заједничког добра, већ као производ праксе да владар чини добро за читаву заједницу зарад себичног мотива опстанка на власти, уместо из љубави према заједници и својим суграђанима. Дакле, према овом тумачењу, Макијавели не посматра исправност уређења и моралност владара као градивне елементе поретка, већ као питање мудрости и вештине владара. Мудар владар ће владати на начин који не наноси штету поданицима, како би се одржао на власти. Ову тезу можемо да поткрепимо саветима које Макијавели (2005, 77–86) даје владарима да би избегли незадовољство и презир својих поданика.

Из претходног можемо да закључимо да је, према Макијавелију, довољно да владар одржава привид моралност, али да исто тако „мора бити и спреман да може и уме да окрене лист ако затреба да не буде такав” (Макијавели 2005, 75). Владање у складу са моралним начелима кочи владара, а илузија моралности корисна је за одржавање поретка. Овај закључак, међутим, не обухвата у целости Макијавелијево разумевање морала у политици, пошто се, између осталог, изоставља концепт славе. Слава је изузетно важна за Макијавелијеву мисао јер он верује да се људи, укључујући владаре, у животу воде тиме „да дођу до славе и богатства” (103). Слава је, дакле, универзални мотиватор и покретач. Она је и вишезначан појам јер може да буде верска, уметничка или неке друге врсте. Макијавелија не занимају ове врсте славе, већ се бави искључиво световном славом која се тиче „великих дела у политици, дипломатији или рату” (Price 1977, 591–592). Највиша од свих слава задобија се успостављањем новог поретка који је постојан јер има јаку војску и ваљане законе које људи поштују (Skinner 2001, 34). Стицање највише славе се, самим тим, поклапа са заједничким добром. Из овога произилази да Макијавели говори о привиду моралности искључиво у смислу привида чињења добрих дела на основу којих би се неко могао назвати добрим човеком, а не о привиду бриге о држави и заједничком добру. Одржавање привида личне добротe и чињење злодела су и корисни и оправдани, управо због флексибилности коју *virtù* дозвољава зарад обезбеђивања заједничког добра.

Шекспир се односом између политике и морала у драми Ричард III у највећој мери бави кроз лик и поступке краља Ричарда. Овде ћемо се бавити његовим ликом, а његове поступке ћемо анализирати у другом и трећем делу рада. Шекспиров краљ Ричард III се у извесној мери разликује од историјског Ричарда. Разлог, осим уметничке слободе, можемо да пронађемо у изворима који су били доступни у периоду када је Шекспир стварао. Након што је краљ Хенри VII (*Henry VII*), оснивач династије Тјудор (*The House of Tudor*), поразио Ричарда III и преузео енглеску круну, почело је његово приказивање као неморалног тиранина, како не би био запамћен као настрадали краљ (Relvas 2013, 192). Шекспир је свог краља Ричарда III заснивао управо на делима која су га приказивала у негативном светлу. Међу њима се издвајају Унија две племените и славне породице Ланкастера и Јорка, Едварда Хола (*Edward Hall*) и Хронике, Рафаела Холиншеда (*Raphael Holinshed*), који су се ослањали на недовршену Историју краља Ричарда Трећег, Томаса Мора (*Thomas More*) (Candido 1987, 137–139).

Негативна слика краља Ричарда омогућила је Шекспиру да му припише карактеристике Никола Макијавелија, друге озлоглашене особе у овом периоду. Међутим, мало је вероватно да је он имао прилику да прочита Владаоца, пошто се ово дело пронашло на списку забрањених књига 1559. године (Machiavelli 2014). Иако је у 16. веку било могуће доћи до примерака Владаоца на италијанском и другим језицима, прво енглеско издање објављено је 1640. године, готово две и по деценије након Шекспирове смрти (Petrina 2018, 304). Услед овога, највероватније је да је Шекспир долазио у контакт са његовом политичком филозофијом посредно, кроз дела која су настала као реакција на Владаоца, међу којима се нарочито издваја Жентијеов (*Innocent Gentillet*) Анти-Макијавели (Већановић Nikolić 2017, 33).

Анти-Макијавели послужио је као основ за стварање слике о Макијавелију као неморалном сплеткарошу која је доминирала у Елизабетанском периоду. Иако су постојали појединци који су стали у одбрану Макијавелијеве политичке мисли, општа слика остала је негативна (Caramella 2019, 113). Оваква слика огледа се и у драмама из овог периода, кроз ликове попут Макијавелија у Јеврејину са Малте и Лоренца у Шпанској трагедији (Stark 1930, 9). Код Шекспира проналазимо читав низ макијавелистичких ликова, попут Едмунда из Краља Лира, Јага из Отела и краља Ричарда III, којим се бавимо у раду.

Шекспир започиње драму Ричард III монологом који уводи Ричарда, тада још војводу од Глостера. У овом монологу Ричард сам за себе истиче да је „ружан, гадан, недочет” (Шекспир, Ричард III, I чин, 1. сцена, 127). Он своју физичку изопаченост, која га је задесила на рођењу и на коју не може да утиче, свесно и намерно надограђује моралном изопаченошћу. Како сам каже:

„Одлучио сам да будем зликовац,
Да мрзим ташти провод доба тог.”
(Шекспир, Ричард III, I чин, 1. сцена, 128).

Из ових стихова јасно видимо да Ричард чини свестан напор да се понаша на неморалан начин. Међутим, његова решеност за неморално понашање не можемо узети као ствар пуке одлуке, јер делује да је Ричард рођен са извесним предиспозицијама за зло и тиранију, што можемо да закључимо из речи његове мајке:

„Дошао си на свет да претвориш свет
За мене само у пакао клет.
Твоје ми рођење грдна мука беше;
Рано ти детињство ћудљиво и чудно;
Твоји ћачки дани страшни, разуздани;
Младићство ти смело, дрско и опасно;
Твоје зрело доба охоло, лукаво,
Подмукло, крваво, блаже, ал‘ кобније
Љубазно у мржњи.”
(Шекспир, Ричард III, IV чин, 4. сцена, 231).

У овим стиховима препознајемо особине које Макијавели сматра корисним и потребним за успешног владара. Макијавели (2005, 74) верује да владар треба да се угледа на лава, који може да се одбрани од вукова, и на лисицу, која уме да избегава постављене замке. У речима Ричардове мајке препознамо да њен син има особине лисице, што се огледа у његовој лукавости, подмуклости и љубазности у мржњи. Потврду и од лорда Хастингса (*Lord Hastings*), који је у потпуности уверен у моралну исправност војводе од Глостера, упркос томе што ће бити убијен управо по његовом налогу:

„... Јер мислим да нема
Човека у овом хришћанском свету
Који је од њега мање способан
Да крије своју љубав или мржњу,

Јер по лицу му одмах срце знате.”
(Шекспир, Ричард III, III чин, 4. сцена, 197)

Ове речи служе нам као још једна потврда Ричардове способности за претварање, манипулацију и лаж, које Макијавели веома цени код владара. Очито је и да Ричард ово уме вешто да прикива, што је такође у складу са Макијавелијевим виђењем особина које су потребне успешном владару (Макијавели 2005, 75).

Пошто смо створили слику карактера носеће личности драме, Ричарда III, требало би да разумемо околности у којем се радња одиграва. Ричард III је историјска драма, што значи да је заснована на истинитом догађајима. Радња се одиграва у периоду који називамо Ратови ружа, који карактерише борба између династија Ланкастер (*The House of Lancaster*) и Јорк (*The House of York*) за превласт у Енглеској. У периоду пре почетка радње ове драме Ричардов брат, краљ Едвард IV из династије Јорк, насилним путем преузео је власт од краља Хенрија VI из династије Ланкастер (Seward 2013, 1). Ова династијска превирања дестабилизovala су Енглеску, а Ричард ће је након смрти краља Едварда IV додатно дестабилизовао убијањем Едвардових синова. С једне стране, Ричард је овим чином себи обезбедио проходност за заузимање престола, али је са друге стране по други пут поремећен ланац наслеђивања власти.

Макијавели је веровао да је лакше управљати наследним монархијама, попут оне која је постојала у Енглеској у 15. веку, него новоствореним државама. Као разлог наводи да су у њима људи „[навикнути] на лозу свога владоца” (Макијавели 2005, 59). Другим речима, наследне владаре штите обичаји и традиција, због чега *virtù* није од пресудног значаја за њихову владавину (Росок 2016, 158). Упркос томе што је тадашња Енглеска била наследна монархија, превирања између династија прекидала су континуитет преношења власти са оца на сина. Ричардов задатак да дође на престо је, самим тим, био унапред отежан јер није постојао период мира у којем би народ Енглеске имао времена да се привикне на владавину и наслеђивање круне унутар династије Јорк. У оваквим околностима Ричард кује и спроводи свој план за узурпацију енглеског престола.

РИЧАРДОВ ПЛАН ЗА ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО И МАКИЈАВЕЛИЈЕВИ САВЕТИ ЗА ОСВАЈАЊЕ ВЛАСТИ

Николо Макијавели у *Владаоцу* даје савете о томе како доћи на власт и како потом дуго владати. У овом делу рада упоредићемо Макијавелијеве савете са Ричардовим поступцима. Ричардов план за долазак на престо састоји се од три главна дела. Први део је уклањање свих који имају прече право на престо од њега, други део је јачање сопственог права на престо, а трећи део је прикупљање подршке за своје крунисање у народу и међу племством.

Први део Ричардовога плана је да, користећи се обманом и манипулацијама, уклања једног по једног потенцијалног претендента на престо и њихове савезнике. Прва особа коју уклања је његов брат Џорџ, војвода од Кларенса. Ричард ово чини тако што свом другом брату, краљу Едварду IV, подмеће пророчанство да ће му децу убити неко коме је име „Ц” (у оригиналној верзији, на енглеском језику, у питању је слово „G”). Едвард верује да пророчанство говори о Џорџу, војводи од Кларенса, и налаже да га одведу у Тауер како би био погубљен. Краљ Едвард убрзо повлачи наређење да му се погуби брат, али Ричард користи ситуацију и шаље двојицу плаћених убица да се реше Џорџа. Ричард потом прикрива своју улогу у убиству представљајући братовљеву смрт као производ несрећних околности јер је, како каже, гласник послат да опозове погубљење био знатно спорији од гласника са наредбом да се погубљење изврши (Шекспир, II чин, 1. сцена, 169). Овим потезом се Ричард истовремено решио једног претендента на престо, ослободио кривице за братоубиство и успео да пребаци ту кривицу на краља Едварда. Овде такође видимо и Шекспирову фину иронију, пошто ће Едвардове синове заиста убити неко коме име почиње словом „Ц” (то јест „G”), његов други брат, Ричард војвода од Глостера (*Richard, Duke of Gloucester*).

Други део Ричардовога плана да постане краљ је јачање сопственог права на престо. Радња Ричарда III одвија се у последњој етапи Ратова ружа, династичких борби између династија Јорк и Ланкастер за енглеску круну. Ричард припада династији Јорк, која је након низа битки и преношења власти учврстила своју владавину Енглеском тако што је његов брат, краљ Едвард IV, преотео круну од краља Хенрија VI из династије Ланкастер (Seward 2013, 4). Правила наслеђивања која су важила у Енглеској у овом периоду

налагала су да је престо требало да наследи старији син Едварда IV, млади Едвард V. У случају да Едвард V умре, по правилу би престо наследио његов млађи брат Ричард. Према томе, Ричард, брат Едварда IV и војвода од Глостера, није полагао право на енглески престо. Притом, треба напоменути да је Енглеском већ деценијама владао грађански рат између две династије, због чега је право династије Јорк на круну већ било пољуљано.

Ричард јача своје право на престо на два начина. Пре свега, он се жени леди Аном, удовицом претходног принца од Велса из династије Ланкастер. Ричард нам отворено говори да мотив иза ове просидбе није љубав, већ други разлог, што је сасвим извесно јачање сопственог положаја у борби за круну. Са истим циљем Ричард ће, након што постане краљ Енглеске, покушати да се ожени својом братаницом Елизабетом, ћерком краља Едварда IV. Пре овога се Ричард решио своје претходне жене, леди Ане.

Друга тактика коју Ричард користи како би оснажио своје право на енглеску круну је оспоравање порекла својих рођака. Непосредно након смрти краља Едварда IV, краљичини сродници су почели да се залажу за убрзано крунисање њиховог старијег сина, Едварда. Свестан плана да старији син преузме престо, Ричард покушава да оспори његово право на наслеђивање енглеске круне. Ово чини ширењем гласина да млади принчеви нису синови покојног краља, као и да сам краљ Едвард није ни имао право да постане краљ јер је, како Ричард каже, био зачет док му је отац ратовао у Француској (Шекспир, *Ричард III*, III чин, 5. сцена, 202). Свакако да је оспоравање порекла принца и покојног краља корисно за уклањање претендената на престо, али је и веома спорно са моралне стране јер овим Ричард шири клевете о својој мајци, која је, како и сам истиче, и даље жива (Шекспир, *Ричард III*, III чин, 5. сцена, 202). Још једна клевета коју Ричард шири је да је покојни краљ Едвард „посезао” за женама, слушкињама и ћеркама својих поданика. Макијавели (2005, 72) говори да би владалац требало да избегава мржњу својих поданика, а као два главна разлога за стварање мржње у народу види отимање имовине и жена. Делује да Ричард овим гласинама покушава да, поред оспоравања права принчева на престо, изазове и гнев народа према покојном краљу, како би мање благонаклоно гледао на његове наследнике.

Трећи део Ричардовога плана за долазак на престо је слабљење подршке престолонаследника и прикупљање подршке

за сопствени долазак на престо. Ричард преваром успева да зароби Едвардове синове у Тауеру, док упоредо с тим наређује хапшење и погубљење краљичине родбине, Риверса и Греја, који су служили престолонаследнику као ослонац. Истовремено, он шаље своје пријатеље како би скупили подршку племства за узурпацију престола. Племићи који су остали лојални синовима краља Едварда IV и који нису желели да се приклоне Ричарду и његовом плану били су уклањани, што можемо да видимо на примеру хапшења и погубљења лорда Хастингса (Шекспир, Ричард III, III чин, 2. сцена, 191–194). Његово погубљење оправдано је одржавањем мира у држави. Ипак, сам Хастингс нам даје пророчанство непосредно пред своју смрт:

„О јадна Енглеско!
Проричем ти најстрашније време
Што икада виде тај несрећни свет.
Хај’те, водите ме пању; па му тад
Моју мртву главу можете донети;
Нек се смеју они што ће скоро мрети.”
(Шекспир, Ричард III, III чин, 4. сцена, 199).

Ово пророчанство обистиниће се за војводу од Бакингема (*Duke of Buckingham*), Ричардовог најближег сарадника. Једна од тема којом се бави Шекспиров *Ричард III* је питање судбине и слободе избора, али је Хастингсове речи могуће посматрати и из перспективе политике. Оне су се обистиниле, не нужно јер су део пророчанства, већ јер указују на природу тиранске власти. Аристотел (1984, 65) за тиранију каже да је „деспотска власт једног човека над државном заједницом”. Прецизније, он би владавину попут Ричардове окарактерисао као панбасилеју, односно „монархиј[у] у којој монарх никоме не полаже рачуна и влада над свима... имајући у виду само своје интересе” (Аристотел 1984, 103). Чавошки (2019, 325) верује да је Ричард III „[а]рхетип тиранина у Шекспировим драмама” и улази у расправу о томе на основу којих доступних извора је Шекспир могао да створи своје виђење тиранина. Као основу за његово разумевање појмова краља и тиранина он не узима Аристотелову дефиницију, већ схватање Томаса Смита да краљ треба да има и одговарајуће порекло и пристанак народа да би владао. Према њему је тиранин владар који нема пристанак народа и који влада на неодговарајући, угњетавачки начин, без поштовања закона (Чавошки 2019, 214). Ову тезу можемо да поткрепимо Ричардовим поступцима у Ричарду

III, али и Шекспировом свесном одлуком да у драми прикаже и мишљење народа о Ричардовим поступцима.

Ричард се не зауставља на тражењу подршке од племства, већ покушава и да задобије наклоност народа Енглеске. На Ричардов налог, Бакингом клевети Едварда IV и његове синове и позива народ да подржи његово крунисање. Међутим, народ остаје нем на позив да поздрави новог краља. Једино се огласило десетак људи које је Бакингом поставио у масу како би бацили своје капе и узвикнули „Живео краљ Ричард!” (Шекспир, Ричард III, III чин, 7. сцена, 205). Упркос јасном неодобравању народа, Бакингом ово тумачи као „опште” одобравање за Ричардово заузимање престола. Потом се уз Бакингову помоћ изводи гротескна представа мољакања Ричарда да преузме власт, док је окружен свештеницима и држи молитвеник. Након поновљених клевета на рачун порекла покојног краља и његових синова, народ овог пута прихвата Ричарда као краља (Шекспир, Ричард III, III чин, 7. сцена, 210–212).

МАКИЈАВЕЛИЈЕВИ САВЕТИ ЗА ОПСТАНАК НА ВЛАСТИ И РИЧАРДОВА КРАТКА ВЛАДАВИНА

У овом делу рада бавићемо се Ричардовим покушајем да се одржи на власти и разлосима за његов неуспех. Анализираћемо две Ричардове тактике за опстанак на престолу – додатно јачање сопственог права на престо и предупредивање стварања завере против њега.

Након што Ричард постане краљ, он покушава да учврсти своју власт. Његово решење за јачање сопственог права на престо је женидба својом братаницом Елизабетом, ћерком покојног краља Едварда IV. Ричард се, међутим, раније у драми већ оженио леди Аном. Да би се оженио Елизабетом и учврстио своје право на престо, он убија своју дотадашњу жену. Овде видимо Ричардову спремност да почини било који грех, укључујући грех родоскрнављења, зарад власти, као и да не постоји морално начело које није спреман да прекрши како би остварио своје циљеве и учврстио поредак који ствара. Како сам каже:

„Морам се женити ћерком мога брата,
Или ће иначе моја краљевина
На стакленим ногама стајати.

Убити јој браћу, а затим се са њом
Оженити!”

(Шекспир, Ричард III, IV чин, 2. сцена, 219–220).

Ричардова друга тактика за опстанак на власти је спречавање завере против себе, што чини тако што елиминише особе око којих би завера могла да се створи. Како би осигурао да не дође до завере, Ричард се одлучује за радикалан корак и убија своја два сестрића. Он прво затвара младе принчеве у Тауер, чиме их одваја од мајке и њихових савезника и ставља под своју потпуну контролу. Потом, Ричард тражи од Бакингема да убије младог Едварда V, али услед његовог колебања додељује овај задатак незадовољном племићу Тирелу (Шекспир, Ричард III, IV чин, 2. сцена, 217–220).

Ричардов страх од завере је, према Макијавелију, сасвим оправдан. Макијавели (2005, 78–79) верује да је најбоља одбрана против завера приврженост народа, као и да не треба антагонизовати племство. Ричард је, као што ћемо касније видети, активно антагонизовао племство, а и подршка народа његовој владавини је упитна. Тачно је да је након успешно изведене „представе” са два свештеника добио подршку народа да постане краљ, али народ претходно није благонаклоно гледао на могућност да Ричард постане краљ. Шекспир нам даје и увид у размишљање народа, који стрепи због могуће нестабилности након смрти Едварда IV и покушаја његове родбине да заузме престо, а експлицитно помињу и Ричарда (Шекспир, Ричард III, II чин, 3. сцена, 177–178).

Упркос мерама које Ричард предузима да би учврстио своју власт, из историјских извора знамо да је његова владавина трајала тек две године (Seward 2013, 4). Шекспир нам у својој драми даје приказ Ричардове кратке владавине, битке у којој губи живот и грешкама које су довеле до оваквог исхода.

Прва велика грешка коју Ричард чини је занемаривање обећања датог свом највећем савезнику, војводи од Бакингема. Пре него што се домогао престола, Ричард је обећао Бакингему грофовију уколико му он помогне да постане краљ Енглеске. Након што је постао краљ, у циљу учвршћивања своје власти, Ричард је од Бакингема затражио да убије младог Едварда V и његовог брата, али се Бакингом поколебао. Због овога је Ричард прекршио своју реч и није испунио своје обећање Бакингему. Макијавели (2005, 74) истиче да „ (...) мудар владалац не треба да се осврће на дату реч када је то против њега и када су нестали узроци који су га

навели да је да.” Поставља се питање да ли је у овом случају Ричард послушао Макијавелија. С једне стране, Бакингом је помогао Ричарду да постане краљ, због чега су нестали узроци због којих је дао обећање. Из ове перспективе, Ричард је имао добар разлог да не испуни своје обећање. Са друге стране, околности су се промениле и његов главни задатак постао је опстанак на власти. Упркос томе што и даље није учврстио своју власт, Ричард је неиспуњавањем обећања окренуо дотадашњег савезника против себе и навео га да се придружи покушајима да се он свргне са престола, што видимо у следећим стиховима:

„Плови силно ратно бродовље, а нашој
Обали пристижу многи сумњиви,
Неоружани и непоуздани
Пријатељи, без воље за борбу.
Мисли се да је Ричмонд њин адмирал.
Они полако плове и чекају
Бакингомову помоћ на обали.”
(Шекспир, Ричард III, IV чин, 4. сцена, 241).

Бакингомов покушај да помогне грофу од Ричмонда, будућем краљу Хенрију VII, био је осујећен јер је олуја потопила бродове. Упркос тадашњој наклоности *Fortune* Ричарду, упитно је колико је било мудро прекршити дато обећање и изгубити Бакингема, дотадашњег највернијег савезника. Свакако, због ове издаје Бакингом губи главу. Гроф од Ричмонда, највећи Ричардов конкурент за енглески престо, осврће се на Ричардова свирепа дела и назива његову окрутност погрешном:

„Јер шта је вођ њихов? Господо, па то је
Крвави тиранин и мучки убица,
Ник’о из крви, огрез’о у њој;
Који је преваром стек’о све што има,
И побио редом своје помагаче.”
(Шекспир, Ричард III, V чин, 3. сцена, 258).

Макијавели (2005, 41) је у извесној мери сагласан са Ричмондом јер каже: „Не може се ипак назвати врлином убијање својих суграђана, издавање пријатеља, недржање дате речи, одсуство саучешћа и вере. Све то може да донесе човеку власт, али не и славу.” Као што смо раније показали, за Макијавелија је слава успостављање поретка, а највећа слава је кад тај нови поредак има ваљане законе

и јаку војску (Skinner 2001, 34). Из овога произилази да убијањем суграђана, издавањем пријатеља, недржањем дате речи и одсуством саучешћа и вере није могуће створити постојан поредак, а понајмање онај у којем се влада по законима и који може да се одбрани од напада изнутра и од споља. За стицање славе није довољан пуки долазак на власт, већ стварање поретка и владање на начин који служи заједничком добру. Сасвим је јасно да Ричард не жели да дође на власт како би успоставио ваљан поредак и водио рачуна о заједничком добру, већ да жели власт због сопствених интереса и личне користи. Његова свирепа природа не само да му неће донети славу, већ ће и допринети његовој раној смрти.

Последњи чин драме бави се битком за енглески престо између краља Ричарда III и Хенрија, грофа од Ричмонда. У припреми за ову борбу Ричард прави кобну грешку, која ће га коштати и престола и живота. Управо због своје свирепе природе, Ричард узима сина лорда Стелнија као таоца и залог да ће се Стенлијеви војници борити на његовој страни у дану боја.

Упркос претњи да ће му убити сина, или управо због ње, Стенли издаје Ричарда и не долази му у помоћ током битке. Макијавели (2005, 43) у Владаоцу каже: „Добро употребљена могу се назвати она [зла дела] која се врше одједном, из потребе да се владалац осигура, а потом да се не настављају него се преобраћају у ствари што је могуће корисније по поданике. Лоше употребљене су оне свирепости које, мада у почетку малобројне, временом пре расту но што нестају. Они који се управљају по првом начину, могу помоћу Бога и људи осигурати своју владавину... Што се тиче других, немогуће је да се одрже.“

Ричард није успео да осигура свој престо, због чега је и вођена битка против Ричмонда и с те стране је овај потез био оправдан. Међутим, он је две године владао као окрутни тиранин, због чега бисмо могли да закључимо да је погрешно у томе што се његове свирепости временом нису смањивале. Као контраст оваквом понашању, Шекспир нам пружа лик Хенрија, грофа од Ричмонда, који након победе над Ричардовом војском говори следеће о војницима и знаменитим људима:

„... Сахраните им тела
Као што њиховом роду доликује.
За војнике избегле објав‘те
Помиловање, ако нам се врате

У поданичкој покорности својој.
А сад, по причесној заклетви, нек' буду
Сједињене бела и црвена ружа.
Смеша се, небо, на њих лепа спој,
Дуго си се на њин раздор мрштило!"
(Шекспир, Ричард III, V чин, 4. сцена, 263)

Овим речима Ричмонд чини две ствари. Он задобија поштовање и поверење племства, а потом обезбеђује и приврженост и оданост војника. Управо ово служи Ричмонду као подлога за успостављање новог и трајног поретка под династијом Тјудор, коју ће основати.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Шекспирово стваралаштво било је под јасним утицајем Макијавелијеве мисли, или макар владајућег виђења његове политичке филозофије у елизабетанској Енглеској. Због овога је могуће пронаћи макијавелистичке ликове и јасно позивање на Макијавелија у његовим драмама. Међутим, у свакој анализи повезаности између ова два аутора потребно је имати на уму доступност информација, пошто је Шекспир имао само посредан и ограничен увид у Макијавелијеву мисао. Због овога не можемо да очекујемо да је Шекспир могао да у потпуности интегриса елементе његове политичке филозофије у своја дела, иако постоје битне везе. Самим тим, у драми Ричард III смо идентификовали читав низ сличности између Шекспировог и Макијавелијевог разумевања политике, а овде ћемо се осврнути и на кључну разлику у разумевању морала у политици.

Приликом читања Шекспирових историјских драма и других дела која се баве политиком, важно је имати на уму став да су „[п]олитичко и приватно понашање били, у шеснаестом веку, дубоко и нераздвојно повезани...” (Brooker 2005, 155). Из овога произилази да тадашња публика не би одвојено посматрала Ричардове поступке у сфери политичког од оних која чини приватно, што је, како смо раније утврдили, у супротности са Макијавелијевим виђењем врлине и морала у политици.

Потом, утврдили смо да краљ Ричард III има одређене макијавелистичке карактеристике, првенствено особине лисице, али његова представа у драми пре одговара негативној слици

приписиваној Макијавелију, него особинама које он тражи у владарима. Ричард чини злодела зарад доласка на престо, али за Макијавелија стицање власти није циљ владара, већ је стицање славе, што подразумева остваривање заједничког, а не сопственог добра, Ричард је окрутан према својим поданицима, он их убија, крши своја обећања и не покушава да установи постојан поредак који ће служити општем добру. Самим тим, тешко је рећи да би Макијавели благонаклоно посматрао Шекспировог Ричарда, не због злодела која чини, већ због циља који њему лично не може да донесе славу, нити да Енглеској донесе просперитет.

На основу паралела на које смо указивали током рада и краће дискусије у закључку, потврђујемо почетну тезу да постоје извесне сличности између политичке мисли Никола Макијавелија и Вилема Шекспира, али и да постоје важне разлике, те да није могуће рећи да су им политичке филозофије у потпуности комплементарне, нити да су међусобно опречне.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Костић, Милена. 2013. „Сукоб политичког и личног у Шекспировим историјским драмама.” Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду: Филозофски факултет.
- Чавошки, Коста. 2001. „Макијавелијев антрополошки песимизам”. *Анали Правног факултета* 49 (1-4): 334–349.
- Чавошки, Коста. 2019. *Политичка филозофија у Шекспировим драмама*. Београд: Catena mundi.
- Шекспир, Вилем. 1963. *Хенри Пети – Ричард Трећи*. Београд: Култура.
- Aristotel. 1984. *Politika*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Већановић Никoliћ, Зорика. 2017. „Transmedijalno putovanje Ričarda Trećeg na kraju dvadesetog veka, u Šekspir i transmedijalnost.” U *Šekspir i transmedijalnost*, ur. Nevena Daković, Ivan Medenica i Ksenija Radulović, 31–43. Београд: Fakultet dramskih umetnosti.
- Brooker, Liam. 2005. “Political Comment in Richard III.” *Nasleđe* 2 (3): 153–157.
- Candido, Joseph. 1987. “Thomas More, the Tudor Chroniclers, and Shakespeare’s Altered Richard.” *English Studies* 68 (2): 137–141. DOI:10.1080/00138388708598500.

- Caramella, Nick. 2019. "Machiavelli: His Influence on Elizabethan Drama and Beyond." *Linguistics and Literature Review* 5 (2): 107–125. DOI:10.32350/llr.52.03.
- Edith, Stark M. 1930. "Machiavelli and Shakespeare." Dissertation. University of Louisville: Department of English.
- Giorgini, Giovanni. 2017. "Machiavelli on Good and Evil: The Problem of Dirty Hands Revisited." In *Machiavelli on Liberty and Conflict*, eds. David Johnston, Nadia Urbinati, and Camila Vergara, 58–86. Chicago and London: The University of Chicago Press. DOI: 10.7208/9780226429441-003.
- Kostić, Milena M. 2015. „Vanvremenost Šekspirovog makijaveliste Ričarda III.” *Philologia Mediana* 7 (7): 91–101.
- Kovačević, Bojan, i Marko Simendić. 2020. "Verita effettuale della cosa politica in Machiavelli's mandrake." *Politička misao* 57 (3): 31–59. DOI: 10.20901/pm.57.3.02.
- Machiavelli, Niccolò, (ur. Damir Grubiša). 1985. *Izabrano djelo*. Zagreb: Globus.
- Makijaveli, Nikolo. 2005. *Vladalac*. Beograd: Dereta.
- Machiavelli, Niccolò, (ed. Tim Parks). 2014. *The Prince*. London: Penguin Classics.
- Petrina, Alessandra. 2018. "Translating Machiavelli's *Prince* in Early Modern England: New Manuscript Evidence." *Manuscript Studies: A Journal of the Schoenberg Institute for Manuscript Studies* 3 (2): 302–333. DOI: 10.1353/mns.2018.0017.
- Pocock, G. A. John. 2016. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton and Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.23943/princeton/9780691172231.001.0001.
- Price, Russell. 1977. "The Theme of Gloria in Machiavelli." *Renaissance Quarterly* 30 (4): 588–631. DOI: 10.2307/2859861.
- Relvas, Maria de Jesus Crespo Candeias Velez. 2013. "A Villain and a Monster – The Literary Portrait of Richard III by Thomas More and William Shakespeare." *Anglo Saxonica* 3 (5): 191–201.
- Seward, Desmond. 2013. *The War of the Roses*. <https://www.math.chalmers.se/~ulfp/Review/warrose.pdf>.

- Skinner, Quentin. 2001. *Machiavelli: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/actrade/9780198837572.001.0001.
- Strauss, Leo. 1958. *Thoughts on Machiavelli*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Zuckert, Catherine H. 2017. *Machiavelli's Politics*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Nikola Vljajnić*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

NICCOLÒ MACHIAVELLI'S POLITICAL PHILOSOPHY IN SHAKESPEARE'S *RICHARD III*

Resume

William Shakespeare provides readers with an insight into his understanding of power and politics through writing historical plays set in the period of English history known as the Wars of the Roses. Niccolò Machiavelli explicitly expresses his understanding of politics in his most famous work *The Prince*. In this paper, we tried to identify the relationship between the political thought of the two authors through a comparative analysis of Shakespeare's historical play *Richard III* and Machiavelli's *The Prince*. We have concluded that there are several similarities between Shakespeare's and Machiavelli's understanding of politics. We identified a complementarity in their views of human nature, the means for coming to power, and the dangers that can lead to overthrowing. However, we also noticed important differences primarily concerned with understanding the relationship between politics and morals.

Keywords: William Shakespeare, Niccolò Machiavelli, *Richard III*, *The Prince*, usurpation of power, Machiavellianism, morals in politics

* Email address: v.nikola98@gmail.com, ORCID: 0009-0009-6119-2337.

* Овај рад је примљен 27. априла 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

УДК 327(560:495)

DOI: 10.5937/pr80-50808

Оригинални научни рад

*Марко Вигњевих**

Скупштина града Београда

МОДЕЛ ИГРЕ У ГЕОСТРАТЕШКОМ РИВАЛИТЕТУ ГРЧКЕ И ТУРСКЕ

Сажетак

У раду се уз помоћ теорије игара анализира геостратешки ривалитет Грчке и Турске у Егејском мору и у Источном Медитерану. Са научног аспекта, циљ је проширити употребу теорије игара у области политикологије, тачније у проучавању међудржавних односа који са моделом игре деле поједине елементе (такмичење, стратешке интеракције и конфликти). Питање грчко-турског ривалитета важно је за екстензивну регионалну безбедност али и за спољну политику Србије обзиром на значај њених билатералних односа са овим земљама. Структуру рада чине два дела. У првом делу се разматра употреба теорије игара у анализици спољне и безбедносне политике, при чему се не апострофира само научни домен теорије, већ и могућности њене практичне примене на нивоу државног апарата који се бави том врстом аналитике. Други део рада указује на кључне сегменте геостратешког интереса Турске и Грчке у акваторијама Егејског мора и Источног Медитерана, као и на безбедносно ризичну колизију тих интереса. Теорија игара, конкретно „игра уверавања” са својим „фокалним тачкама”, може користити процени да ли ће тензије између неке две државе прерасти у директан оружани сукоб или ће супарници на крају бити кооперативни. Приликом испитивања модела „игре уверавања” у грчко-турском ривалитету утврђене су фокалне тачке

* Имејл адреса: vignjevicmarko90@gmail.com; ORCID: 0009-0006-1481-2861.

које су подељене на оне које директно произилазе из политичког дијалога Атине и Анкаре и на оне на које утиче регионална политичко-безбедносна констелација.

Кључне речи: Грчка, Турска, теорија игара, игра уверавања, спољна политика, безбедност, геостратегија, Егејско море, Источни Медитеран

ТЕОРИЈА ИГАРА У АНАЛИТИЦИ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ

Билатералне и мултилатералне интеракције, некада веома сложене и неизвесне у свом пажње вредном исходу, изазов су аналитици спољне и безбедносне политике која студиозно прати постојеће и покушава да, колико је могуће, предвиди будуће тактичке потезе држава. Аналитика, као начин обраде прикупљених података која резултује препорукама на бази изведених оцена и закључака, има за циљ да помогне спољнополитичко и безбедносно одлучивање једне државе. Овај истраживачки метод се у том контексту може користити и аналогијама које увиђањем сличности између различитих процеса и догађаја граде везивно ткиво између научно-истраживачких дисциплина, између спољне политике и других мање-више сродних области. „У сталном суочавању са непознатим, а често располажући са недовољном количином информација о предмету о којем се одлучује, политички одлучиоци су често принуђени да се користе већ виђеним стварима и да оно што су већ искусили или што се већ дешавало примене на оно што не познају. Аналогije у спољној политици јесу, у том погледу, често коришћено помагало у процесу одлучивања. Новостворена ситуација са непознатим детерминантама поједностављује се методом историјске аналогije, како би се, пре свега, на што бољи начин схватила и интегрисала у шире оквире спољне политике једног актера” (Дашић, Недељковић и Живојиновић 2018, 120). У контексту централног питања књиге „Америка-Кина и судбина света – Стратешка визија”, Збигњев Бжежински (*Zbigniew Kazimierz Brzezinski*) у једном делу помиње праксу политичког вођства НР Кине након Денг Сјао Пинга (邓小平) у сагледавању стратешких питања. „Кинески политбиро се периодично састаје да би читав дан анализирао неки велики

спољашњи или унутрашњи проблем, при чему се праве важне спољне и историјске паралеле. На првој сесији разматрано је питање какве се поуке могу извући из успона и пада страних империја, укључујући и најновију која је поистовећена са Америком” (Bžežinski 2013).

Аналогије са историјом помажу схватању нпр. појединих геополитичких токова и оцени да су исти, уз нужно прилагођавање форме на околности, глобално актуелни више од једног века. Конципирајући амбициозну спољну политику САД крајем 19. и почетком 20. века, амерички поморски официр и историчар Алфред Тајер Мехен (*Alfred Thayer Mahan*) је заступао тезу да се читава историја своди на борбу између поморских и копнених сила (Атина и Спарта, Рим и Картагина, Русија и Велика Британија итд.). Борбе у којима поморска моћ тежи копненој а копнена поморској, у којој поморска сила спречава копнену да стекне и маритимну моћ¹, деценијама до данас креирају догађаје у међународној политици.

Историјске аналогије користе се и уочавању концепцијских веза између геополитике и војне тактике. Тако се у евроатлантској геополитици примећује тзв. „стратешка анаконда” која вуче корен из „Плана анаконде” (*Anaconda Plan*) генерала Винфилда Скота (*Winfield Scott*) за време Америчког грађанског рата (видети Вигњевић 2021), док је, са друге стране, на енергетици засновану неоевроазијску геополитику Русије према Европи могуће представити кроз модел „двоструког обухвата” – чувене војне тактике коју је Ханибал Барка (*Hannibal Barca*) применио у бици са Римљанима код Кане (видети Вигњевић 2022а). Геополитички контекст историјских паралела и војне терминологије је заступљен и код Ахмета Давутоглуа (*Ahmet Davutoğlu*), некадашњег премијера и министра спољних послова Турске, који је у свом делу „Стратегијска дубина: Међународни положај Турске” (*Strategic Depth: Turkey's International Position*) ударио темељ актуелној спољној политици ове земље. Према класичном војном схватању, стратешка дубина „представља удаљеност освајачке војске од тежишних тачака земље, као што је центар њене индустрије. Што је та раздаљина већа, то држава има бољу шансу да се одбрани” (Mašal 2022). На другој страни „под стратегијском

¹ САД, на челу евроатлантске геополитике која представља принцип поморске моћи, суштински настоје да спрече излазак Русије на „топла мора” јер би Русија тиме, уз постојећу копнену, стекла и поморску моћ. САД су увелико активне и у Индо-Пацифику у покушајима да ограниче регионални утицај НР Кине који је стратешки повезан са „Новим путем свиле” – концептом кинеске глобалне политике који у себи спаја принципе копнене и поморске моћи.

дубином Давутоглу је подразумевао спрегу фактора географске и историјске дубине, која одликује међународни положај Турске и омогућава јој продуктивно деловање у координатама актуелних и будућих кретања, односа и политичких конфигурација на регионалној и широј међународној сцени. И географска и историјска дубина, према Давутогловој концепцији, не проистичу искључиво из њене садашње географске позиције и места на геополитичкој мапи света, већ проистиче, као из неког метафизичког врела, из просторних и историјских димензија Отоманског царства” (Танасковић 2022).

Везе спољне и безбедносне политике са другим мање-више сродним областима омогућава аналитици да неко питање сагледа из више углова. Перспективу може понудити и теорија игара која представља посебну грану економске науке. Ова теорија се први пут помиње 1944. године у заједничкој књизи мађарско-америчког математичара Џона Фона Нојмана (*Neumann János Lajos*) и немачко-америчког економисте Оскара Моргенштерна (*Oskar Morgenstern*) под називом „Теорија игара и економског понашања” (*Theory of Games and Economic Behavior*). Теорија је представљена као математичка основа економије јер се на економске проблеме, како аутори закључују, може гледати као на игре и да се према томе на њих могу применити правила теорије игара (Карог 2017, 257). Модел игре је примењив и у области спољне и безбедносне политике у којој до изражаја долазе геополитички и геостратешки ривалитети држава – њихови тактички потези, које повлаче у датом тренутку или, предиктивно, које би могле да повуку у некој догледној перспективи.

Начелно, игра подразумева стратешку интеракцију између два или више учесника који следе утврђена правила и доносе стратешке одлуке процењујући могуће реакције ривала. Сви учесници имају своје интересе и бирају одговарајуће стратегије чиме у игри производе различите ситуације (Карог 2017, 259). У тим ситуацијама долази до међусобног преплитања њихових интереса, при чему учесници у игри доносе одлуке и повлаче потезе како би добили што већу „исплату” (*payoff*) или „зараду” (260). Ово је и једно од главних обележја теорије игара која базично полази од премисе да су играчи мотивисани искључиво себичним интересом. Претпоставка о себичном интересу сведочи вези између теорије игара и теорије рационалног избора (*Rational Choice Theory*) на којој се темеље бројни други економски концепти и према којој „појединци користе рационалне прорачуне како би направили рационалне изборе и постигли резултате који су

усклађени са њиховим личним циљевима. Ови резултати су такође повезани са максимизирањем личног интереса појединца. Очекује се да ће употреба теорије рационалног избора довести до резултата који људима, с обзиром на њихове ограничене могућности, пружају највећу корист и задовољство” (Ganti 2023).

Ови елементи игре одговарају такмичарском карактеру међународних односа. У геополитичкој конјуктури неког региона или читавог света, аналогно игри где постоје два или више учесника, такође могу бити две или може бити заступљено више држава које се надмећу за регионални или макрорегионални утицај. Професор и некадашњи амбасадор Дарко Танасковић пише да „према мишљењу већег броја угледних проучавалаца међународних односа, пошто се показало да у сфери политике нема и по свему судећи не може бити коначне (монополарне) глобализације, у свету данас тече процес макрорегионализације, као могућег модела функционисања мултиполарног света, при чему САД, једина суперсила која се није одрекла претензија на планетарну контролу, настоји да макрорегиони у настајању на најкрупнијем плану међународних односа своје самостално пулсирање ускладе са глобалним пројекцијама америчког националног интереса” (Танасковић 2022). Држава, као учесник у условно речено „игри надметања”, има дефинисане интересе са којима је њена спољна политика оперативно и идеолошки усклађена. Британски државник из XIX века лорд Палмерстон (*Lord Palmerston*) је дефинишући интересе у спољној политици рекао: „Када ме људи питају (...) шта је то политика, једини је одговор да мислимо да то значи да чинимо оно што изгледа да је најбоље у свакој прилици која се појави, чинећи тако да су интереси наше земље водеће начело” (Kisindžer 2015). Свака држава треба да има стратегију која ће бити израз објективне процене регионалних и макрорегионалних прилика и, наравно, усклађености спољнополитичких циљева са расположивим ресурсима те државе. У савременим оквирима су парадигматичне тзв. „велике стратегије” (*Grand Strategies*) које према Вилијему Мартелу (*William Martell*) представљају „кохерентан исказ највиших државних политичких циљева на глобалном нивоу у дугорочном периоду. Њихова функција је утврђивање приоритета између различитих избора на нивоу унутрашње и спољне политике и координација, равнотежа и интеграција дипломатских, економских, технолошких и војних моћи за постизање циљева” (Martel 2015).

У теорији игара постоје игре у којима је стратешка димензија битно наглашена, то су тзв. „игре стратегије”. Ова врста игара је по својој природи неизвесна јер укључује два или више учесника који делимично контролишу крајњи исход игре и не могу да предвиде могуће изборе ривала. „Игре стратегије” се према броју учесника деле на: „игре са два играча” које су најчешће предмет анализе у теорији игара и „игре са више играча”. Прве, са два учесника, спадају у „кооперативне игре” које заједно са „некооперативним играма” чине најпознатију поделу у теорији игара (Карот 2017, 265). „Кооперативне игре” су игре „у којој појединци могу да унапреде своју корисност само ако сарађују, тј. ако изаберу исходе који унапређују општу корист” док у „некооперативним играма” учесници „желе да максимизирају искључиво сопствену корисност и не обраћајући пажњу на благостање заједнице. Да би играчи дошли до таквог исхода, неопходно је усагласити (координисати) потезе, те отуда такве игре спадају у ‘игре координације’” (Pavlović 2015, 13).

Питање стратешког ривалитета је од изузетне важности, посебно у билатералним односима између земаља које имају јак макрорегионални утицај. Оно спада у веома важна питања светске безбедности која зависи и од тога да ли ће неке макрорегионалне државе успети да у мору сложених безбедносних изазова међусобно ускладе амбициозне стратешке концепције. Анализе ривалитета САД и НР Кине често постављају питање да ли би две силе могле у неком тренутку да упадну у тзв. Тукидидову замку (*Thucydides Trap*), у којој су се нашле Атина и Спарта када је између њих избио рат јер је нарастајућа моћ Атине створила осећај угрожености код Спарте.

Стратегија је веома важна у игри јер то је за сваког актера план по коме ће он деловати, предвидети могуће потезе противника и поставити се у односу на сваку могућу ситуацију. Уколико игра представља интеракцију између два или више учесника, чији су интереси мање-више конфликтни, онда исход такве игре директно зависи од међусобних стратегија играча. Стратегије у том контексту могу бити „чисте” – ако играч са сигурношћу изабере једну стратегију коју ће од почетка до краја игре примењивати у свим ситуацијама – и „мешовите” које су у основи комбинација „чистих стратегија” одабраних методом случајног избора. За стратегију која је у игри најбоља за неког играча каже се да је „доминантна стратегија” док је „доминирана стратегија” она која је за играча лоша. „Циљ теорије

игара јесте да се одреде оптималне стратегије за сваког учесника у игри, односно, да се детаљно преиспита конфликтна ситуација и одреди „разумно” понашање играча у току конфликта” (Карог 2017, 261).

Држава заузима и следи одређени спољнополитички курс у зависности од прилика на међународном и на унутрашњем политичком плану. Анализирају се односи снага у региону и свету, уочавају безбедносни изазови, утврђују државни стратешки интереси и мобилишу ресурси за оптимално спољнополитичко позиционирање. Са сменом државног руководства може али и не мора доћи до промене званичне спољне политике за чије се идеолошке и оперативне сегменте онда може рећи да су доминантна спољнополитичка стратегија. Државе у тежњи за интересима углавном диверзификују спољну политику, односно користе различите ресурсе које комбинују у манифестацији „паметне моћи” (спој „меке” и „тврде” моћи). Супротстављеност стратешких интереса између две или више држава је неминовност која, као и у игри, ствара конфликте, с том разликом што међудржавни конфликти, како се ближе својој критичној тачки или је нажалост на крају достигну, више нису „игра”.

„Игра уверавања” (*Assurance Game*) је најпознатији пример кооперативних игара у ком је питање сарадње актера од круцијалне важности. Наиме, постоји неколико верзија ове игре од којих се најчешће помиње она која се везује за Жан Жак Русоа (*Jean-Jacques Rousseau*), то је тзв. Лов на јелена. Пишући о првобитним људским заједницама и утицају општег добра на односе међу члановима заједнице, чувени француски филозоф наводи како је човека „искуство научило да је љубав према благостању једини покретач човека, и зато је могао да разабере ретке прилике у којима је због опште користи могао да рачуна на помоћ сабраће”, па би се он, како Русо после истиче, „прикључивао њиховом чопору, или је то била само нека врста слободног удруживања која је трајала само колико и потреба која га је изазвала” (Ruso 1993). „Ако је требало ухватити јелена, сваком је било јасно да мора савесно да чува своје место; али ако се неком од њих појавио зец на домаку, разуме се да се дао у трк за њим без икаквог обзира и да, ухвативши га, није помишљао да су му другови његовом кривицом изгубили плен” (1993). У поменутој верзији „игре уверавања” идеја је да актери једино заједно могу да улове јелена, док зеца са друге стране могу да улове и самостално. Предуслов заједничког лова је у убеђењу

актера да ће јелена заиста ловити заједничким снагама, јер им се у супротном више исплати да свако засебно лови зеца (Pavlović 2015, 67).

Информације, које су од пресудног значаја за „игру уверавања”, представљају критеријум за још једну важну класификацију у теорији игара, односно за поделу на „игре с потпуним (комплетним) информацијама” и „игре са непотпуним (некомплетним) информацијама”. „Игра са потпуним информацијама” подразумева да играч потпуно зна све могуће стратегије ривала док у „играма са непотпуним информацијама” играч једино познаје приоритете својих ривала и правила по којима они играју. За информисаност учесника је веома важна историја повучених потеза на основу које се игре даље деле на оне са „савршеним информацијама” и оне са „несавршеним информацијама.” Појам „савршене информације” значи да је играч у потпуности информисан о свим догађајима и ситуацијама који су се десили од самог почетка игре. „Несавршене информације” поседује онај играч који не зна какве су потезе повлачили или какве су одлуке у претходним фазама игре доносили његови ривали, или играч који је једноставно заборавио своје претходне потезе (Карор 2017, 267).

Беспотребно је детаљније указивати колико су за аналитику спољне и безбедносне политике неопходни благовремени и прецизни подаци или колико је за аналитику неопходно познавање историје. Важно је добро познавати све оно што је претходило неким данашњим светским политичким токовима. Немогуће је разумети нпр. спорове држава око територије без „консултовања са историјом.” Немогуће је пронаћи било какво одрживо решење, одредити степен безбедносног ризика или проценити даљи развој ситуације без одговарајуће генеалогичке територијалног спора или другог отвореног питања у билатералним односима. Неопходни су параметри, како историјски тако и данашњи, на основу којих би се проценило и да ли нпр. стратешко ривалство између две земље можда „клизи” ка оружаном сукобу или у том ривалитету ипак постоји простор за комуникацију и сарадњу.

У „игри уверавања” постоји интерес играча за сарадњом али и питање да ли ће се иста на крају међу њима успоставити. То је разлог због чега је важно да међу учесницима у игри постоји комуникација. „У игри уверавања играчи могу да остваре колективно најбољи резултат, али за то треба да имају могућност комуникације на основу које могу да координишу своје делање” (Pavlović 2015, 60). Комуникација обезбеђује корисне информације које у форми

„фокалних тачака” (*Focal Points*) чине кључни елемент „игре уверавања”. Фокална тачка је у суштини информација која уверава играча да ће његов ривал поступити према његовим очекивањима, што ће му даље помоћи да донесе одговарајућу одлуку (63). Дакле да би једна страна, која жели да сарађује, уопште могла да успостави сарадњу са другом, мора имати фокалну тачку или информацију о томе да је и друга страна такође вољна да са њом ступи у односе сарадње.

ГЕОСТРАТЕШКИ РИВАЛИТЕТ ГРЧКЕ И ТУРСКЕ

Геостратешки ривалитет Грчке и Турске се највише одвија у регионалним оквирима Егејског мора и Источног Медитерана. У тим координатама се крећу стратешки интереси две земље чија колизија доводи до безбедносно ризичних ситуација. Егејско море се налази између Балканског полуострва и Анадолије, између региона Македоније на северу и острва Крит на југу. Заузима велики део дијагонале која иде од Средоземног до Црног мора преко Дарданела, Мраморног мора и Босфора. У оквиру Егејског мора налази се преко 1.400 острва која већински припадају Грчкој, док неколицина потпада под суверенитет Турске. Акваторија Егејског мора је због својих физичко-географских својстава кроз историју имала истакнут геостратешки значај, јер је као важан пловни правац поговодала развоју трговине, односно развоју великих цивилизација (Стара Грчка, Стари Рим, Византија), али и ратним и империјалним циљевима некадашњих сила – Отоманског царства, нацистичке Немачке и фашистичке Италије (Pantazis 2022, 25).

Источни Медитеран је, са друге стране, део Средоземног мора који окружују Грчка, Турска, Кипар, Сирија, Либан, Израел, Египат и Либија. У Источном Медитерану постоје две тзв. „тачке загушења” (*Choke Points*): мореуз Босфор који традиционално ограничава продор руског стратешког утицаја у Средоземље и Суецки канал преко ког се одвија и контролише европска трговачка рута према Јужној и Источној Азији (Tsardanidis 2019, 74). Ту се издваја и грчко острво Крит које се налази у близини важних стратешких тачака као што су Отрантска врата, Месински теснац, Сицилијански и Суецки канал, мореузи Босфор и Дарданели (Вуковић 2017, 280). У суштини, физичко-географска својства детерминишу геостратешки значај источног дела Средоземља у ком се све више запајају конфликтна

међудржавна надметања, ефекти „Арапског пролећа”, опасности од ширења радикалног ислама, међународног тероризма и нуклеарног оружја (74). У кључне детерминанте спадају и енергетски ресурси Источног Медитерана који у последње време знатно подстичу стратешке аспирације околних држава.

Узети заједно, Егејско море и Источни Медитеран представљају полигоне на којима се понајвише сударају стратешке тежње Грчке и Турске. И једна и друга земља се из своје географске перспективе управља интересима војне безбедности и економије. И једна и друга стреме стратешком утицају који омогућава бољу одбрану, експлоатацију енергетских ресурса и задовољавање макрорегионалних апетита. Конфликтне ситуације између Грчке и Турске су честе и безбедносно ризичне због тога што „вероватноћа и тежина судара тих интереса, аутоматски и изгледи остваривања једног опасног сценарија, расту са смањењем физичке дистанце међу ривалима” (Вигњевић 2023, 117). Примера ради, архипелаг Додеканез обухвата око 160 грчких острва (80% ненасељено) при чему се 12 највећих налазе у непосредној близини обале Турске. Међу њима треба навести Родос које се налази на 18 km, затим острво Сими на 10 km, Патмос на око 40 km или острво Кос које је на само четири km удаљености од турске обале. Наравно ту су и друга грчка острва као на пример острво Лезбос које је 15 km удаљено од Турске, што је растојање знатно мање од оног између Лезбоса и Атине (Telegraf 2020).

Геостратешко надметање НАТО-а и Русије чини посебан део у анатомији грчко-турског ривалитета. Обе земље су, од времена Хладног рата до данас, стратешки веома битне за Северноатлантску алијансу и њено „јужно крило” или тзв. „јужни бок” (*Southern Flank*). НАТО се у овом делу своје глобалне геостратешке формације последњих година суочава са озбиљним безбедносним изазовима који извиру у Украјини, на Блиском истоку, на северу Африке, у региону Сахела и на Средоземном мору. Изазови у виду мигрантске кризе, економских и других последица руско-украјинског сукоба по енергетску политику земаља Европске уније, појачани стратешки ангажман Русије на Блиском истоку, на Северу Африке и у Сахелу, разлог су неретким гласовима о потреби НАТО-а за усвајањем „Стратегије јужног бока” (*Southern Flank Strategy*) (Davidson 2024). Међу ове изазове неизоставно спадају и политичко-безбедносне тензије између Грчке и Турске у Егејском мору и Источном Медитерану.

Перципирајући националну безбедност из угла физичко-географске позиције, за Грчку је, поред заштите копненог дела, веома важна контрола Егејског мора. Евентуална инвазија на Грчку била би знатно олакшана без ове маритимне контроле која омогућава стабилно снабдевање копна. Британски новинар, аналитичар и политички извештач Тим Маршал (*Tim Marshall*) у својој књизи „Моћ географије: десет мапа које откривају будућност нашег света” (*The Power of Geography: Ten Maps that Reveal the Future of Our World*) наводи да му је грчки геополитичар и писац Јоанис Микалетос (*Ιωάννης Μιχαλέτος*) описао острва у Егејском мору као „непотопиве носаче авиона, на којима Грчка држи авионе, ракете и мобилне трупе, и који јој омогућавају да пројектује своје снаге у анадолијско залеђе или до обале земаља у источном Средоземљу. Без њих би се Грчка претворила у бреговито Балканско полуострво, са прилично незаштићеном источном страном, отвореном за копнене нападе или блокаду с мора” (Maršal 2022). Контрола Егејског мора је важна за Грчку и из демографских разлога. Наиме, на егејским острвима живи стотине хиљада људи чему у прилог иде да је на Криту више од 600.000 а на Родосу и на Крфу око 100.000 становника. О демографском елементу говори и то да на двадесет једном острву живи између 5.000 и 50.000, док на тридесет два живи од 750 до 5.000 становника (Maršal 2022).

Географија је полазиште и грчке спољне и безбедносне политике према Источном Медитерану. „Грчка заузима геостратешки положај у подножју Балканског полуострва – где је процес европских интеграција још у току – на поморској раскрсници источног Медитерана, који је најстарији мост комерцијалне и интелектуалне комуникације са Блиским истоком. Штавише, налази се на главним рутама за енергетско снабдевање Европе из правца Кавказа и Црног мора. Грчке везе са овим регионима су знатно изнад географије: грчко присуство у овим областима има дубоке историјске и културне корене и још увек је свуда видљиво у политичком и економском смислу” (Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic [MFAHR] 2024). У контексту Источног Медитерана, каузалитет економије и географије ипак има превагу у односу на историју. Са једне стране треба имати у виду стратешки важну позицију грчког острва Крит, а са друге откривена налазишта енергената у близини обала Израела, Кипра, Египта и Грчке. Крит је, обзиром на своју позицију, окружен битним поморским рутама и уједно је место на ком се налазе значајне

ваздухопловне снаге САД. Откриће енергетских ресурса представља генератор регионалног позиционирања Грчке која себе види као важно чвориште за допремање гаса из Источног Медитерана на европско тржиште. Некадашњи шеф грчке дипломатије Никос Коцијас (Νικόλαος Κοτζιάς) је рекао „да преко Грчке можемо створити алтернативне правце за транспорт гаса, али не само за гас који долази из Ирана и Русије, већ и за онај из правца Азербејдана, Туркменистана, Сирије и Ирака, као и за гас који ће у будућности долазити од Израела, Кипра и Египта” (Tsardanidis 2019, 75).

Турска гледа на Егејско море и Источни Медитеран из угла спољнополитичког концепта неоосманизма и војно-доктринарног концепта „Плава отаџбина” (*Mavi Vatan*). Анализа ових концепата показује да се њихови кључни елементи базирају како на географији тако и на историји, односно на историјском ревизионизму. Неоосманизам, идеолошка бит званичног спољнополитичког курса Турске, темељи се на „Стратегијској дубини” Ахмета Давутоглуа. Подразумева макрорегионално ширење и јачање (или можда рећи повратак) турског стратешког утицаја у некадашњим провинцијама Отоманског царства. Указујући на његове „доктринарне координате”, професор Танасковић истиче да је неоосманизам „дубинска и трајна вредносна и идеолошка константа спољне политике и укупног државно-националног наступања Турске у међународним односима” (Танасковић 2022). Израз је макрорегионалних тежњи Турске у актуелном надметању за интересне сфере у мултиполаризујућем светском поретку. У том смислу „регионални приоритети неоосманистичке спољне политике Турске јесу Балкан, Блиски исток и Кавказ, с геополитичком екстензијом према Средњој Азији, односно етнички и језички туркијским државама насталим после распада СССР” (Танасковић 2022).

Регионалне координате неоосманизма у вези су и са таласократском идејом „Плаве отаџбине”. Усклађена са стратешким интересима Турске у једном од најважнијих делова Евроазије, „Плава отаџбина” је неретко виђена и као израз покушаја историјске ревизије. Реч је о идеји бившег контраадмирала Џема Гурдениза (*Cem Gürdeniz*) о контроли коју Турска треба да успостави над морима на које излази (Егејско море, Црно море и источни део Средоземног мора) а која је „постала дефиниција политике коју Анкара води у Егејском мору и источном Средоземљу, пре свега у односу према Грчкој” (Mašal 2022). Када је реч о покушајима

ревизије историје, мисли се на негативан став према Лозанском миру (*The Treaty of Lausanne*) из 1923. године којим су Отоманском царству одузете поједине територије. У септембру 2016. године, турски председник Реџеп Тајип Ердоган (*Recep Tayyip Erdoğan*) имао је симптоматичну изјаву да се Споразум из Лозане не може сматрати победом јер је његова земља тада изгубила неколико грчких острва која су била део Отоманског царства (Radio Slobodna Evgora 2016). Ту је и фотографија из септембра 2019. године на којој Ердоган, током посете Истанбулском универзитету народне одбране (*Milli Savunma Üniversitesi*), стоји испред мапе „Плава отаџбина” на којој се турске поморске границе простиру преко грчких острва у источном и југоисточном делу Егејског мора (Chrysopoulos 2019).

Енергетска политика ове земље је још једна важна смерница у даљем разумевању њених геостратешких концепција. „Један од главних циљева енергетске стратегије Турске је диверзификација путева и ресурса како би се ојачала сигурност снабдевања енергијом. Турска такође има за циљ да допринесе регионалној и глобалној енергетској безбедности и да постане регионални трговински центар на пољу енергетике” (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey [MFART] 2024). Циљеви су дефинисани на основу турских растућих потреба за енергентима (најбрже растуће потребе међу земљама Организације за економску сарадњу и развој – *Organisation for Economic Co-operation and Development* у последњих двадесет година), зависности од увоза (Турска увози 74% енергената) и наравно на основу географског положаја због ког је Турска једно од највећих регионалних тржишта енергената (налази се у региону где има око 60% доказаних светских резерви нафте и природног гаса) (MFART n.d.).

Активности које Грчка и Турска последњих година предузимају у Егејском мору и у Источном Медитерану треба сагледати користећи неке од најважнијих параметара теорије игара, а потом и главне елементе „игре уверавања” у циљу коначне процене могућности сукоба односно сарадње. Грчко-турско надметање може се представити као стратешка интеракција два играча који вуку одређене потезе у односу на своје међусобно супротстављене интересе, очекујући што већу „исплату”. Играчи тако стварају различите ситуације које се, у форми политичко-безбедносних тензија, највише везују за поморске границе, експлоатацију енергената и милитаризацију острва у Егејском мору.

Из угла Атине, проширење грчких територијалних вода био би „исплатив” потез који би значајно ограничио турске геостратешке аспирације. Анкара се најоштрије противи томе и изражава спремност за војну интервенцију² уколико Атина покуша да јужно и источно од Крита прошири територијалне воде Грчке са 6 на 12 наутичких миља (22 km). Грчка би тиме великом делу турске обале ограничила приступ мору али и нарушила постојећи споразум Турске са Либијом из 2019. године (Euronews 2023). Потписивање овог споразума могло би се из угла Анкаре посматрати као „исплатив” потез. Ниме је ексклузивна економска зона проширена од југозападне обале Турске преко Средоземног мора до северног врха Либије због чега је дошло и до пресецања ексклузивне економске зоне Грчке, као и линије гасовода који би ишао од Израела, преко кипарских вода, до Крита, а одатле до копненог дела Грчке све до европске гасне мреже (Maršal 2022). Турски амбасадор у Атини Бурак Озугергин (*Burak Özügergin*) је у контексту споразума са Либијом и потенцијалног енергетског пројекта Грчке, Израела и Кипра, упитао: „Да ли је неко стварно мислио да ћемо да седимо скрштених руку и прихватимо да останемо закључани на Анадолијском полуострву?” (Euronews 2023).

Слика 1. Ексклузивна економска зона између Турске и Либије

Извор: Valori 2019.

² Турска је још 1995. године усвојила парламентарну декларацију да ће свако проширење територијалних вода у Егејском мору сматрати узроком рата (Euronews 2023).

Грчка, Кипар и Израел потписали су почетком 2020. године трилатерални споразум о изградњи подводног „Источно-медитеранског гасовода” (*EastMed Pipeline*) укупне дужине 1.900 km. Овај гасовод протезао би се од Израела преко Кипра и Крита до копненог дела Грчке преко ког би северозападним правцем стигао до Италије (Al Jazeera 2020). Са друге стране, Анкара је 2020. године, по основу Споразума са Либијом, хтела да започне експлоатацију гаса око грчких острва, између осталих и око Крита и Родоса. Био је то разлог за забринутост у Атини која је изразила спремност да „реагује” уколико дође до експлоатације. Годину пре, турски бродови за бушење природног гаса су се у пратњи ратне морнарице појавили код северне обале Кипра што је Анкара, реагујући на оптужбе Грчке, Кипра и Египта да је прекршила међународно право, правдала тиме да су бродови били у сувереним водама Републике Северни Кипар и у „унутар турског континенталног прага” (Maršal 2022).

Слика 2. Источно-медитерански гасовод (*EastMed Pipeline*)

Извор: Bureau 2022.

Модел игре у предметном ривалитету има изразит стратешки елемент у односу на који треба сагледати „доминанте” и „доминиране стратегије” играча. Али томе треба приступити без уског ограничења само на њихове интересе јер, у међународним односима, оно што једна држава сматра да је у њеном (најбољем) интересу не значи да је у интересу регионалне или светске безбедности. Грчка и Турска усклађују потезе према својим политичким, економским, безбедносним и геостратешким интересима и ти потези су, чисто

из угла Атине и Анкаре, њихове „доминантне стратегије”. Међутим, повлачећи те потезе долазе у конфликтне ситуације које, нарочито у жару предизборне реторике, прете да ескалирају и да екстензивно уздрмају безбедност Медитерана. Војне претње јављају се као реакције на покушаје поморских разграничења, експлоатације природних ресурса али и у виду директне регионалне милитаризације.

Турска је извела поморске вежбе под називом „Плава отаџбина” почетком марта 2019. године. Биле су то највеће поморске вежбе у историји ове земље у којима је на стотине фрегата, разарача и подморница изводило маневре у Егејском и Црном мору и у источном делу Средоземља (Blic 2019). Војно је запретила Грчком крајем 2022. године уколико ова, супротно потписаним међународним споразумима³, настави са милитаризацијом острва у Егејском мору. Анкара сматра да распоређивање оружја или војске на грчким острвима у близини турске обале представља кршење њиховог демилитаризованог статуса који је међународноправно утврђен. Атина се, на другој страни, правда потребом да заштити острва од евентуалног напада Турске која је значајну војну силу распоредила на својој западној обали (Euronews Serbia 2023). Уз све то, често долази и до нарушавања грчког ваздушног простора од стране Турске које је у 2022. години, према евиденцијама Атине, забележено више од 7.000 пута (Al Jazeera 2022).

Сада, из разлога безбедносне осетљивости геостратешког надметања, треба поставити питање комуникације између играча или, тачније речено, динамике и нивоа политичког дијалога. Дијалог се у последњих неколико година одвија кроз интензивније сусрете на високом и највишем нивоу, било да је реч о директној размени званичних посета или о сусретима на маргинама значајних догађаја. Председник Турске Реџеп Тајип Ердоган посетио је Грчку у децембру 2017. године што је била и прва посета неког турског председника Грчкој након 65 година. Бивши грчки премијер Алексис Ципрас (*Αλέξης Τσίπρας*) је имао сусрет са шефом турске државе приликом боравка у Анкари и у Истанбулу почетком фебруара 2019. године. У јуну 2021. године, на маргинама Самита НАТО-а у Бриселу дошло је до сусрета шефа турске државе Ердогана и премијера Грчке Киријакоса Мицотакиса (*Κυριάκος Μητσοτάκης*). У јеку тензија око

³ Право Грчке на острва у источном делу Егејског мора, као и њихов демилитаризовани статус, регулисани су Лозанским миром 1923. и Париским уговором (*Traité de Paris*) 1947. године.

питања експлоатације енергената, двојица званичника су се срели у Истанбулу у марту 2021. године када су заједнички исказали вољу за смиривање ситуације. Приликом сусрета на маргинама Самита НАТО у Вилнусу у јулу 2023. године, Мицотакис и Ердоган су „потврдили обострану вољу за одржавање отворених канала комуникације” (MFHR n.d.).

Неке од истакнутих форми билатералне комуникације представљају Позитивна агенда (*Positive Agenda*) и Савет за сарадњу на високом нивоу (*The High Level Cooperation Council - HLCC*). Позитивна агенда између Грчке и Турске установљена је 2021. године као шири оквир сарадње на различитим основама, пре свега на основама економије, трговине и бизниса. Забележено је неколико састанака који су на вишем нивоу одржани у Кавали (мај 2021. године), у Анталији (јун 2021. године), у Атини (фебруар 2022, октобар 2023. године) и у Анкари (март 2023. године). Идеја Савета за сарадњу на високом нивоу лежи у промовисању и структурирању сарадње у различитим областима. Основан је у Атини у мају 2010. године када је и одржана прва седница којом су председавали тадашњи премијер Грчке Јоргос Папандреу (*Γεώργιος Ανδρέας Παπανδρέου*) и премијер Турске Реџеп Тајип Ердоган. Седнице Савета одржане су неколико пута у Атини (мај 2010, децембар 2014 и 2023. године), у Истанбулу (март 2013. године) и у Измиру (март 2016. године). Седница која је одржана 7. децембра 2023. године, приликом посете турског председника грчкој престоници (први пут након шест година), резултирала је Атинском декларацијом о пријатељским односима и добросусудству (*Athens Declaration on Friendly Relationships and Neighborliness*) коју су заједнички потписали Ердоган и Мицотакис (MFHR n.d.). Декларација је значајна због своје идеје и садржаја али и чињенице да је њено потписивање уследило након више од три деценије, јер је отац Киријакоса Мицотакиса, још 1992. године, покушавао да убеди тадашњег председника Турске Сулејмана Демирела (*Sami Süleyman Gündoğdu Demirel*) да склопе пакт о пријатељству (Bali 2023).

Декларацијом је регулисана заједничка сарадња уз обавезу Атине и Анкаре да се убудуће уздрже од било каквих изјава или акција које би ишле на штету регионалног мира и стабилности. Врховни савет за сарадњу на високом нивоу потписао је укупно 15 споразума и заједничких изјава који се тичу трговине, инвестиција, извоза, културе, спорта, туризма, царине и науке. Мицотакис је

потврдио да ће турски држављани који желе да посете острва у источном делу Егејског мора добијати визе на годину дана, као и да ће се грчка страна залагати у Европској унији да држављани Турске лакше добију радне визе. Обострано је исказана воља да се унапреди економска сарадња две земље, да се обим трговинске сарадње у наредних пет година, са 5,5 милијарди, повећа на 10 милијарди долара. Мицотакис и Ердоган постигли су сагласност и по питању избеглица где је прецизирано да се, у циљу ограничавања илегалних миграција из Турске у Грчку, размене официри за везу који ће на Лезбосу и у Измиру координисати договорене мере.⁴ Иако ова декларација није међународноправно обавезујућа, нити је питање поморских граница било предмет разговора грчког премијера и шефа турске државе, то је не чини мање позитивним импулсом у билатералним односима две земље (Bali 2023). Све то не чини Атинску декларацију о пријатељским односима и добросуседству ни мање вредном фокалном тачком у грчко-турској „игри уверавања”.

Али фокална тачка за Атину може бити и спољнополитичко начело Турске – „нула проблема у односу са суседима” (*zero problem policy with neighbors*) док (не)одрживост пројекта Источно-медитеранског гасовода може да буде фокална тачка за Анкару. Стабилизација „јужног крила” НАТО може се узети за фокалну тачку из угла оба играча јер су и један и други геостратешки битни за Северноатлантску алијансу.

Ахмет Давутоглу афирмисао је идеју о „нула проблема у односу са суседима” сагледавајући интересе спољне политике Турске у односу на изазове на почетку 21. века. Један од главних интереса било је успостављање добросуседских односа у региону као принцип који је Давутоглу заступао академски али и практично на нивоу државне спољне политике. У чланку под називом „Нула проблема у новој ери” (*Zero Problems in a New Era*) из 2013. године, Давутоглу, тада турски министар спољних послова, пише да је у време док је био

⁴ Грчка је због свог географског положаја често била „на удару” миграција које стреме према Европи из правца Блиског истока и северног дела Африке. Економске и безбедносне последице овог проблема имале су негативне рефлексије на однос Грчке са Европском унијом али неизбежно и на однос са турским суседом. „Грци верују да Турска отвара границу и пушта мигранте и избеглице када и где Анкари одговара како би дестабилизovala Грчку. Анкара то пориче, али било је забележених случајева да локалне власти суштински изводе мигранте из насељених места и прате их до границе, што је доводило до насилних обрачуна када покушају да је пређу” (Maršal 2022).

спољнополитички саветник премијера Турске Реџепа Тајипа Ердогана предложио да спољна политика буде заснована „на шест основних принципа: равнотежи између безбедности и слободе, нула проблема са суседима, вишедимензионалној спољној политици, проактивној регионалној политици, новом дипломатском стилу и ритмичкој дипломатији” (Davutoglu 2013). Спољна политика ове земље данас, званично тежећи начелу Мустафе Кемала Ататурка (*Mustafa Kemal Atatürk*) „Мир код куће, мир у свету” (*Peace at home, Peace in the World*), прокламује циљеве „јачања регионалног мира и безбедности, промовисања економског развоја и просперитета у региону и утицаја на трансформацију глобалног система” (MFART n.d.). Али „ситуација на терену” показује да је турска регионална политика последњих година знатно одступила од прокламованог начела „нула проблема са суседима”. Како професор Танасковић оцењује „у готово свим сукобима Анкара је одиграла на погрешну страну. Ердоган је подржао Морсија (طاہي علي سيدي سررم دمحم دمحم) у Египту, а Морси је 2013. пао. Окомио се на Асада (بشار الأسد) у Сирији, а Асад је и даље у седлу. Израел се додатно приближио Грчкој и Кипру” (Танасковић 2022). Такође „угрожава суверенитет Грчке у Егејском мору и у Источном Средоземљу (проглашавајући ’границу’ ексклузивне економске зоне са Либијом), и тиме се испречава плановима извоза гаса из Израела, Египта и Кипра на европска тржишта” (Танасковић 2022). Грчка, са друге стране, има добре односе за земљама у региону са којима је 2019. године основала „Источно-медитерански гасни форум” (*East Mediterranean Gas Forum*). У том формату се, поред Грчке, налазе Египат, Палестинска територија, Јордан, Израел, Кипар и Италија. Акценат форума је на енергетској али и на безбедносној политици која је довела и до заједничких вежби окупљених земаља у оквирима њихове поморске сарадње (Maršal 2022). Уколико Турска жели да ојача своју регионалну али и глобалну позицију, што несумњиво може ревитализовати и Ердоганову пољуљану политичку моћ на унутрашњем плану, неопходна је практична реафирмација начела „нула проблема са суседима”.

Питање (не)одрживости енергетског пројекта изградње Источно-медитеранског гасовода у директној је вези са интересом Грчке да ојача своју регионалну стратешку позицију. Али пројекат у протеклих пар година наилази на све мање интересовање оних који би потенцијално могли да поднесу терет његовог финансирања, посебно САД које виде техничке препреке изградњи Источно-медитеранског

гасовода. Заменица америчког државног секретара Викторија Нуланд (*Victoria Nuland*) је, након разговора са кипарским председником Никосом Анастасијадесом (*Νίκος Αναστασιάδης*) у априлу 2022. године, изјавила „да предложени пројекат гасовода EastMed неће моћи одмах да испоручи гас, који је Европи сада потребан како би се брзо осамосталила од руских енергената, јер би се одвијао у веома дубоким водама па би изградња трајала више од деценије” (Beta-AP 2022). Међутим, став Вашингтона може бити заснован и на интересу смиривања регионалних тензија које изазива овај енергетски пројекат који би такође могао да се испречи америчком геоекономском интересу продаје течног природног гаса.

Интерес за смиривање регионалних тензија може се транспоновати и у потребу за стабилизацијом и јачањем „јужног крила” НАТО. Оба играча, државе чланице Северноатлантске алијансе од 1952. године, имају веома значајну улогу на „јужном крилу” за спречавање руског стратешког утицаја да преко Црног и Егејског мора продре у Средоземно. Не сме се дозволити да Русија, која већ има црноморску луку Севастопол на Криму а самим тим везу са Босфором одакле би преко Мраморног и Егејског мора на крају стигла у Средоземно море, има базу и на југу из које би вршила утицај на Балканско полуострво. Зато је идеја евроатлантске геостратегије да Русију држе што даље од Грчке, због чега САД, према одбрамбеном договору са том земљом, имају слободан приступ луци Александрополис која се налази у близини улаза у Мраморно море (Mađsal 2022). Улога Турске на „јужном крилу”, која се још од времена Хладног рата састоји од задржавања Русије у Црном мору и на чијој се територији налазе ваздушна база САД Инцирлик (*İncirlik Hava Üssü*), копнена база НАТО Измир (*Allied Land Command - LANDCOM*) и радарска станица Курецик (*Kürecik Radar Üssü*), могла би добити на значају уколико руско-украјински сукоб у будућности утврди геополитичку констелацију са ојачаним стратешким утицајем Русије у црноморској акваторији. НАТО или САД из свих ових разлога неће дозволити да тензије између две геостратешки битне државе чланице прерасту у оружани сукоб, већ се очекује да активно подстичу њихове односе сарадње у циљу перспективног решавања једног од веома сложених изазова на „јужном крилу”.

ЗАКЉУЧАК

У „игри уверавања” Грчке и Турске постоје фокалне тачке као индикације интереса за сарадњу између играча. Шансе за избијање директног оружаног сукоба умањује постојећи политички дијалог две земље и изазови политичко-безбедносне констелације у региону. Такмичење, стратешке интеракције и конфликти су заједнички елементи модела игре и међудржавних односа. Државе могу бити представљене као играчи који се у неком региону или макрорегиону надмећу за своје интересе (нпр. политички, економски и војни утицај) или за оно што се, према теорији игара, назива добит или исплата. Играчима је неопходна стратегија која одговара њиховим интересима, понашању ривала и ситуацијама које надметање ствара у игри. Стратегије на нивоу држава су израз темељне и објективне спољнополитичке процене расположивих ресурса, држава конкурената и прилика и изазова који владају у регионалним и макрорегионалним зонама интереса. Учесници у игри, као и државе, улазе у стратешке интеракције које услед колизије интереса производе конфликти. Теорија игара може користити процени да ли ће тензије између две или више држава прерасти у директан оружани сукоб или ће супарници, у интересу регионалне и светске безбедности, на крају бити кооперативни.

„Игра уверавања” конкретно помаже тој врсти процена јер је у њеном моделу сарадња међу учесницима фундаментална. Ова игра припада тзв. „кооперативним играма” у којима учесници остварују највећу „добит” или „исплату” само ако сарађују. Међутим, да би до сарадње уопште дошло, сваки актер мора да зна да ли је онај други вољан да сарађује. Зато је у овој игри пресудна комуникација кроз коју учесници долазе до потребних информација и координишу своје деловање. Информације на основу којих један актер процењује да ће и његов ривал бити кооперативан називају се фокалне тачке. У контексту односа две државе фокалне тачке могу произаћи из политичког дијалога који се одвија у различитим формама и на различитим нивоима представљања. Али фокалне тачке нису условљене само формама, нивоима и интензитетом дијалога, већ и објективним геополитичким околностима које некада захтевају да државе ревидирају усвојене стратегије спољне и безбедносне политике.

Истраживање је показало да је сарадња Грчке и Турске, у односу на сав геостратешки ривалитет, могућа. Могуће је успоставити односе сарадње између две земље чији међусобни анимозитети често прете да ескалирају и да озбиљно угрозе регионалну безбедност. Дијалог Атине и Анкаре може се, у односу на своје форме, ниво и динамику последњих година, оценити као интензиван. Одржава се кроз директну размену посета највиших званичника, њихове сусрете на маргинама догађаја, као и кроз механизме Савета за сарадњу на високом нивоу и Позитивне агенде. Све ово су канали комуникације или начини за смиривање тензија које ствара колизија интереса Турске и Грчке за што повољнијим геостратешким позиционирањем у Егејском мору и у Источном Медитерану.

Фокалне тачке у грчко-турској „игри уверавања” деле се на оне које директно произилазе из политичког дијалога Атине и Анкаре и на оне које утврђује изазовна политичко-безбедносна констелација у региону. „Атинска декларација о пријатељским односима и суседству”, у којој су потписнице изразиле вољу да ће се уздржати од било каквих потеза који би могли да наруше регионални мир и стабилност, представља фокалну тачку директно везану за политички дијалог. Са друге стране, спољнополитички принцип Турске „нула проблема са суседима”, неизвесност Источно-медитеранског гасовода и геостратешка важност стабилизације „јужног крила” НАТО представљају фокалне тачке као производе политичких и безбедносних прилика у региону. Турска ће у прокламованом интересу јачања своје улоге у региону и свету, морати много више да ради на обнављању добросуседских односа. Амбицију Грчке на плану регионалне енергетске политике спутава недостатак интересовања САД за изградњу Источно-медитеранског гасовода јер Вашингтон можда у том пројекту, осим техничких ограничења, види подгревање регионалних сукоба али и сметњу за своје геоекономске интересе. Конфликти Атине и Анкаре нису ни у интересу НАТО јер дестабилизују „јужно крило” на ком Грчка и Турска имају веома важну стратешку улогу. Северноатлантска алијанса са САД на челу неће дозволити да тензије између две геостратешки важне државе прерасту у директан оружани конфликт, посебно ако сукоб Русије и Украјине доведе до значајног проширења руског стратешког утицаја у Црном мору.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вигњевећ, Марко. 2021. „Анаконда у Квадрилатералном безбедносном дијалогу.” *Дипломаџија и безбедност* 4 (2): 7–25.
- Вигњевећ, Марко. 2022. „Арктички геостратешки обруч.” *Политичка ревија* 74 (4): 115–142. DOI:10.22182/pr.7442022.5.
- Вигњевећ, Марко. 2022а. „Русија и ‘двоструки обухват’ Европе: ‘балканско крило.’” У *Русија и Балкан: економско, њолиџичко и кулџурно љприсусџтво на Балкану – љозиџија, улоџа и значај Реџублике Србије*, ур. Стеван Рапаић, Драган Траиловић и Давид Ираклиевич Тереладзе, 162–182. Београд: Институт за политичке студије; Sankt Petersburg: North-West Institute of Management, The Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration.
- Вуковић, Небојша. 2017. „Средоземље као геостратегијско чвориште глобалног значаја.” У *Свеџи и нове љеоџолиџичке љпарадџме*, ур. Миломир Степић, 269–291. Београд: Институт за политичке студије.
- Дашић, Марко, Стеван Недељковић и Драган Живојиновић. 2018. „Употреба историјских аналогија у процесу доношења спољнополитичких одлука на примеру односа Србије и Сједињених Америчких Држава после 2000. године.” *Срџска љолиџичка мисао* 62 (4): 119–139. DOI: 10.22182/spm.6242018.6.
- Танасковић, Дарко. 2022. *Пусџио џџурско*. Нови Сад: Институт за политичко умрежавање; Београд: Институт за европске студије.
- Al Jazeera. 2020. „Grčka, Kipar i Izrael potpisale sporazum o izgradnji gasovoda.” *Al Jazeera*, 2. januar 2020. <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2020/1/2/grcka-kipar-i-izrael-potpisale-sporazum-o-izgradnji-gasovoda>.
- Bali, Kaki. 2023. „Grčka i Turska uplovile u ‘mirne vode’.” *Deutsche Welle Srbija*, 9. decembar 2023. <https://www.dw.com/sr/gr%C4%8Dka-i-turska-uplovile-u-mirne-vode/a-67678148>.
- Beta–AP. 2022. SAD: „Mediterranski gasovod do Evrope nije održiv.” *Danas*, 7. april 2022. <https://www.danas.rs/svet/sad-mediterranski-gasovod-do-evrope-nije-odrziv/>.

- Bureau, Athens. 2022. "ENI: EastMed pipeline to be completed by 2025." *Greek City Times*. <https://greekcitytimes.com/2022/09/07/eni-eastmed-pipeline-2025/>.
- Chrysopoulos, Philip. 2019. "Erdogan is Photographed in Front of Divided Aegean Map." *Greek Reporter*. <https://greekreporter.com/2019/09/02/erdogan-is-photographed-in-front-of-divided-aegean-map/>.
- Davidson, Jason. 2024. "NATO should be ambitious with its new Southern Flank Strategy." *Atlantic Council*, 1st February 2024. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/nato-should-be-ambitious-with-its-new-southern-flank-strategy/>.
- Davutoglu, Ahmet. 2013. "Zero Problems in a New Era". *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*. <https://www.mfa.gov.tr/zero-problems-in-a-new-era.en.mfa>.
- Filipović, V. 2019. „Najveća vežba u istoriji. Turska uzburkala Mediteran i poslala oštru poruku na četiri adrese: Mi smo ozbiljni igrači (Video).” *Blic*, 2. mart 2019. <https://www.blic.rs/vesti/svet/turska-vojna-vezba-pomorska-vezba/clqlpel>.
- Ganti, Akhilesh. 2024. "Rational Choice Theory: What It Is in Economics, With Examples." *Investopedia*, April 2024. <https://www.investopedia.com/terms/r/rational-choice-theory.asp>.
- Kapor, Predrag. 2017. „Teorija igara: sistemski pristup i razvoj.” *Megatrend revija* 14 (1): 253–282. DOI: 10.5937/MegRev1701253K.
- Kisindžer, Henri. 2015. *Svetski poredak: razmišljanja o karakteru država i pravcu istorije*. Beograd: Klub plus.
- Maršal, Tim. 2022. *Moć geografije: deset mapa koje otkrivaju budućnost našeg sveta*. Beograd: Laguna.
- Martel, William C. 2015. *Grand strategy in theory and practice: The need for an effective American foreign policy*. New York: Cambridge University Press.
- Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic [MFAHR]. n.d. "Regional policy". *Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic*. <https://www.mfa.gr/en/foreign-policy/regional-policy/>.
- Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic [MFAHR]. n.d. "Greece bilateral relations with Turkey." *Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic*. <https://www.mfa.gr/en/blog/greece-bilateral-relations/turkey/>.

- Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic [MFAHR]. n.d. "Joint Communiqué between the Government of the Hellenic Republic and the Government of the Republic of Turkey." *Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic*. <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/joint-communicue-between-the-government-of-the-hellenic-republic-and-the-government-of-the-republic-of-turkey.html>.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey [MFART] n.d. "National Foreign Policy in the 'Century of Türkiye'." *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*. <https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa>, last accessed 11 April 2024.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey [MFART] n.d, "Türkiye's International Energy Strategy." *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*. <https://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>.
- Pantazis, Panagiotis. 2022. "The Torres Strait treaty: a possible solution to the Aegean conflict." *CES Working Papers* 14 (1): 24–41.
- Pavlović, Dušan. 2015. *Teorija igara: Osnovne igre i primena*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa.
- Politico, Bussines Insider, Hurriyet, Kathimerini. 2023. „Usijanje na Egeju: Grčka planira da proširi teritorijalne vode, Turska poručuje da im neće dozvoliti ni jednu milju”. *Euronews Serbia*, 5. januar 2023. <https://www.euronews.rs/evropa/vesti/73894/usijanje-na-egeju-grcka-planira-da-prosiri-teritorijalne-vode-turska-porucuje-da-im-neece-dozvoliti-ni-jednu-milju/vest>.
- Psaropoulos, John. 2022. „Mogu li tenzije između Grčke i Turske prerasti u konflikt.” *Al Jazeera*, 19. oktobar 2022. <https://balkans.aljazeera.net teme/2022/10/19/mogu-li-tenzije-izmedju-grcke-i-turske-prerasti-u-konflikt>.
- Radio Slobodna Evropa. 2016. „Erdogan preispituje Sporazum iz Lozane.” *Radio Slobodna Evropa*, 30. septembar 2016. <https://www.slobodnaevropa.org/a/28024631.html>.
- Ruso, Žan Žak. 1993. *O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*. Beograd: Filip Višnjić.
- Tanjug. 2022. „Čavušoglu zapretio Grčkoj merama ako nastavi da naoružava ostrva u Egeju.” *Euronews Serbia*, 6. decembar

2022. <https://www.euronews.rs/evropa/vesti/71116/cavusoglu-zapretio-grckoj-merama-ako-nastavi-da-naoruzava-ostrva-u-egeju/vest>.
- Telegraf. 2020. „Primamljiva i čarobna ostrva Egejska ostrva: Pripadaju Grčkoj, a zapravo su bliža Turskoj.” *Telegraf*, 25. avgust 2020. <https://www.telegraf.rs/putovanja/letovanje/3228222-egejska-ostrva-pripadaju-grckoj-a-zapravo-su-bliza-turskoj>.
- Tsardanidis, Charalambos. 2019. “Greece’s Changing role in the Eastern Mediterranean.” In *The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral Partnerships and Regional Security*, ed. Zenonas Tziarras, 73–93. Nicosia: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Valori, Giancarlo Elia. 2019. “The Exclusive Economic Zone between Libya and Turkey.” *Modern Diplomacy*, 20 December 2019. <https://moderndiplomacy.eu/2019/12/20/the-exclusive-economic-zone-between-libya-and-turkey/>.

Marko Vignjevic*

City Assembly of the City of Belgrade

GAME MODEL IN THE GEOSTRATEGIC RIVALRY OF GREECE AND TURKEY

Resume

The paper analyzes the geostrategic rivalry between Greece and Turkey in the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean with the help of game theory. From the scientific aspect, the goal is to expand the game theory in political science, more precisely in the interstate relations that share certain elements with the game model (competition, strategic interactions and conflicts). The issue of Greek-Turkish rivalry is important for extensive regional security, and for Serbia's foreign policy, given the importance of its bilateral relations with these countries. The structure of the paper consists of two parts. In the first part, the use of game theory in the analysis of foreign and security policy is discussed, not only the scientific domain of the theory is apostrophized, but also the possibilities of its practical application at the level of the state apparatus that deals with this type of analysis. The second part of the paper indicates the key segments of the geostrategic interest of Turkey and Greece in the waters of the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean, as well as the security-risky collision of those interests. Game theory, specifically the "persuasion game" with its "focal points", could assess whether tensions between two states will escalate into direct armed conflict or whether the rivals will eventually be cooperative. When examining the model of the "persuasion game" in the Greek-Turkish rivalry, "focal points" were determined and divided into those that directly result from the political dialogue between Athens

* Email address: vignjevicmarko90@gmail.com; ORCID: 0009-0006-1481-2861.

and Ankara and those that are influenced by the regional political-security constellation.

Keywords: Greece, Turkey, game theory, persuasion game, foreign policy, security, geostrategy, Aegean Sea, Eastern Mediterranean

* Овај рад је примљен 30. априла 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

**ПИТАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА,
ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ И ДИСКУРСА ГОВОРА**

67

Марко Мијатовић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ
БОШЊАКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

93

Аријана Хандан

ДИСКУРС ГОВОРА НА ПЕТОМ ПРОТЕСТУ
„СРБИЈА ПРОТИВ НАСИЉА” У БЕОГРАДУ

УДК 329.052(497.6)

DOI: 10.5937/pr80-49158

Прегледни рад

*Марко Мијатовић**

Београд

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ БОШЊАКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Сажетак

Овај рад испитује питање модерне и савремене политичке традиције и националног идентитета Бошњака у Босни и Херцеговини, чији се почеци везују за период аустроугарске окупације 1878–1918. године. Почев од тада па све до савремених политичких услова, у једном дугачком временском периоду, смењивали су се периоди њихових политичких подела (аустроугарски период), али и искључиве везаности за поједине политичке покрете (период прве Југославије). Карактеристична је и вишедеценијска доминација комунистичке партије у другој Југославији која је уследила, да би након ње дошло до поновне успоставе плуралистичког политичког живота. У савременој сложеној вишенационалној и вишеконфесионалној средини, као што је Босна и Херцеговина, од последње деценије XX века трају процеси дисолуције, оштрих политичких, али и ратних сукобљавања. У овом раду желимо да направимо синтезу развоја бошњачке националне идеје и њеног формирања и заокруживања до које је дошло у социјалистичкој Југославији, а посебно током грађанског рата у Босни

* Имејл адреса: markomijatovic78@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9948-2287.

и Херцеговини од 1992. до 1995. године и који је био у тесној вези са деловањем њихових водећих политичких странака.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Бошњаци, национални идентитет, политичке партије, политички систем

УВОД

Нација је првобитно сматрана само заједницом по пореклу, док у савременим западним државама означава скуп грађана неке државе. Па ипак у средњој и јужној Европи појам нација се не поклапа увек са појмом државе. За разлику од нације-државе, постоји и појам нације-културе, што значи да културно и етничко обележје, а не државно-политичко представља суштинско обележје националне припадности. Често је и верска посебност кључни елемент за националну припадност (Тадић 1995, 146). Нација је као колективитет сачињен од појединаца и „није створена само ради економских, политичких и културних користи појединаца, него и ради топлине коју ствара заједништво” (Dugandžija 2010, 58). Национални покрети одређују се пре свега према културним целинама које величају (Mafesoli 2002, 153), а код Бошњака су то биле вредности ислама као религије које су, као раније аутохтоно словенско, српско или хрватско, становништво почели да примају са османским освајањем Босне и Херцеговине, које је са собом донело ислам почев од средине XV века.

Политичка странка пак представља политички активни део народа, становништва, грађана или држављана и оне настају тамо где су неорганизованим друштвеним групама потребне акциона способност, покретљивост и јасноћа циљева у политичкој борби. Политичке странке су организоване друштвене групе које су најсвесније циљеве којима теже неорганизоване групе са сродним друштвеним интересима (Тадић 1995, 201–202). Оне се могу посматрати као удружења грађана основана ради учествовања у процесу обликовања политичке воље и обављању државне власти (Kasapović 2003, 279). У модерним друштвима у функције политичких странака спада успостављање код ширег круга грађана основне

идентификације са политичком партијом као предусловом политичке активности, контрола номинације јавних функција, преузимање политичке одговорности за организовање легислативе, преузимање политичке одговорности за вршење управне власти, итд. (Степанов 2008, 71–72).

Историјски контекст развоја националне идеје Бошњака у модерно и савремено доба који је посматран, важан је за политичко организовање босанско-херцеговачких муслимана и они се налазе у својеврсном обострано условљеном односу, јер су управо политичке организације водиле националну идеју и давале јој, у различитим околностима, одговарајући облик. Основу за овај приступ и објашњење даје теорија путне зависности (*Path Dependency Theory*) (Mahoney and Schensul 2006, 454–471). По њој прошли догађаји – преломне тачке (*critical junctions*) у овом случају национална политика југословенских комуниста током последњих деценија трајања Југославије, односно грађански рат у Босни и Херцеговини 1992–1995. године имају дуготрајне ефекте на касније догађаје. Примарна парадигма која ће се користити у овом раду је културолошка, док ће се у мањој мери користити историјски институционализам као метод анализе настанка и развоја бошњачких партија у Босни и Херцеговини.

Имајући у виду да национални идентитет босанско-херцеговачких муслимана – Бошњака изазива већ дужи низ деценија различите контроверзе у овом раду ћемо у широком темпоралном луку од аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. Године до савремених политичких услова постдејтонске Босне и Херцеговине покушати да дамо синтетички приказ самоидентификовања словенских муслимана – Бошњака у Босни и Херцеговини и њихов одраз кроз политичке партије, у следу који је пратио наведени период – период док је Босна и Херцеговина била под аустро-угарском управом, у периоду Југославије, распада Југославије и грађанског рата 1990-их, и коначно Босне и Херцеговине која и данас постоји на основама политичке архитектуре која је настала на основу Париско-дејтонског мировног уговора 1995. године.

Основна хипотеза овог рада је да је бошњачки политички идентитет у модерним и савременим политичким приликама био одраз конкретних историјских околности, те да се прилагођавала условима у којима су босанскохерцеговачки муслимани живели од периода Аустро-угарске до савремене Босне и Херцеговине. У периоду

дужем од једног века босанско-херцеговачки муслимани су кроз своје политичке представнике (политичке странке) формулисали и свој национални идентитет који је, може се рећи, заокружен у периоду грађанског рата 1992–1995. године, а посебно након рата као једне од конститутивних нација независне Босне и Херцеговине, у контексту изградње нације (Fukuyama 2006).

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКОГ ПРЕДСТАВНИШТВА МУСЛИМАНСКОГ (БОШЊАЧКОГ) НАРОДА У ОКВИРУ АУСТРОУГАРСКЕ

Почеци модерног политичког представништва свих, па и муслиманског (бошњачког), народа у Босни и Херцеговини започело је у време аустро-угарске окупације, која је трајала од 1878. до 1918. године. Тај модел репрезентације, макар и формално, настојао је да нагласи паритет три народа – српског, муслиманског и хрватског, односно три верске групе – православне, исламске и католичке. Прве политичке организације Муслимана-Бошњака биле су диференциране на основу прихватања или неприхватања аустроугарске власти. Из покрета за верску аутономију Муслимана у Босни и Херцеговини, али и државно-правну аутономију Босне и Херцеговине под султановим суверенитетом, настаје Муслиманска народна организација, основана 1906. године, коју предводи Али бег Фирдус (Imamović 2014, 247–248). Врх ове странке био је састављен од великих земљопоседника, који су своје аграрне интересе постављали на врх листе политичких приоритета (Imamović 2014, 248).

Друга странка је Муслиманска напредна странка, основана 1908. године, коју предводи Адем-ага Мешић. Она је била наклоњена аустроугарској управи и заговарала хрватску националну компоненту. Њој су пришли и водећи бошњачки интелектуалци тог времена: Сафвет Бег Башагић, Едхем Мулабдић, Осман Нури Хаџић и др. Муслиманска напредна странка често се у бошњачким круговима критиковала због велике блискости и сарадње са аустроугарским, неретко називаним и „окупационим”, властима (Velić 2013, 57). Услед тога, Муслиманска напредна странка мења своје ставове, одриче се хрватске националне идеје и 1910. мења име у Муслиманска самостална странка.

Трећа политичка струја босанско-херцеговачких муслимана формирана је уочи избора 1910. када се из Муслиманске народне организације издваја странка – Муслиманска демократија, коју формирају просрпски оријентисани Муслимани, а коју предводе Осман Ђикић, једини кандидат ове странке на изборима 1910. године чија се кандидатура завршила неуспешно, као и Смаил-ага Ћемаловић из Мостара (Имамовић 2014, 248).

Посебну, четврту, политичку струју свакако је представљала Социјалдемократска странка Босне и Херцеговине, основана 1909, која за своју основу узима класну, а не националну компоненту, и настала је и деловала је под јаким утицајем тадашње Аустријске социјалдемократске странке (Имамовић 2014, 253). Земаљски статут за Босну и Херцеговину, проглашен од цара Фрање Јосифа I, 1910. године, успостављен је Босански сабор као главно представничко тело у БиХ, са ограниченим овлашћењима, јер је могао припремати и предлагати законе, али их није могао усвајати (Касаровић 2005, 96–97). Био је састављен од 72 изборна члана и 20 тзв. вирилиста (представници који су именовани према положају у црквеној или државној хијерархији, уважавајући заступљеност верских заједница). Изборни чланови бирани су на темељу куријског бирачког права, према коме су сви подељени у три верске курије: католичку, исламску и православну, а свака верска курија се делила на четири поткурије: градску, сеоску, велепоседничку и образовну или курију интелигенције (57). Вирилисти из реда муслиманског народа били су реису-л-улема Исламске заједнице, вакуфско-меафиски директор, као и сарајевски, мостарски и најстарији муфтија. Још од периода аустроугарске анексије, и у наредним периодима до савремених политичких услова, Босна и Херцеговина се „уставно-правно организује углавном супремацијом колективитета и колективних права над индивидуалним правима” (Абазовић 2012, 99–100).

На изборима 1910. године све куријске мандате међу босанско-херцеговачким муслиманима, освојила је Муслиманска народна организација – 24 (Имамовић 2007, 283). Избори 1910. показали су да је политичко представништво засновано на политичком конфесионализму. Како је то био случај са представничком, сходно доминантном политичком моделу формалног националног паритета, формирана је извршна власт – Земаљска влада, коју су чинила четири православца, три муслимана и два католика (Касаровић 2005, 100).

У наведеном периоду заокружује се процес формирања српске и хрватске националне свести, али тај процес није био заокружен код муслимана, као дела становништва словенског порекла које је током турске власти прихватило ислам и османлијску културу (Velić 2013, 61). И поред евидентне верске посебности, муслиманско становништво није имало обележја модерне нације, нпр. етничко име и изграђен мит о заједничком пореклу, али се јесте развијало као засебна етнокултурна заједница која има заједничку веру, обичаје, митове, култове и табуе, сећање на заједничку историју, везаност за земљу у којој живе (61). Управо изостанак националне свести исходвала је и различита оптирања у погледу националне одређености у том периоду.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ МУСЛИМАНА/ БОШЊАКА У БИХ У ЈУГОСЛАВИЈИ

У периоду прве Југославије, босанскохерцеговачки муслимани били су највећим делом одређени за Југословенску муслиманску организацију (ЈМО), коју је предводио Мехмед Спахо, као својеврсни настављач традиције Муслиманске народне организације. У периоду до успостављања „шестојануарске” диктатуре 1929, ЈМО на изборима 1920, 1923, 1925. и 1927. осваја између 110.000 и 130.000 гласова, освајајући између 18 и 24 мандата, што јасно показује стабилност изборних оријентација у гласању муслимана у БиХ. ЈМО су водили „муслимани средње класе, попут државних службеника, трговаца, новинара и других професионалаца; међутим, странка је такођер била успешна у промовисању интереса муслиманске земљопоседничке класе. Под вођством др Мехмеда Спахе (...) ЈМО је одиграла хисторијску улогу представника босанских муслимана као групе чија је потпора кључна за одношење преваге у коалицијској политици и која је одлучно давала подршку центру и била против центрифугалних сила” (Donia, Fine Jr. 111).

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији спроведена су два пописа становништва (1921 и 1931. године) и оба пута је фактички било онемогућено национално изјашњавање за Србе, Хрвате и муслимане словенског порекла у Босни и Херцеговини, јер су се бележили подаци о – матерњем језику (при чему су 1921.

српски и хрватски језик, а 1931. године српски, хрватски и слованачки језици обједињени), као и о вероисповести. Одређење Бошњака (Муслимана) било је доминантно тако да су говорили „српски и хрватски” језик, а вероисповест је била исламска.

Са окупацијом Југославије 1941. године у Босни и Херцеговини се успоставља геноцидни режим НДХ. У тада званичној политици, Срби и Јевреји су систематски убијани док се настојало муслимане придобити и укључити у тада владајућу структуру (Matković 2002, 132–134). Један од оснивача поменуте Муслиманске напредне странке Адемага Мешић постаје заменик „поглавника” (првог човека НДХ, уједно и председника Владе и министра иностраних послова) Анте Павелића, док је Бања Лука проглашавана за „другу престоницу НДХ”, са перспективом да се у будућности она и дефинитвно пресели у тај град. За потпредседника Владе НДХ изабран је адвокат из Бихаћа Осман Куленовића, кога је након неколико месеци наследио Џафер бер Куленовић „који је још за време прве Југославије изјавио да је Хрват, као и да су босански муслимани као целина Хрвати” и који је на тој позицији остао до слома НДХ 1945. године (Pavličević 2007, 403–404).

Евидентно, политичко опредељење муслимана током рата није било униsono. Иако је један део оптирао ка сарадњи са НДХ, међу босанскохерцеговачким муслиманима присутан је макар и пригушени отпор истребљивачкој политици НДХ. Одроз тога био је присутан и у „декларацијама” угледних муслимана Сарајева, Приједора, Бања Луке, Бијељине и Тузле, у периоду од септембра до децембра 1941. у којима су од локалних виђенијих муслимана осуђени злочини над Србима и Јеврејима и позване власти да одустану од своје геноцидне политике (Brkljača, Pelešić, i Kamberović 2004, 339). Учешће муслимана у војним формацијама остаје разубњено током целог рата, од учешћа у војним формацијама НДХ до учешћа у Народно ослободилачком покрету и Југословенској војсци у отаџбини. Посебан удео у војном учешћу има и искључиво муслиманска 13 СС Ханџар дивизија, основана 1943. године, која је након обуке, делом у Саксонији, делом у јужној Француској, враћена у Босну и Херцеговину пре свега за борбу против партизана, а не за заштиту муслиманског становништва. Током 1944. године Ханџар дивизија се практично распала, а знатан део њених припадника предао се партизанима и ступио у њихове редове (Imatović 2014, 346–347).

Такође, улазак муслимана у партизанске јединице приметан је посебно у другој половини рата. Неретко, он је подстакнут одласком виђенијих предратних политичара у партизанске редове, нпр. Нурије Поздерца у Босанској Крајини. Поред присуства у национално мешовитим јединицама, муслимани улазе и у састав посебних, муслиманских јединица, као што је то била 16. бригада НОВЈ, односно 16. (М) муслиманска народно-ослободилачка ударна бригада НОВЈ у североисточној Босни (Brkljača, Pelesić, i Kamberović 2004, 339). Покушај лавирања муслиманских грађанских политичких група између различитих сукобљених страна резултирао је формирањем различитих „муслиманских локалних милиција”, које су биле војне групе у појединим подручјима. Ове, за муслимане у Босни и Херцеговини, карактеристичне војне групе временом су прилазиле једној или другој страни, неретко стајући на страну оружаних формација НДХ и Немачке (339).

Други светски рат донео је превагу Комунистичке партије Југославије – КПЈ, која је после рата преузела власт у Босни и Херцеговини и Југославији. У социјалистичкој југословенској републици Босни и Херцеговини функционисала је формула тројног националног паритета, које се често називало „Бранко-Хамдија-Миланко”, према именима која су у значајној мери персонификовала национални паритет. Наиме, Бранко Микулић је био Хрват из околине Бугојна, Хамдија Поздерац Муслиман из Цазина, а Миланко Реновица Србин из околине Сокоца. Они су у дужем временском периоду били на тада водећим политичким позицијама: председника Савеза комуниста, председника Скупштине и председника републичког извршног тела – Извршног већа (Pejanović 2012, 45). И босанско-херцеговачко друштво било је импрегнирано утицајем секуларизације, у којем је, као и хришћанске цркве – православна и католичка, Исламска заједница имала скрајнуту улогу.

Ово је и период почетка конституисања муслиманске нације. Треба нагласити да комунистичке власти до друге половине 1950-тих година „прећутно негирају националну посебност Бошњака, што се тумачило... и даље присутним тенденцијама својатања Босне и Херцеговине, као дијела „Велике Србије” или „Велике Хрватске”... али и разним другим горућим проблемима у послератној Југославији – Информбиро, изолација земље” (Muftić 2006, 197), али је доцније та политика, нескривено одлуком лидера социјалистичке Југославије Јосипа Броза Тита, промењена па он на конгресу Савеза

комунистичке омладине Југославије 1963. године говори „код нас постоје жалове дискусије, на примјер о томе, да ли Муслимани треба да се одреде за неку националност. То је бесмислица. Свако може да буде оно што осјећа да јесте и нико нема право да му натура националну припадност.” То је била тема и партијских форума Савеза комуниста Босне и Херцеговине, све до 1968. када је призната посебна нација Муслимана, али и што је означило почетак периода „у коме је још увек колебљива и у себе несигурна бошњачка интелигенција, која је дала свој допринос, али и, након тога, оставила дилеме око имена (нове нације). Те дилеме су имале за посљедицу неадекватно име нације (вјерска одредница), тако да ће у првој половини деведесетих година прошлог столећа доћи до преименовања националног имена Муслиман у Бошњак” (Muftić 2006, 198). У том контексту између осталих и један од водећих савремених бошњачких интелектуалаца и професор на Факултету политичких наука у Сарајеву Есад Згодић констатује „Титов неизмеран допринос у конституирању бошњачког националног идентитета и изградњи босанскохерцеговачке државности” (198–199).

Званична статистика у Југославији различито дефинише муслиманско становништво и тиме показује меандре званичне југословенске националне политике: 1948. то је била опција „неопредељени муслимани”, 1953. „Југословени неопредељени”, 1961. „муслимани у смислу етничке припадности” и 1971. и након тога, „Муслимани” као посебна народност. Индикативно, на првом послератном попису 1948. од 890.094 муслимана у Босни и Херцеговини, као „Муслимани, неопредељени” изјашњава 788.384, као Срби 71.125 (око 8%) и као Хрвати 24.914 (око 3%) (Вошњковић 2006, 287).

Доминација комунистичког режима није остављала простор за политичку опозицију. Приметно, и први трагови политичког организовања на антикомунистичким основама везивани су за крај девете деценије 20. века. У Босни и Херцеговини није било ширих опозиционих политичких деловања, али они су се догађали и били су сурово сузбијани (Вошњковић 2006, 287). Између осталог, од најмаркантнијих детаља издвајали су се сузбијања ескалације усташког устанка, односно активности „Бугојанске групе” 1972, судски поступак против „Младомуслиманског круга” окупљеног око Алије Изетбеговића 1983, те процеса против Војислава Шешеља 1984. године (Donia 2006, 272).

Ипак, и доминантно бошњачка историографија инсистира на томе да је приврженост Муслимана, касније Бошњака, југословенској држави била неспорна, готово до њеног самог распада. Бројни су наводи, изјаве водећих личности политичког, јавног живота који говоре о тој тези. Тако, познати хрватски новинар Горан Милић, говорећи о почетку 1970-их година, оставља интригантно мишљење: „шта је било 1970. године? Веома слично ономе 1990-те. До тада Тито није зауставио центрифугалне силе, Југославија се и онда могла распасти, у крви или у миру, али шта би онда било са босанско-херцеговачким муслиманима? Још нису имали попис становништва, тек се донијела одлука о томе да се могу изјашњавати као Муслимани са великим ‘М’ (...) Имам доста властитог искуства и туђих сведочења, 60% данашњих Бошњака гравитирало је Београду. Не толико Србима колико Београду, из неке традиције, из неке југословенске идеје, а некако им је био ближи српски менталитет, музика, обичаји. Загребу је гравитирало око 20%, не вјерујем више од тога, али није ни било више од 20% истински свјесних своје аутентичне националности, права на самоопредељење, итд. Ја мислим да је Алијина (Изетбеговићева) ‘Декларација’ (...) једно шокантно буђење, на које је он сигурно рачунао. Сад како ће то повијест анализирати, то је друга ствар (...) она (Исламска декларација) сигурно је допринела да се данас Бошњаци, били вјерници или не, осјећају као један народ” (Милић 2012, 74).

Управо „Младомуслимански круг”, чији је лидер Алија Изетбеговић због антидржавне делатности осуђен на 14, а одслужио непуних шест година затвора, постаје језгро политичког окупљања. Опозициони муслимански кругови били су генерално ретки, али су постојали. За то је посебно је важна активност Алије Изетбеговића и круга муслиманских интелектуалаца, у јавности често називаног „младомуслиманског” круга. Процес формирања како се тада говорило „муслиманске странке” није ишао без отпора, па је већ на самом почетку дошло до формирања и мањих, одвојених група.

БОШЊАЧКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ У ВРЕМЕ УВОЂЕЊА ВИШЕСТРАНАЧКОГ СИСТЕМА, РАСПАДА СФРЈ И ГРАЂАНСКОГ РАТА (1992–1995)

После увођења вишестраначког система и првих избора 1990. године, долази до својеврсног наставка традиције из претходног периода, па национални паритет који је негован унутар Савеза комуниста сада је прешао у домен политичких активности али и монопол националних политичких партија. Дакле, институционалном кругу везаном за републичку деноминацију СКЈ, на самом почетку периода редемократизације и обнове вишепартијског система, прикључују се и политичке организације засноване на повезивању искључиво по етничкој (у овом случају и верској) припадности. Та два политичка круга били су носиоци политичког деловања међу Муслиманима у БиХ. За круг СК БиХ су се везивали Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине (СДП БиХ) и Савез реформских снага Југославије (СРСЈ), док се за опозиционе кругове везивала израженије верски опредељена СДА. Због јасније слике на бошњачкој политичкој слици и Муслиманско-бошњачка организација, настала такође у кругу бошњачких интелектуалаца који су напустили СДА након спора са Алијом Изетбеговићем (Адил Зулфикарпашић, Мухамед Филиповић).

Први избори су донели апсолутну победу националних политичких партија, код Муслимана – СДА. Тиме је у значајној мери обезбеђена значајна политичка улога председника СДА и члана Председништва БиХ Алије Изетбеговића. Он долази у политички живот у време кризе и дисолуције СФРЈ, који прате слом социјализма и настанка новог светског поретка. Као национални лидер и члан највишег руководства, односно Председништва БиХ, у значајној мери је одређивао политичку будућност БиХ у Југославији (Рејановић 2012, 56). Уочи првих вишепартијских избора СДА наступа са својим ставовима „дозирано и усмерено”, посебно имајући у виду да Алија Изетбеговић у својој књизи „Исламска декларација” позива на оснивање БиХ као исламске државе (Суботић 2015, 31), да уз то задржава интерес за очување југословенске федерације под претпоставком трансформације у конфедерални савез суверених и независних република. Изетбеговићева књига која почиње речима

„Исламска декларација – један програм исламизације Муслимана и муслиманских народа; Наш циљ: Исламизација Муслимана, Наша девиза: Вјеровати и борити се” (Izetbegović 1990, 1), са постепеним попуштањем стега југословенске социјалистичке државе и политичким условима након пада Берлинског зида, налазила у слободној продаји у тадашњој Босни и Херцеговини, у издању једног сарајевског издавача још од 1990. године.

Ипак, јавно избегавајући радикализацију ставова, Изетбеговић је остао отворен за друге две националне стране и формирање заједничке власти са њима (Рејановић 2005, 117–118). Више пута апострофирана је његова изјава са промотивног скупа у Великој Кладуши, 15. септембра 1990. када је истакао „за Босну смо сви забринути, али у погледу Босне постоје три опције: Босна у федералној Југославији – прихватљива опција, Босна у конфедеративној Југославији – такођер прихватљива опција, и коначно, независна и слободна Босна. Морам рећи овде отворено, ако се остваре пријетње да Хрватска и Словенија изађу из Југославије, Босна неће остати у крњој Југославији. Другим речима, Босна неће и не пристаје да остане у великој Србији и буде њен дио” (Рејановић 2005, 119).

Насупрот ситуацији у Србији и Хрватској, често се наглашава да је међу босанско-херцеговачким Муслиманима на првим вишепартијским изборима примат преузела политичка елита састављена искључиво од антикомуниста (Filandra 2012, 352–353). На таласу антикомунизма, уследио је и позив на духовну обнову и повратак верским вредностима које је социјализам потискивао, односно „ (...) слиједио је духовни препород, прије свега, потом политички, па тек потом национални. Бити вјерник постало је културна и друштвена и политичка вредност” (Filandra 2012, 354).

Након избора из новембра 1990. године формирана је коалициона, кохабитациона власт у БиХ, на бази политичког партнерства три националне странке – СДА, СДС, ХДЗ БиХ, које су о најбитнијим политичким питањима имала различите и често искључиво ставове. Рад на доношењу новог Устава био је неуспешан услед одсуства консензуса представника три нације у БиХ. Покушаји мирног разрешења југословенске политичке кризе нису уродили плодом и поједине југословенске републике кренуле су путем сецесије. Како ни све републике нису имале исте интересе, тако је и позиција Словенија и Хрватске била да се желе одвојити од Југославије, Србија и Црна Гора желе функционалну федерацију,

док су Босна и Херцеговина и Македонија биле између те две позиције, што је на концу исходovalo и заједничким предлогом Сарајева и Скопља о „асиметричној федерацији” (Mulaosmanović 2013, 56–57). Ипак, под водећом улогом СДА и њеног лидера Алије Изетбеговића муслимански политички корпус све више се усмеравао ка проглашењу самосталности Босне и Херцеговине.

У бошњачким политичким и интелектуалним круговима владало је мишљење да су „хрватско-српски односи увелико оптерећивали позицију Босне и Херцеговине, а бошњачки политичари су лавирали између њих, као деца која се играју између двије ватре. Изетбеговић се у оваквим околностима одлучио за политику еквилибранса (...) Суштински, овим се хтела изградити препознатљива бошњачко-муслиманска политичка платформа. Два темељна принципа на којима је требала почивати та политика били су суверена БиХ и самобитност бошњачког народа” (Mulaosmanović 2013, 48).

Користећи релативну већину и рачунајући на подршку хрватског политичког фактора у земљи СДА промовише скупштинску Декларацију о независности и расписује референдум за 29. фебруар и 1. март 1992. са питањем „Да ли сте за самосталну и суверену Босну и Херцеговину као заједничку државу три равноправна народа муслиманског, српског и хрватског” (Рејановић 2005, 122). И поред извесних колебања, хрватска страна је дала подршку одржавању референдума, на коме је гласало 64% уписаних у бирачке спискове, од којих 99% подржава идеју о отцепљењу Босне и Херцеговине (Рејановић 2005, 123). Наведена догађања дефинитивно су била увод у грађански рат у Босни и Херцеговини, који је након троипогодишњих драматичних сукоба и посредовања укупне међународне заједнице (више планова за заустављање ратних сукоба – Кутиљеровог плана (1992), Венс-Овеновог плана (1993), Овен-Столтенберговог плана (1993), те плана Контакт група (1994), окончан потписивањем Париско-дејтонског уговора крајем 1995. године (Поповић и Лукић 2002, 11–12; Вегић 1997, 235–241).

На самом почетку рата бошњачка политика настоји да „помири” национално, бошњачко, политичко представништво, али и да се представи као представник „мултиетничке” државе са, макар и формалним, представницима у највишем политичком телу – Председништву БиХ. Два српска члана Председништва из Српске демократске странке (СДС) са напуштањем ове институције

замењена су оним кандидатима који су на новембарским изборима 1990. године следили по броју добијених гласова, то су били Ненад Кеџмановић из Савеза реформских снага Југославије за БиХ и Мирко Пејановић из Демократске социјалистичке странке. Након што је проф. Кеџмановић напустио Сарајево на његово место је дошла Татјана Лујић Мијатовић из СДП БиХ. Таква „дуалност” биће задржана све до краја рата и избора новог Председништва, по одредбама Париско-дејтонског споразума.

Слична тенденција је важила и за бошњачку војну формацију – Армију Босне и Херцеговине, која 1992, услед мобилизације градског становништва има донекле мултинационални карактер, међутим, временом она постаје једнонационална, бошњачка војна формација. Томе у прилог говоре и савремена истраживања о националном саставу Првог корпуса Армије БиХ која делује на простору Сарајева. Прве године рата у њеном саставу је 91,78% Бошњака, док је на крају рата удео Бошњака још већи и они чине 94,53% њеног састава (Ajnadžić 2008, 143).

И током рата међу Бошњацима траје активна дебата између интелектуалаца световних и оних са верским назорима. Међу њима долази до уверења да једино оквир босанско-херцеговачке државе даје потребну платформу за пуну националну афирмацију. Готово да је било немогуће у суровом грађанском рату издвојити посебну политичку сферу, али је неспорно да је и током рата настављена доминација националних партија у БиХ, код Бошњака-СДА.

Између осталог и са њеном подршком, на Другом конгресу у Сарајеву 1993. године доноси се одлука о промени имена Муслимана у Бошњаке. Иако је то представљало победу само једног од виђења националне еманципације босанскохерцеговачких муслимана, којим се позива на њихову аутохтоност у Босни и Херцеговини, као и неподесност њиховог називања само верском одредницом „Муслимани”. Виђена и као национални партикуларизам, она се описивала као плод тренутног контекста, односно расправе о прихватању Овен-Столтенберговог плана, који је предвиђао три националне јединице у оквиру Босне и Херцеговине. Може се констатовати да је „у позадини промјене имена није била девиза: Босна – Бошњацима. Промјена имена била је унутарбошњачка ствар, дио њихове властите стољетне муке и nelaгоде с властитим именом, и на било који начин се није односила на друге босанскохерцеговачке народе” (Filandra 2012, 191–192). Апострофира се и да само именовање

нације посебне нације није, како је то спочитавано са српске или хрватске стране, да би се у тај нови „упили” постојећи националитети, јер је већ била евидентно постојање националне посебности нације „Муслимана.”

Има мишљења и да тај процес реноминације нације још увек није готов, па тако, сходно ранијем историјском искуству, се може догодити, као што је, евидентно, то био случај на попису спроведеном 2013. године, при чему би „бошњаштво” уступило место „босанству”. Па тако има мишљења да „из њиховог (бошњачког) специфичног повијесног искуства основано је претпоставити, али сада само за претпоставити, да је садашњи бошњачки термин у будућности отворен за промјене. Његово садашње стање је такво да га једни од корисника поистовјећују с његовим муслиманским, а други са босанским садржајем и значењем. Односно, бошњаштво је данас између муслиманства и босанства и може се очекивати да у будућности номинацијски ток босанских Муслимана иде према босанству” (Filandra 2012, 198).

БОШЊАЧКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ У ПОСТДЕЈТОНСКОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Први избори после Дејтонског споразума, 1996. године донели су, парадоксално, победу националних партија које су победиле и на изборима уочи рата, и то са још убедљивијом предношћу: 1990. оне су освојиле 84%, а 1996. 86% мандата (Рејановић 2010, 95–96), па се тако фактички и 1996, као и уочи рата, формира власт три националне партије. У Босни и Херцеговини током целог рата а и после њега влада борба националним симболима и својеврсног ограђивања и обележавања националних територија. Симболичку раван представљала је и промена имена улица. Тако, још у време рата, 14. маја 1994. године тадашње ратне власти у Сарајеву доносе одлуку о промени имена градских улица у Сарајеву, којим се посебно наглашава његов бошњачки, насупрот српском и хрватском елементу, формално се правдајући повратом некадашњих имена улица, најчешће из периода аустроугарске власти 1878-1918. Већина имена улица везује се за бошњачку историју и традицију, а српски, па и хрватски називи улица одузимају се или додељују у малом броју. Истовремено,

уместо доминантних личности из Народно-ослободилачког рата, право првенства добијају и стара, „првобитна” имена улица везана за бошњачку политичку традицију, или једноставно некадашње турске називе и топониме. Тако улица Петра Кочића постаје улица „Телали”, Стевана Синђелића – „Магуда”, Васе Мискина Црног – „Ферхадија”, Владимира Гађиновића – „Велики Алифаковац”, Вука Карацића – „Пехливануша”, Хајдук Вељкова – „Мусе Ћазима Ћатића”, Милоша Обилића – „Сафвет бега Башагића”, Обала Војводе Степе – „Обала Кулина бана”, Парк Цара Душана – „Атмајдан”, Немањина „Чекалуша”, итд. (Filandra 2012, 346).

Након рата, поред импрегнирања јавности садржајима из прошлости, приступа се тражењу двоструког процеса – успостављању „заједничких” симбола „нове” Босне и Херцеговине. Тако је заједнички усвојена идеолошки и национално „неутрални” плаво-жута заставица и грб Босне и Херцеговине. Истовремено, усваја се и химна Босне и Херцеговине која има само мелодију, али нема текст, као и регистарске аутомобилске таблице (које садржи бројеве и слова која су заједничка за абечеду и азбуку, како би се избегла било каква могућност да се на основу њих претпостави из ког дела Босне и Херцеговине аутомобил долази), итд. Наравно, ратни симболи све три стране добијају право грађанства на различите начине (кроз ознаке Оружаних снага БиХ, нпр.), али и у свакодневном животу. Ратна химна „Једна си једина” аутора Едина Дервишхалидовића (Дино Мерлин), која се пева упоредо са мелодијом химне БиХ, остаје незаобилазни симбол Бошњака који тиме демонстрирају оданост држави Босни и Херцеговини, што је посебно видљиво у већински бошњачким срединама и на спортским догађањима. Такође, култни статус међу Бошњацима има и „ратна” заставе тзв. Републике Босне и Херцеговине (бела заставица са амблемом средњевековне династије Котроманића са љиљанима), која се, парадоксално, хералдички ослања на средњевековну традицију која је у основи хришћанска, а не исламска (Filandra 2012, 342).

Два кључна датума која су заправо ујединила захтеве за самосталношћу Босне и Херцеговине постали су празници у Федерацији Босне и Херцеговине, али због српског противљења, не и на нивоу Босне и Херцеговине. Један датум је Дан независности – 1. март (у знак сећања на референдум спроведен 29. фебруара и 1. марта 1992), а други Дан државности – 25. новембар, у знак сећања на одржавање Првог заседања Земаљског антифашистичког већа

Босне и Херцеговине (ЗАВНОБИХ), који је одржан у Мркоњић граду, 25. новембра 1942. године (Итамовић 2014, 355–356).

Након рата долази до финализације процеса заокруживања националног идентитета Бошњака. У томе значајну улогу има опсежна сакрализација и меморализација ратног страдања. Грађански рат у Босни и Херцеговини назива се „агресијом на Босну и Херцеговину”, рат на подручју Сарајева назива се „Опсада Сарајева”, проглашава се Дан сећања на геноцид у Сребреници – 11. јула, а сваког 31. маја обележава се „Дан бијелих трака” (у спомен на ратна страдања у Приједору), прослављају се „Дани Ајватовице” (у спомен на почетке примања ислама код босанскохерцеговачких муслимана – Бошњака, што је манифестација која је била забрањена у време социјалистичке Југославије) отварају се музеји и именују улице и тргови посвећени „првом председнику Председништва БиХ Алији Изетбеговићу”, граде меморијални комплекси посвећени „шехидима, погинулим бранитељима и борцима”.

И меморијализација рата није прошла без политичких несугласица. Жеља СДА да име њеног првог лидера Алије Изетбеговића понесе сарајевски аеродром наишао је на отпор међународне заједнице (Канцеларије Високог представника). Потом је уследила иницијатива за преименовање главне улице Маршала Тита у Улицу Алије Изетбеговића (Filandra 2012, 347). И то није остварено, пре свега због несугласица на линији две водеће бошњачке партије Странка демократске акције (СДА) и Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине – СДП БиХ (наследника Савеза комуниста БиХ), па је компромис пронађен на тај начин, да је половина главне сарајевске улице Маршала Тита додељена сарајевском летописцу из 18. века – Мула Мустафи Башескији, док је име Алије Изетбеговића придодато имену градског трга, који је назван Трг Ослобођења – Алије Изетбеговића. Коначно, симболички „капацитет” Алије Изетбеговића представљен је војничким „шехидским” гробљем „Ковачи”, изнад Сарајева, на коме је, по својој вољи, сахрањен. У непосредној близини налази се и музеј који му је посвећен (Filandra 2012, 347). И у Сарајеву су „током друге половине XX века стољећа успостављена два политичка система, која стоје на супротним идеолошким половима. Њихови службени представници, након 1945, једнако као и они након 1995. године, подизањем споменика и њиховом употребом градили и граде двије различите политике сјећања” (Čusto 2013, 122).

Завршетак рата свакако није донео умирење политичких подела. Истина, СДА задржава доминантну политичку улогу, али се развија социјалдемократска оличена у СДП БиХ, и у далеко мањој мери либерална опозиција (Либерално-демократска странка, Грађанско-демократска странка, Наша странка и др.). Бошњачка политика је и даље остала у нерешеном (нерешивом) ребусу, у честом међусобном оптуживању око покушаја једне од њених опција за жртвовање босанско-херцеговачке државности која би се „трампила” за могућност формирања мале, ексклузивно бошњачке „филцан државе”, која се простире на четвртину до трећине територије Босне и Херцеговине. Прве послератне године су донеле и поделе у водећој СДА, јер се из ње издваја Странка за БиХ (1996), Странка демократске активности (2008), Покрет демократске акције (2018), Народ и правда (2018). На поделе није био имун ни СДП, из којег се издваја Социјалдемократска унија (2002), али касније и Демократска фронта (2013). Готово да су сви послеизборни циклуси избора од обнављања вишепартијског система показали да набројаних шест политичких партија добија готово четири петине бошњачких бирача. Регионално политичко организовање остало је спорадично, искључиво везано раније за Унско-сански кантон, где егзистирају јаке регионалне странке – Странка демократске активности, Демократска народна заједница БиХ и Лабуристичка партија БиХ (локални лидер и некадашњи познати политичар Фикрет Абдић), а последњих година и у Кантону Сарајево (где јак утицај има Народ и Правда, која је настала из СДА), донекле и Тузлански кантон (где постоји изванредан утицај Покрета демократске акције, која, такође, настала из СДА). Подршка бошњачких бирача меандрирала је и различито позиционирала водеће политичке партије. Па ипак, чињеница је да је СДА задржао водећу политичку улогу, коју је неретко одржавала и коалицијама са другим партијама (са Странком за БиХ 2006–2010, СДП 2010–2014, ДФ после избора 2014. и 2018. итд), која је, коначно, прекинута тек 2022. када водећу улогу у извршној власти преузима СДП БиХ у коалицији са странком Народ и Правда (која је настала из СДА) и низом мањих странака.

Услед политичких подела, треба нагласити да генерално постоје и јединствени ставови политичких партија Бошњака у Босни и Херцеговини – инсистирање на што је могуће више унитаризованој земљи, чланство у Европској унији и НАТО, уз јаке односе са Сједињеним америчким државама (СДА инсистира и на јаким

везама са водећим исламским земљама – Турском, Саудијском Арабијом и Ираном, док СДП БиХ ипак више рачунају на САД и западноевропске земље). Идеолошки, СДА се поставља наглашено десно, уз јаку верску ноту, док СДП БиХ инсистира на формално „грађанском” принципу, гајећи, колико је то у данашњој Босни и Херцеговини могуће, мултиетнички карактер. Из СДП БиХ позивају на јединство које наликује на период социјалистичке Југославије, а које свакако у садашњем контексту може одговорати Бошњацима као најбројнијем народу.

Конститутивни статус Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини не оспорава ниједна бошњачка странка. При томе треба имати у виду да Бошњаци према резултатима пописа становништва из 2013. године, иако Република Српска не признаје резултате овог пописа (Станковић 2021, 36), чине око или преко половине становништва (и гласача). То доводи у перспективи до ситуације да без бројних, важећих „Дејтонских” института заштите (посебно тзв. ентитетског гласања, односно посебних процедура приликом доношења закона на нивоу Босне и Херцеговине, у којима државне-чланице Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине наглашено заштићене од прегласавања) Срби и Хрвати би лако могли доћи у опасност једноставног прегласавања на неким будућим изборима, имајући у виду да ће већина бирача бити Бошњаци, свакако политички подељени, али јединствени око агенде „унитарне” Босне и Херцеговине у којој би имали политичку доминацију (36).

ЗАКЉУЧАК: ТРАЈЕКТОРИЈЕ РАЗВОЈА ИДЕНТИТЕТА И ПОЛИТИЧКИХ СТРАНКА БОШЊАКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Почеци политичког организовања Бошњака у Босни и Херцеговини везује са за период аустроугарске окупације и почетак XX века. Она је, пре свега била заснована на доминантном покрету пре свега верске посебности, под доминантним утицајем водећих богатијих слојева. То је и период када су босанско-херцеговачки муслимани без јасне националне одређености и када лавирају између српског и хрватског националног сентимента. Ипак, укупан друштвени контекст у Босни и Херцеговини и верска одвојеност у односу православне Србе и католичке Хрвате чинио их је посебним

или одвојеним ентитетом. Период прве Југославије донео је заправо само наставак политичког деловања из претходног периода, кроз масовну подршку Југословенској муслиманској организацији. Уједно, показује се јединство босанско-херцеговачких муслимана око верске припадности која чини њихову посебност, а која ће остати карактеристична и током надлазећег периода.

Друга, социјалистичка Југославија пак доноси раскид са дотадашњом политичком елитом и успоставу нове настале у рату и револуцији коју је спровела Комунистичка партија Југославије. Национална политика социјалистичке Југославије пружила је оквир за националну афирмацију босанско-херцеговачких муслимана до које је коначно дошло крајем 60-их година XX века. Па ипак, рестриктивни режим сузбијао је израженије верско и национално деловање, потискујући га на друштвену маргину. Нарочито се истиче суђење Младомуслиманској групи из 1983, коју предводи Алија Изетбеговић.

Управо тај дисидентски круг (кроз Странку демократске акције – СДА) оствариће водећи политички утицај на првим вишестраначким изборима 1990. у Босни и Херцеговини међу Муслиманима (Бошњацима), а сличан случај био и са другим нацијама у Југославији. Током рата СДА ће представљати доминантну струју међу Бошњацима и он ће водити процес формирања – заокруживања нације кроз њено преименовање из „Муслимани” у „Бошњаци”. Након рата наставиће се доминација СДА која ће само изузетно, и у кратким временским периодима бити прекидана изборним победама других политичких актера, последњих година и дисидентским политичким групама који су из ње настале. Уједно, преименовање и заокруживање нације Бошњака биће спроведено на првом послератном попису становништва, 2013. године, осамнаест година након рата. Иако један од ентитета – Република Српска није признала резултате пописа неспорно је да су се босанско-херцеговачки муслимани највећим делом прихватили националну идеју бошњаштва и у највећој мери изјаснили као Бошњаци и да чине око половину становништва те државе.

Иако имају различите приступе националној тематици, и упркос јасној идеолошкој подели између водећих партија СДА и СДП БиХ, неспорно је да су на иницијативу СДА и уз истовремену или доцнију подршку осталих бошњачких политичких партија, преобладао је бошњачки политички идентитет код босанско-херцеговачких

муслимана (што је наставак процеса проглашења Муслимана посебном нацијом у социјалистичкој Југославији). То потврђује основу хипотезу да су савремени политички покрети (СКЈ – СК БиХ, СДА и други) били главни носиоци заокруживања идентитета Муслимана/Бошњака код босанскохерцеговачких муслимана, који су се остварили у преломним историјским тренуцима (опсежне уставне промене у правцу конфедерализације социјалистичке Југославије 1968–1972, односно грађанског рата у Босни и Херцеговини 1992–1995. године).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Поповић, Витомир, и Владимир Лукић. 2002. *Документи Дејтон – Париз*. Бања Лука: Институт за међународно право и међународну пословну сарадњу.
- Станковић, Владан. 2021. „Три народа и два ентитета; тренутни однос снага.” *Политичка ревија* 67 (1): 31–48. DOI: 10.22182/pr.6712021.2.
- Степанов, Радивој. 2008. *Увод у политику и политички систем*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду и Medditeran publishing.
- Суботић, Момчило. 2015. „‘Сребреница’, ‘Олуја’ и ‘Дан сећања’.” *Политичка ревија* 45 (3): 27–49. DOI: 10.22182/pr.4532015.2.
- Тадић, Љубомир. 1995. *Политиколошки лексикон*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Abazović, Dino. 2012. *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*. Zagreb, Sarajevo: Synopsis.
- Ajnadžić, Nedžad. 2008. „Sociološka analiza poginule boračke populacije u jedinicama odbrambenih struktura u i oko grada Sarajeva.” U *Opsada i odbrana Sarajeva 1992–1995, referati sa okruglog stola održanog 23. novembra 2005. godine*, ur. Smail Čekić, 121–146. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Begić, Kasim, 1997. *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma: 1991–1996*. Sarajevo: Bosanska knjiga.

- Bošnjović, Ilijas. 2006. „Etnička stabilnost i razvoj stanovništva (1948–1991).” U *Tito i Bosna i Hercegovina*, ur. Raif Dizdarević, 277–288. Sarajevo: Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini.
- Brkljača, Seka, Muhidin Pelesić, i Husnija Kamberović. 1998. „Bosna i Hercegovina u toku Drugog svjetskog rata.” U *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, ur. Safet Halilović, 339–378. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Čusto, Amra. 2013. *Uloga spomenika u Sarajevu u izgradnji kolektivnog sjećanja na period 1941–1945. i 1992–1995.: komparativna analiza*. Sarajevo: Institut za historiju – Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa.
- Donia, Robert J. 2006. *Sarajevo: Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Donia, Robert J., and John Fine. 2011. *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Dugandžija, Nikola. 2010. *Nacionalna zbilja i njezini prividi*. Zagreb: Durieux.
- Filandra, Šaćir. 2012. *Bošnjaci nakon socijalizma; o bošnjačkom identitetu u postjugoslovenskom dobu*. Sarajevo, Zagreb: BZK Preporod, Synopsis.
- Fukuyama, Francis. 2006. *Nation – building beyond Iraq and Afganistan*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Imamović, Mustafa. 2007. *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914. godine*. Sarajevo: Magistrat i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Imamović, Mustafa. 2014. *Historija države i prava Bosne i Hercegovine, četvrto izdanje*. Sarajevo: University press.
- Izetbegović, Alija. 1990. *Islamska deklaracija*. Sarajevo: Bosna.
- Kasapović, Mirjana. 2003. *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
- Kasapović, Mirjana. 2005. *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.
- Mafesoli, Mišel. 2002. „Moć sile.” U *Politička antropologija – hrestomatija*, ur. Čedomir Čupić, 116–158. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa.
- Mahoney, James, and Daniel Schensul. 2006. “Historical Context and Path Dependence.” In *The Oxford Handbook of contextual political*

- analysis*, eds. Robert Goodin and Charles Tilly, 454–471. Oxford: Oxford University Press.
- Matković, Hrvoje. 2002. *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Milić, Goran. 2010. „Disolucija Jugoslavije: procesi, uzroci i pozicija Bosne i Hercegovine kroz prizmu političkog delovanja političkog vođstva na čelu sa Alijom Izetbegovićem”, ur. Elvis Kondžić, Elvis, 73–75. Sarajevo: Javna ustanova Muzej Alije Izetbegović.
- Muftić, Edhem. 2006. „Tito, Bosna i Hercegovina i Bošnjaci.” U *Tito i Bosna i Hercegovina*, ur. Rifa Dizdarević, 191–199. Sarajevo: Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini.
- Mulaosmanović, Admir. 2013. *Iskušenje opstanka: Izetbegovićevih deset godina 1990–2000*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Pavličević, Dragutin. 2007. *Povijest Hrvatske, četvrto, dopunjeno izdanje*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Pejanović, Mirko. 2005. *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- Pejanović, Mirko. 2010. *Ogledi o državnosti i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, Zagreb: TKD Šahinpašić.
- Velić, Abdulgafar. 2013. *Bošnjaci i Evropa: bošnjačko razumijevanje Evrope i zapadnoevropske kulture u periodu austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom 1878–1918*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Marko Mijatović*

Belgrade

NATIONAL IDENTITY AND POLITICAL PARTIES OF BOSNIAKS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Resume

This paper examines the issue of the modern political tradition and national identity of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina, the beginnings of which are linked to the period of the Austro-Hungarian occupation in 1878–1918. Starting from that time until modern political conditions, in one long period, periods of their political divisions (the Austro-Hungarian period) and exclusive attachment to certain political movements (the period of the first Yugoslavia) alternated. The decades-long dominance of the communist party (in the second Yugoslavia), This paper examines the issue of national identity and the modern political tradition of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina, the beginnings of which are linked to the period of the Austro-Hungarian occupation in 1878–1918. Starting from that time until modern political conditions, in one long period, periods of their political divisions (the Austro-Hungarian period) and exclusive attachment to certain political movements (the period of the first Yugoslavia) alternated. The decades-long dominance of the communist party (in the second Yugoslavia), followed by the re-establishment of a pluralistic political life, is also characteristic and followed with the re-establishment of a pluralistic political life. In this paper, we want to make a synthesis of the development of the Bosniak national idea and its formation and rounding that took place in socialist Yugoslavia, especially during the civil

* Email address: markomijatovic78@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9948-2287.

war in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995, which was closely related to their predominant political parties.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, national identity, political parties, political system

* Овај рад је примљен 8. фебруара 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

УДК 323(497.11)“2023”

DOI: 10.5937/pr80-48879

Прегледни рад

*Аријана Хандан**

Факултет политичких наука, Београд

ДИСКУРС ГОВОРА НА ПЕТОМ ПРОТЕСТУ „СРБИЈА ПРОТИВ НАСИЉА” У БЕОГРАДУ

Сажетак

Протести „Србија против насиља” су трајали неколико месеци током 2023. године и проузроковала су их два масовна убиства из маја 2023. године. Протести су пре свега били грађански, да би се у каснијем периоду укључио део опозиционих странака. У периоду док су били грађански на њему су наступале личности из јавног живота као што су драмски уметници Светлана Бојковић и Драган Бјелогрић и телевизијски водитељи Иван Ивановић и Зоран Кесић. Уз то, анализа обухвата и „обичне људе”, који су добили могућност да говоре као „жртве актуелне власти у Србији”. Због тога се у овом раду анализира какав дискурс је био доминантан у њиховим говорима као што су млади, претучени земљорадник који није желео да прода своју земљу, син Станике Глигоријевић коју је усмртио аутомобил у којем се налазио Зоран Бабић. Метод којим је спроведено истраживање је анализа дискурса. Анализирани су говори који могу да се нађу на Јутјуб (*YouTube*) каналу кабловске телевизије „Н1” која је вршила директне преносе тих протеста у континуитету. Анализа показује да је доминирао патетичан стил са елементима сарказма и политички-идеолошким елементима.

Кључне речи: протести, говор, дискурс, медији, јавне личности

* Имејл адреса: arijanahandan@gmail.com; ORCID: 0009-0000-2860-2538.

УВОД

У овом раду биће анализирани говори са петог протеста „Србија против насиља”, одржаног 3. јуна 2023. године, посматрани путем званичног Јутјуб (*Youtube*) канала Н1 (N1 2023). Пре свега, треба објаснити контекст у коме се пети протест против насиља догодио, као и захтеве који су том приликом изнети. Тачно месец дана раније догодило се масовно убиство у Београду, у Основној школи „Владислав Рибникар”, од стране малолетног ученика седмог разреда. Дан након овог вишеструког убиства десило се и друго, у ноћи између 4. и 5. маја, када је мушкарац стар 20 година убио деветоро људи и ранио 13 особа у селима у околини Младеновца и Смедерева.

Место окупљања грађана било је на платоу испред Скупштине Србије, одакле су се кретали Булеваром краља Александра, преко кружног тока Славија и Теразија, па све до Председништва Србије. Захтеви протеста у том моменту били су хитна смена свих чланова Регулаторног тела за електронске медије, укидање ријалити програма и емисија које промовишу неморал и насиље на телевизијама са националним фреквенцијама, забрана штампаних медија који садржајем промовишу насиље, агресију и крше новинарски кодекс. Окупљени су захтевали и смену руководства Радио-телевизије Србије због емитовања програма који афирмишу насиље, криминал и агресију (РТС 2023). Такође, истакнута је и потреба за одузимање националне фреквенције телевизијама „Пинк” и „Хепи” због, како су тада окупљени наводили, кршења закона и промоције насиља и агресије. Међу захтевима били су и смена министра унутрашњих послова Братислава Гашића, шефа Безбедносно-информативне агенције Александра Вулина, као и, у том тренутку, усвајање оставке министра просвете Бранка Ружића (РТС 2023). У овом раду настојаће се да се прикаже какав дискурс су заузеле јавне личности у говорима које су казивале на протесту одабраном за анализу.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Анализа дискурса представља лингвистичку дисциплину која проучава и истражује употребу језика у контексту (Brown and Yule 1983, 5). „Садржај речи је одређен у коначну анализу, не по ономе што садржи, већ по ономе што постоји изван ње” (De Saussure 2012,

42). Стога ће у раду често бити освртања и на контекст који стоји иза тога ко су били говорници на петом протесту „Србија против насиља”.

Крајем осамдесетих година прошлог века настаје, као подврста анализе дискурса и критичка анализа дискурса (Haig 2004, 129). Утемељивачем се сматра Норман Ферклаф (*Norman Fairclough*), али је један од главних утицаја за креирање овог приступа имала и књига „Језик, моћ и идеологија” чија је уредница била Рут Водак (*Ruth Wodak*) (Wodak 1989). Само неки од принципа које Водак утврђује и који се односе и на њене теоријске поставке и методологију су да је овај приступ интердисциплинаран и оријентисан на проблеме, а не на специфичне лингвистичке одлике (Wodak 2002, 14). Критичка анализа дискурса заправо је један комплексан и детаљан приступ тексту, па је стога бављење критичком анализом дискурса „далеко од лаког посла” и „највећи изазов”, каже Ван Дајк (Van Dijk 1993, 253). Уз то, критички однос претпоставља да се не анализира текст, већ да се анализира „против” текста (Janks 1997, 331).

У овом раду, теоријско полазиште биће дискурсна социолингвистика – један од праваца у критичкој анализи дискурса који заступа бечка школа анализе дискурса, односно група истраживача са Универзитета у Бечу. Основна поставка овог метода јесте у томе да дискурс настаје и интерпретира се у контексту одређених историјских дешавања, односно, у одређеном времену и простору (Wodak 2002, 12). Тако је, даље ће се приметити у раду, контекст тренутних политичких, друштвених, али и минулих трагичних дешавања обликовао говоре на петом протесту „Србија против насиља”.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР И УЗОРАК

Основна метода у раду ће бити анализа дискурса. Захваљујући анализи дискурса може се деконструисати систем означавања (Dunn and Neuman 2016, 43). Односно, „основна улога дискурса је да означи стварност, да је именује и дефинише, да укаже и диригује актерима како ту стварност да перципирају” (Бешић 2019, 248). Даље, анализа дискурса као метод не приступа језику да би се само идентификовали елементи значења, већ да би се открило како појединци користе језик за креирање стварности (248). Ближе

објашњење даје Мирков (2019) која запажа да дискурс представља систем интерпретације и континуирано стварање значења.

Као две кључне карактеристике дискурса које се издвајају су пре свега: контекст – тумачи се искључиво у одређеном контексту; и комуникативна улога – проучава комуникациони однос између писца (аутора) и читаоца, односно између говорника и публике (Lakić 2009, 58). Дискурс у себи садржи и неколико елемената: 1) комуникативне намере аутора; 2) односи између аутора и реципијената; 3) околности (контекст); 4) стилско-реторичке одлике поруке; 5) претходно искуство које је прочитано у поруци (Kenzhekanova 2015, 192). Иако постоји безброј дефиниција дискурса и сагледавања овог појма из различитих научних дисциплина, једну дефиницију дискурса посебно треба издвојити. „Дискурс у себи сакупља најситније и најскривеније елементе стварности” (Становић и Пејновић 2019, 83). Односно, Фуко (2007, 37) запажа да је дискурс повезан са мишљењем, говором, језиком и пре свега друштвеном праксом која се увек налази у одређеном контексту.

За посматрање одабран је снимак са петог по реду протеста због тога што су се тада први пут у том броју окупљенима обратиле јавне личности са припремљеним говорима и јасно одређеним програмом.

УЛОГА МЕДИЈА И ПОЗНАТИХ ЛИЧНОСТИ ТОКОМ ПРОТЕСТА

Улога медијског извештавања за време било којих протеста је велика. У Србији, медији су поларизовани, па је самим тим таква и медијска слика која је грађанима понуђена. Кулић наводи да новинар мора да балансира на фронтима медијских и политичких поларизација, при чему се не мисли само на медијску оријентацију, већ на, како наводи, навијачко новинарство. „Међутим, када новинарство постане активизам са учествовањем, тада је новинар на клизавом терену, односно, на сигурном путу да се оглуши о новинарске постулате, пре свега, непристрасно извештавање” (Kulić 2020, 130).

С обзиром на то да се ради искључиво о анализи говора учесника петог протеста Србија против насиља, те да је у анализираном снимку кадар једнак за све њих, а публика није приказана, може се закључити да то што је снимак који је посматран за потребе рада објављен на званичном Јутјуб каналу Н1 телевизије занемарљиво

у овој врсти посматрања и анализирања дискурса. Владисављевић пише да медији теже да покрију оне протесте који се уклапају у начин њиховог извештавања о одређеним темама”, додаје и да је једна од последица таквог извештавања да је „један од ретких легитимних канала путем који грађани могу изнети своје преференце властима – поред избора и истраживања јавног мњења – доведен у питање” (Vladisavljević 2017, 19).

Када је реч о онима који се обраћају грађанима на петом протесту Србија против насиља, чији ће говори анализом дискурса бити проматрани у раду, ради се углавном о јавним личностима и то онима који су опозиционе оријентације. „За разлику од великих политичких странака иза којих стоје велики капитал и озбиљне маркетиншке (или пропагандне) машинерије”, пише Балуновић, „друштвени покрети и разне активистичке групе без инфраструктуре и новца, имају мање маневарског простора када је у питању избор између *celebrity* и *anti-celebrity* стратегија. Зато већина активистичких група у савременом свету покушава да игра на карту познатости, јер је то најчешће најчинковитија пречица ка привлачењу пажње – макар и краткорочно (Balunović 2023, 32). Хаџи Ненад Маричић, Светлана Бојковић, Иван Ивановић, Зоран Кесић и Драган Бјелогрић јавне су личности које су обележиле пети по реду наведени протест и чији ће говори, између осталих бити анализирани у даљем раду. У контексту поменутих медија, водитељи Иван Ивановић и Зоран Кесић запослени су на једном од опозиционо оријентисаних медија, а у контексту саме политике, глумци Снежана Бојковић и Драган Бјелогрић шест месеци касније биће део политичке групе грађана „Проглас”.

Још 2013. године се Радовић питао „постају ли особе са статусом селебритија друштвена група?”. Позивајући се на Фуредија, он наводи да је веза између политичара и познатих личности махом паразитска. Познати се неретко оцењују на основу тога како могу да забаве публику, „поставља се питање колико би они заправо били успешни у политичкој кампањи, да нису били познати пре политичког ангажовања?” (Radović 2013, 274). Додаје и то да осим ангажовања у политичким кампањама, јавне личности се неретко ангажују за подизање свести о друштвеним проблемима или осетљивим групама, па на тај начин као добри примери покрећу „бројне, иначе пасивне људе” (274). Баш то је био случај са појављивањем јавних личности на протесту „Србија против насиља” – омиљени глумци

и комичари/водители су овог пута имали спремне говоре (у глави или на папиру) који су за циљ имали подизање свести и још већу жељу за променама код присутних грађана. Они су били ту да, између осталог, и наступом и начином на који су говорили буду грађанима подршка, а да касније, заједничком шетњом са њима, присутни осете да су близу њих и да припадају „истој групи грађана”. Познати сами по себи привлаче пажњу, па су њиховим присуством и теме о којима говоре, а не тичу се само протеста, запаженије и имају већу вредност.

УЛОГА ВОДИТЕЉА ПРОТЕСТА И ПРВИ ГОВОРНИК

Глумац Хаџи Ненад Маричић одабран је да води, односно најављује говорнике у оквиру програмског дела петог протеста Србија против насиља. Наведени глумац стални је члан Народног позоришта у Београду, те је његова улога помало неочекивана, али показује да је жеља за учествовањем у овом виду побуне грађана одвојива од онога што је његова основна професија, а то је члан ансамбла Националног театра. Треба разумети и да се овај протест догађа непосредно пре велике „хајке” на српске уметнике, када су објављене цене, односно хонорари за њихове ангажмане у којима удела има и држава. Да ли би нешто било другачије да се то догодило пре анализираног протеста, може се само нагађати.

„Добро вече, упорни грађани и грађанке Србије” начин је који је Хаџи Ненад Маричић изабрао како би се обратио присутној публици, док се чују бунтовни узвици присутних и звиждуци подршке. Овакав почетак можемо сматрати подилажењем, јер водитељ не зна са сигурношћу да су они упорни, с обзиром на вероватноћу да је неко само тада дошао на протест или се сасвим случајно нашао ту.

„Слушали смо композицију ‘Емоције’ дечака који је убијен у основној школи ‘Владислав Рибникар’. Окупили смо се баш данас – трећег јуна, јер пре тачно месец дана Србија је стала. Пре тачно месец дана трагедија нас је ударила све право у лице, на најсуровији могући начин. Пре тачно месец дана и свега два дана након тога, неправедно су прекинути дечији снови који никада неће бити остварени”. Ове речи водитељ је изговорио споро, читајући, наглашавајући их, што може навестити и претерано наглашавање осећања, али се лако може препознати и патетичност. Даље, Хаџи Ненад Маричић говори да су нас трагедије повезале у тузи и у

заједничкој одлучности да се супротставимо насиљу. Нејасно је зашто је потребно истицати, што се у наставку и догађа, да се „данас супротстављамо насиљу”. Значи ли то да се насиљу сви присутни не супротстављају и иначе? Овакав дискурс може се дефинисати као парадоксални. Употребљавају се у наставку и флоскуле да „невине жртве не смеју бити узалудне” и сличне, иако је јасно да је самим тим што је жртва, она увек невина, што нам јасно упућује на плеоназам, који у овом случају и контексту може да се тумачи и као политички плеоназам у коме може доћи до „процеса разпињања слушалаца између патетичне екстазе политичара и пада у фразерску празнину” (Животић и Станојевић 2023, 279).

Даље се истичу опште прихватљиве вредности као дискурсне јединице – нада, мир, правда. То је популистички дискурс, јер публика залагање за овакве вредности увек воли да чује. Са друге стране, нико од политичких неистомишљеника не може да се не сагласи са овим, јер су овакве вредности углавном садржане у већини политичких говора владајуће структуре. Говор се наставља спомињањем да се тежи друштву које нема недодирљивих моћника, што је алузија на то каква је власт у Србији. Затим се градацијским дискурсом – и гласом и речима, главној теми додају и бројни феминиди у Србији, а онда и „грађани на Косову и Метохији, остављени на милост и немилост”, што наједном вероватно буди и патриотизам присутних на којем се инсистира до краја првог говора. На крају, Маричић је најавио обраћање глумице Светлане Цеце Бојковић, ословивши је са „вољена” и „јединствена”, што се лако може препознати као дискурс подилажења њој, која је његова старија, успешна и утицајна колегиница.

Светлана Бојковић

С обзиром на то да је дискурс увек изнад нивоа реченице и увек у контексту, треба, пре свега, покушати да се објасни улога глумца као говорника у оваквој врсти грађанских скупова. Ако за пример узмемо глумицу Светлану Бојковић, то је неко ко је кроз серије Сенише Павића и позоришне улоге учествовао у младости и одрастању генерација које су доминантне на протестима против насиља. До сада, она је већ стајала у одбрану места у којима су планиране изградње мини-хидроелектрана, те је завредила поверење грађана и кроз своју дугогодишњу каријеру стекла кредибилитет

важне јавне личности у земљи. Свакако да су уметници увек посматрани као „људи из вишег слоја”, те је то још један од разлога да јој се окупљена маса диви и њен говор можда перципира и бољим него што јесте.

На почетку говора Светлана Бојковић неколико пута наглашава да је протест, као и сви до сада, миран и да од почетка протесних шетњи „није изговорена ниједна реч у маси”. Овакав дискурс можемо дефинисати као хиперболични, онај који преувеличава стварност, јер су се могли чути бројни узвици и звиждуци од почетка посматрања ових говора, те можемо наслутити да је и за време претходних окупљања било слично.

Даље, глумица кроз патетични дискурс представља присутне жртвама, говорећи да су „оптужени да су користили трагедију у политичке сврхе”, као и да су називани „манипулаторима, хијенама и лешинарима”, након чега је уследио повик публике: „Уа!”. Бојковић је овде, чини се на граници да њен дискурс пређе из патетичног у идеолошки, својствен политичарима, што се у наставку и дешава поређењем у стилу „ми и они”, где су *они* „необразовани, нестручни”, а *ми* „образовани и вредни”. Она наставља тиме да су образовање и култура „идентитет нације”, поособљавајући је тако, уз дискурс персонификације говорећи о нацији као о човеку.

Глумица, настављајући да чита говор, кроз дискурс генерализовања истиче да је ово друштво „у коме моралне вредности ишчежавају, а материјална корист је једина водила”. Помињући трагедије кроз које је Србија пролазила – попут бомбардовања 1999. године, говор Светлане Бојковић поприма историјски дискурс који се неретко користи како би код публике пробудио неку врсту трауме и страха да се та историја и прошлост не понови. Испраћена је уз повике присутних: „Вучићу одлази!”.

Милутин Глигоријевић

Присуство Милутина Глигоријевића на протесту, сина Станике Глигоријевић која је погинула на наплатној рампи у Дољевцу када је на аутомобил у ком се налазила налетело возило „Коридора Србије”, у јавности је изазвало опречна мишљења. „Зашто је председника својевремено примио у свој дом и прихватио његову помоћ, а сада говори на протесту?” а са друге стране: „Зашто овај човек нема још више простора у јавности, да пронађе одговоре које тражи?”.

Говор који је прочитао Глигоријевић није био ни налик осталим говорима на протесту. Био је једноставан, са захтевом да се у јавност пусти снимак са наплатне рампе и задовољи правда. Дискурс који је преовладавао делимично је подсећао на разговорни који, између осталог, одликује то да не захтева обавезну употребу стандардног језика, у великој мери без целовитих реченица, и уз недовршене смисаоне целине. Говор од свега седам реченица завршен је без уобичајених повика, како су то радили остали говорници.

Јовица Николић

Отац двоје деце, рудар и пољопривредник из Жагубице, који није хтео да прода своју земљу и зато је претучен, Јовица Николић, још један је од говорника који није јавна личност. Идеја да се обраћају и грађани нижег социјалног статуса је интересантна, јер се тиме присутна публика идентификује са говорницима. Неретко смо сведоци томе да и политичари високог социјалног статуса себи приписују особине „обичних људи”, како би им се приближили.

Јовица Николић једини је до сада ко није имао говор написан на папиру, а присутнима се обратио са: „Добар дан”, што можемо тумачити на начин да је имао страх од вероватно првог наступа пред публиком. И у обраћању Николића доминантан је разговорни дискурс, акценат другачији од говорника из Београда и граматички неправилно употребљене речи. У неколико реченица, колико је трајало обраћање, порука Јовице Николића била је да насиље не треба трпети, већ пријавити.

Иван Ивановић

Улога комичара на оваквим протестима могла би се тумачити на различите начине, али с обзиром на то да је Иван Ивановић неко ко је у јавности перципиран као припадник дела опозиције, можемо сматрати да је превасходно идеолошка, иако је одмах на почетку нагласио да ту није из политичких разлога, већ „зато што је тренутак да јавне личности стану уз свој народ”. Декларишући себе као јавну личност, можемо закључити да је дискурс помало егоистичан.

Називајући грађане дивнима, културнима, достојанственима, говорећи да је поносан на њих, дискурс подилажења преовладава

у првом делу говора Ивана Ивановића. Док публика узвикује: „Вучићу, одлази”, Ивановић ћути, а онда његов говор поприма комичан дискурс, својствен његовом занимању, када изговори да му је увек жао да тај део прекине, па их пушта до краја. Уследио је смех присутних. Ивановић је говор до овог дела импровизовао, а онда је своју поруку намењену председнику државе прочитао. Она је била у императивном дискурсу – да се испуне захтеви које представљају окупљени.

На крају, Ивановић прелази у патетичан дискурс истичући да су јавне личности на протест дошле пешке, те да за обраћање неће узети ни новац, користећи и метафорични дискурс говорећи реченице попут: „Вода је дошла до грла”. Опет, у стилу комичара, говорећи да до сада никад нису најављивали један другог, Ивановић најављује Зорана Кесића.

Зоран Кесић

Сатиричан дискурс присутан је у говору Зорана Кесића, што је иначе својствено и његовим наступима. Присутне је назвао „љубитељима дугих шетњи”, „хијенама” и „лешинарима”, „изазивачима хаоса” и „малтретирачима људи”. У говору Зорана Кесића који подсећа на комичарски наступ проналазе се елементи политичког трача и алузије, досетке, вица и игре речима. Хронолошким дискурсом Кесић описује своје досадашње учествовање на протестима, од младости, па до данас. Он је и прва јавна личност која уопште није понела папир са ког ће читати, већ је свој наступ замислио као неку врсту микродијалога са присутнима. На крају, водитељ Зоран Кесић отворио је нову тему, наглашавајући улогу младих у протестима, истичући њихове квалитете.

Никола Милановић

Матурант Прве београдске гимназије на протесту је прочитао песму „Ко смо ми?” и изазвао овације публике. Дискурс поређења је преовладавао у написаним стиховима. Понављањем питања „Ко смо ми?” пратио је сатиричан одговор, неретко кроз патетичан тон.

Драган Бјелогрић

Наглашавајући и посвећујући свој говор „младости Србије”, Бјелогрић је добио велику подршку окупљених грађана. Овде треба истаћи и то да се у већини говора помиње реч „дно”, као нешто што означава положај у коме говорници сматрају да је држава тренутно. Називајући режим „накарадним”, што се може дефинисати као увредљив дискурс којим се глумац служи, правећи тако контраст са оним што млади представљају, помало делује као подилазећи начин обраћања њима, са елементима идеолошког дискурса, помињући демократе. На крају, Бјелогрић је заплакао говорећи, те је говор завршен у патетичном стилу.

И појављивање овог глумца на протестима изазвало је опречне реакције у јавности, будући да је исти последњих година називан насилником, јер је физички насрнуо на свог колегу режисера. Апсурд је, по мишљењу дела јавности, да баш он говори на протесту „Србија против насиља”.

ЗАКЉУЧАК

Може се закључити да је уз помоћ анализе дискурса могуће истражити и пронаћи „скуп идеја и категорија чије се значење конструише и репродукује у одређеним друштвенополитичким и историјским околностима” (Вешић 2019, 348). На крају, треба истаћи да, с обзиром на то да „анализа дискурса осветљује доминирајуће елементе и њихову структурирање значења, као и начине на који су повезани спровођењем праксе чинова и радњи”, у оквиру осам анализираних говора у укупном трајању од 57 минута, преовладала су: патетичан и идеолошки дискурс, са елементима сарказма (Dunn and Neumann 2016, 51).

Реч за коју се процењује да је највише пута употребљена је „борба”. Начин завршавања говора претежно је био револуционарни. Тон којим су говорници причали, био је махом гласан и императиван. Контекст је тај који је одредио који ће дискурс преовладати у говорима, а то је месец дана од масовних убистава у Београду и Младеновцу.

Такође, треба приметити да постоји различит дискурс који су користили учесници протеста у зависности из које сфере друштва долазе и којом се професијом баве. Наиме, код глумца Светлане

Бојковић и Драгана Бјелогрића био је доминантан патетичан стил са драмским паузама што се потпуно подудара са њиховом професијом. Ипак, Животић такав стил тумачи као „врло изражајан, страствен, занесен, узбуђујући, свечан, достојанствен и увек – претеран, даље од истине” (Животић 2001, 200). С друге стране, код водитеља Ивана Ивановића и Зорана Кесића доминирао је сарказам који неретко користе у својим хумористичким емисијама где се исмевају различити друштвени и политички феномени. Док је код „обичних људи” био приметан страх од јавног наступа због чега су честим реторичким питањима покушавали да направе паузе које би им „помогле” да што успешније заврше своје говоре. Уз то, приметно је да су њихови говори били знатно краћи и захтеви који су изнели су били јасни без употребе било каквих алузивних елемената.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бешић, Милош. 2019. *Методологија друштвених наука*. Нови Сад: Академска књига.
- Животић, Радомир. 2001. *Изражавање новинара*. Петровац на Млави: Штампарија Стојадиновић.
- Животић, Радомир, и Добривоје Станојевић. 2013. *Реторика и политика*. Београд: Јасен.
- Радио телевизија Србија [РТС]. 2023. „Протест ‘Србија против насиља’ испред Народне скупштине.” *Радио телевизија Србије*, 8. мај 2023. <https://www.rts.rs/vesti/drustvo/5187576/protest-srbija-protiv-nasilja-ispred-narodne-skupstine.html>.
- Balunović, Filip. 2023. „Opozicioni aktivizam poznatih ličnosti u Srbiji 2017–2021.” *Kritika* 4 (1): 25–46. DOI: 10.5281/zenodo.7983729.
- Brown, Gillian, and George Yule. 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Saussure, Louis. 2012. “Cognitive Pragmatics Ways into Discourse Analysis: The Case of Discursive Presuppositions.” *Lodz papers in pragmatics* 8 (1): 37–59. DOI: 10.1515/lpp-2012-0004.
- Dunn, Kevin, and Iver Neumann. 2016. *Undertaking Discourse Analysis for Social Research*. Michigan: University of Michigan Press.
- Fuko, Mišel. 2007. *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.

- Haig, Edward. 2004. "Some Observations on the Critique of Critical Discourse Analysis." *Studies in Language and Culture* 25 (2): 129–149. DOI: 10.18999/stulc.25.2.129.
- Janks, Hilary. 1997. "Critical Discourse Analysis as a Research Tool." *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 18 (3): 329–342. DOI: 10.1080/0159630970180302.
- Kenzhekanova, Kuralay. 2015. "Linguistic features of political discourse." *Mediterranean Journal of Social Sciences* 6 (6 S2): 192–206. DOI: 10.5901/mjss.2015.v6n6s2p192.
- Kulić, Milica. 2020. „Redefinisanje uloge novinara u novom medijskom okruženju ideologija novinarstva, polarizacija medija i socioekonomski položaj novinara.” *Communication and Media* 15 (48): 115–135. DOI: 10.5937/comman 15-25408.
- Lakić, Igor. 2009. „Modeli analize diskursa novinskih članaka.” *Riječ* (2): 91–108.
- Mirkov, Lidija. 2019. „Pripovedanje u novinarstvu kao žanrovski postupak.” *Communication and Media* 14 (45): 135–156. DOI: 10.5937/comman14-20822.
- NI. „Poslušajte sve govore sa petog protesta ‘Srbija protiv nasilja’” *NI*, 4. jun 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=sK7JqdAmCHc&t=2620s>.
- Radović, Nebojša. 2013. „Postaju li osobe sa statusom selebritija društvena grupa?” *Komunikacija i kultura online* 4 (4): 265–284.
- Van Dijk, Teun. 1993. "Principles of Critical Discourse Analysis." *Discourse & Society* 4 (2): 249-283. DOI: 10.1177/0957926593004002006.
- Vladislavljević, Nebojša. 2017. „Medijsko predstavljanje političkih sukoba.” *Communication and Media* 12 (39): 5–38. DOI: 10.5937/comman 12-13725.
- Wodak, Ruth. 2002. "Aspects of Critical Discourse Analysis." *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 36 (10): 5–31.
- Wodak, Ruth, eds. 1989. *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Arijana Handan*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

SPEECH DISCOURSE AT THE FIFTH PROTEST “SERBIA AGAINST VIOLENCE” IN BELGRADE

Resume

The “Serbia Against Violence” protests lasted for several months during 2023 and were triggered by two mass murders that occurred in May 2023. The protests were first civil at the beginning, but in the later period a part of the opposition parties would be involved. During the period when they were civil, they were attended by public figures such as actors Svetlana Bojković and Dragan Bjelogrić and television hosts Ivan Ivanović and Zoran Kesić. This analysis also includes speeches of “ordinary people”, who were given the opportunity to speak as “victims of the current government regime in Serbia”. Therefore, this paper analyses what discourse was dominant in their speeches: such as the young, beaten farmer who did not want to sell his land; the son of Stanka Gligorijević, who was killed in the car accident in which Zoran Babić was... The method used in the research is discourse analysis. Speeches that can be found on the YouTube channel of the cable television “N1”, which continuously broadcasted those protests, were analysed in this research. This analysis shows that a pathetic style with elements of sarcasm and political-ideology dominated.

Keywords: protests, speech, discourse, media, public figures

* Email address: arijanahandan@gmail.com; ORCID: 0009-0000-2860-2538.

* Овај рад је примљен 23. фебруара 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

АКТУЕЛНО

111

Дејан Миленковић

УРБАНЕ ПОЛИТИКЕ ПЛАНИРАЊА, УПРАВЉАЊА И
СТАНОВАЊА У ЕВРОПСКИМ ГРАДОВИМА
НА РЕКАМА И ГРАДУ БЕОГРАДУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА

133

Милица Бошковић, Ненад Путник

I-DOSING – ДИГИТАЛНА ДРОГА?

УДК 323+711(497.11)

DOI: 10.5937/pr80-49415

Оригинални научни рад

*Дејан Миленковић**

Факултет политичких наука, Београд

УРБАНЕ ПОЛИТИКЕ ПЛАНИРАЊА, УПРАВЉАЊА И СТАНОВАЊА У ЕВРОПСКИМ ГРАДОВИМА НА РЕКАМА И ГРАДУ БЕОГРАДУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА**

Сажетак

Као последица непостојања јавних политика и правног оквира, а затим и непоштовања закона и прописа који се односе на коришћење река и обала, развој плутајућих заједница од њиховог настанка до данас у Београду, текао је претежно одоздо према горе, односно од индивидуалних и често нелегалних акција појединаца до постепеног и све актуелнијег утврђивања а затим и спровођења јавних политика и уређења речног подручја. Компаративно посматрано, поједини европски градови на рекама и каналима, последњих неколико деценија, све више обраћају пажњу на пажљиво планирање управљања рекама и каналима и потенцијалним могућностима за реализацију пројеката урбаног зеленог становања кроз стварање одрживих плутајућих микро речних заједница на истим. И град Београд постепено се прилагођава овим потребама. У граду Београду, поред великог броја примера лоше праксе „плутајућих заједница”, постоје и поједини добри примери уређења „микро речног простора” и добре праксе живота и становања у еколошки прихватљивом природном окружењу на

* Имејл адреса: dejan.milenkovic@fpm.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9830-0372

** Рад је подржан средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научно-истраживачког рада НИО у 2023. години: број 451-03-47/2023-01 од 17.01.2023.

води. То је случај са речним острвом Ада Међица у Београду, која може да послужи као „добар случај” и за друге европске градове на рекама. Реч је о одрживој заједници коју карактерише симбиоза људи и окружења у којој снага мале речне заједнице доприноси очувању животне средине, постизању еколошке равнотеже и урбаном зеленом становању у природном окружењу.

Кључне речи: урбане политике, градови, реке и канали, микро јавни простор, плутајуће заједнице, урбано зелено становање.

УВОД

Од најстаријих времена мора, реке и канали су биле извор живота за велики број људи. На рекама, каналима и обалама мора, настајале су и нестајале бројне цивилизације. Једна од првих, Винчанска цивилизација, управо је настала на обали реке Дунав. Како се истиче, „на природној раскрсници путева, спајајући различите културе, у петом миленијуму пре наше ере развијала се једна од најнапреднијих праисторијских култура у свету, винчанска култура. Погодна клима, добар географски положај, близина великих река, рудника и других извора сировина у комбинацији са погодном инфраструктуром, омогућили су винчанској култури економско јачање и развој размене са удаљеним местима и културама” (Rikalo 2011). Током дугог развоја људске цивилизације, на рекама, каналима и морима настајале су и тзв. „пловеће комуне” односно „плутајуће заједнице” на води. Међутим, често је, што је и данас случај, живот за њихове становнике био сурова свакодневица, посебно у великим градовима са значајном популацијом становништва у Азији или Африци. Такве заједнице неретко су биле предмет анализа посебно са социо-економских аспеката живота људи у вези са ниским квалитетом становања људи у „плутајућим заједницама”. Један од примера такве „заједнице на води” о коме је писано у научној литератури последњих година је део града Лагоса у Нигерији под називом Макоко. Макоко је плутајућа заједница у лагуни овог афричког града која је одраз сиромаштва и лоших услова живота (Yadua 2007, 71–83). Такве плутајуће заједнице можемо пронаћи и у бројним другим земљама у развоју.

Међутим, у последњих неколико година, у развијеним земљама, научно проучавање феномена плутајућих заједница се са социјално-економског, све више премешта на еколошко-архитектонско-политиколошку раван. Фокус се све више помера на плутајуће заједнице у земљама са високим стандардом и великим метрополитенским градовима што је повезано са урбаним планирањем и остваривањем концепта тзв. „зеленог града” (Milenković 2019). Плутајуће заједнице постају једно од значајних питања политичке екологије, модерне архитектуре као и обезбеђења одрживог развоја, посебно у светлу деценијских климатских промена које нас прате. Површине река и мора, посебно у развијеним метрополитенским градовима, све више се посматрају као простори који могу бити искоришћени у функцији новог облика урбаног „зеленог” становања, у којем човек може да егзистира и развија се у симбиози са природним окружењем воде.

Трансформација речних и морских обала у урбаним метрополитенским градовима, како то тврде Бонс (*Bunce*) и Дезфорт (*Desfort*), данас обухвата одлуке: о планирању и о креирању социјалне и еколошке политике; финансирању инфраструктуре; о начину привлачења инвестиција као и остваривању власничких права у пракси; јавном управљању, као и све друго што има своје импликације на друштвене и еколошке процесе који се дешавају на урбаним обалама (*Bunce and Desfor 2007, 251–334*). Једноставно, „ (...) са климатским променама које су у току, градови траже начине да се изборе са њиховим последицама. Да би дошло до уравнотежења урбане обале и климатске адаптације, стамбени простори на рекама у метрополитенским градовима показали су се као обећавајуће, али још увек недовољно проучавано решење” (*Storbjörk and Hjerpe 2022*). Све чешће су урбанистичке „визије” изградње градова на води, као јединственим комунама које треба да допринесу адаптабилности за будућност. Одрживи плутајући градови или водена подручја у урбаним мегаполисима могу понудити решења за претње климатских промена с којима се суочавају поједина урбана подручја (2022), услед чега се све чешће разматра могућност плутајућег становања као новог облика отпорног живота (*Changho 2015*) у градовима у којима постоји таква могућност.

На нове урбане визије утицали су глобални пораст температуре, топљење ледника, повећање нивоа мора и океана. Неке од таквих урбаних визија представљене су широј јавности последњих година.

Један од првих градова који ће ући са реализацијом таквог пројекта плутајуће заједнице на води намењеног урбаном становању на обали мора, биће јужнокорејски град Бусан, други по величини у овој земљи, на основу пројекта који је дала архитектонска кућа *Oceanix* (*Oceanix n.d.*), као прототип будућег одрживог града на води (Yang, Zhao and Kim 2022).

У овом раду ипак ћемо изоставити обале мора и океана и пажњу ћемо посветити „плутајућим заједницама на рекама и каналима” у метрополитенским градовима на европском континенту. Још уже, пажњу посвећујемо „микро плутајућим заједницама” на рекама и каналима, а за студију случаја као пример ћемо узети микро заједнице у Лондону, Хамбургу и Амстердаму. Затим ћемо пажњу усмерити на град Београд, односно, „микро плутајућу заједницу” на речном острву на реци Сави између Аде Циганлије и новобеоградских блокова – Ади Међици.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП И МЕТОДИ

На основу прегледа историјског развоја, планираних пројеката и још увек ограничене научне литературе, најпре ћемо да покушамо да одредимо појам „плутајуће заједнице на рекама и каналима” у метрополитенском граду. У најширем значењу, и као први параметар у истраживању, плутајућу заједницу можемо означити као заједницу или збир свих индивидуалних и/или групних пловних објеката и људи који их користе на рекама и каналима у метрополитенском граду. Други параметар истраживања појма „плутајуће заједнице на рекама и каналима” је да ли се ради о индивидуалном пројекту или групном решењу за живот већег броја људи у таквој заједници. У првом значењу, то су заједнице које су првенствено настајале као пројекти и индивидуални подухвати појединаца жељних живота на реци у метрополитенском граду, а у функцији еколошке обнове и коришћења недовољно искоришћених и запуштених речних водених токова и канала, за сврху одмора, рекреације, становања али и забаве. За један број европских градова такве заједнице имају и историјско значење и данас имају и карактер културног наслеђа. С друге стране, групна или инвеститорска заједница на води, је мање насеље које повезује више пловних објеката на једној заједничкој локацији која представља јединствену целину на заједничком и/или појединачним понтонима у речном каналу

односно реци у метрополитентском граду. Такве водене заједнице све чешће се повезују са новим урбанистичким и архитектонским решењима самоодрживе и енергетски независне еколошке комуне више пловила, кућа и људи који у њима стално живе а које се користе за сврху рада и становања.

Фокус је у оба значења стављен на „микро плутајућу заједницу односно ‘микро’ јавни простор” (Milenković 2018), као део приобаља која по својим карактеристикама, могу у будућности бити начин за ширење „плутајућих заједница” на већем подручју водног тока река у метрополитским градовима, јер оне данас представљају добре примере одрживог управљања и симбиозе природе, реке и становања у урбаним метрополама које обезбеђују повољне услове за живот и становање и одрживи развој истих.

У раду су коришћене методе компаративне анализе микро плутајућих заједница на примеру три велика европска града на рекама и каналима: Лондона, Хамбурга и Амстердама. Затим је представљена историјска генеза развоја плутајуће заједнице у граду Београду и студија случаја Аде Међице као микро водног речног простора у савском приобаљу који представља облик симбиозе природе и људи који на њему живе. Она може бити могући модел и за будуће уређење, других делова водног простора савске и дунавске обале, у деловима на којима за тако нешто постоје могућности.

Научни радови у овој области још увек су ретки. Нешто је више стручних текстова написаних у реномираним стручним часописима као што је то на пример *National Geographic* као и специјализованим гласилима и веб-страницама које се баве туризмом и туристичким кретањима, јер су „плутајуће речне заједнице” временом постале и део туристичке понуде појединих урбаних европских мегаполиса.

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА МИКРО ПЛУТАЈУЋИХ ЗАЈЕДНИЦА У ПОЈЕДИНИМ ЕВРОПСКИМ ГРАДОВИМА (ЛОНДОН, ХАМБУР И АМСТЕРДАМ)

Лондон

У Лондону, потреба са јефтинијим, као и становањем у зеленим урбаним окружењем, довела је до значајног пораста броја плутајућих објеката, на реци Темзи и њеним каналима. Ови објекти се све чешће користе за дугорочно или трајно становање. Како истиче Калегаро

(Callegaro), „ (...) град Лондон има више од 160 километара пловних путева, не рачунајући реку Темзу (остале 68 километара). Заједнице чамаца и сличних пловних објеката у Лондону су постојале одувек, али је са климатским променама дошло до огромног раста корисника и посетилаца лондонских канала. У ствари, британски канали живе други златни живот и популарнији су него икад” (Callegaro 2019). Управљање каналима је централизовано, јер је оно поверено *Canal & River Trust (CRT)* као јавној корпорацији која за објекте на води издаје две врсте дозвола: (1) „стални вез” (која на годишњем нивоу даје могућност кориснику дозволе годишњу сигурну локацију било које врсте пловила) при чему се такви објекти могу користити за дугорочно становање и (2) „крстарећу дозволу” (која захтева од власника пловног објекта углавном бродова да на сваких 14 дана пронађу нову локацију за своје пвило). У генези случаја *CRT* показало се да углавном издају „крстареће дозволе”. И једне и друге су веома скупе. После протеста наутичара против *CRT*, *CRT* је започео са израдом Стратегије привезивања за Лондон 2018. године, које делимично треба да ограничи све већи број пловила које крстаре лондонским каналима али и повећа број „сталних везова”, како би управљање ограниченим просторима било ефикасно и како би се искористила прилика за развој првокласног речног простора (Callegaro 2019), и подручја које може бити искоришћено као подручје за урбано „зелено” становање на каналима. За сада још увек нема пројеката „групне” пловеће заједнице, као што је то случај у неким другим градовима, јер је поменута Стратегија не обухвата, те је ово питање остављено за будућност. Пловећа заједница је још увек ствар појединца – ентузијаста, који су нашли своје место у природном станишту канала у којима уживају.

Хамбург

Следећи град кога ћемо поменути у овом раду је Хамбург. Зелене површине и шуме чине 16,5% градског подручја, резервати природе заузимају 9% градске урбане површине, а површине заштићеног градског пејзажа покривају додатних 19% града. Град је испресецан плавим зонама више река (Елба, Алистер и Биле) и бројним каналима, а град је речним путем повезан и до Северног мора (Milenković 2021, 177–183). Хамбург је добар пример управљања водама који је 2011. године основао Фондацију за очување природних

станишта на реци Елби, чији је циљ да обезбеди финансијска средства и спроведе пројекте очувања природних станишта око реке у овом метрополитском региону. У раду Фондације учествују град, привреда, удружења грађана и хамбуршке луке. На овај начин обезбеђена су финансијска средства за спровођења различитих пројеката заштите природних станишта на овој реци (Ministry of Environmental and Energy 2016, 43–44).

Међутим, иако је Хамбург „водени град” до коришћења хамбуршких река и канала за становање, долази тек почетком 21. века. У прошлости, чамце и старе неискоришћене бродове, као и кућице на води, у Хамбургу су користили сиромашни и углавном самостални и сналажљиви грађани. Један од разлога за то је у томе што су многи канали плимни, а река Елба и данас је веома непредвидива. Други је био недостатак јасних јавних политика у могућем планском коришћењу река и канала у Хамбургу за стамбене и пословне потребе.

До формулисања и реализације јавних политика у домену урбаног становања, започело се тек 2006. године, када је град Хамбург објавио јавни конкурс за дизајн кућица на води. Пројекат је назван „Живети на води” и био је лоциран на једном делу канала Еилбек. Град је, за најбоље дизајниране кућице на води за 10 иновативних решења, добитницима награде гарантовао сопствени вез уз ограничење да се изградњом „стана на води” не угрожава пловност канала. Идеја се показала као веома допадљива архитектама у Немачкој као и грађанима Хамбурга након јер је на конкурс послато више од 400 пријава (EnviroPaul 2011). Једно од архитектонских решења које је победило на конкурс, као и распоред 10 плутајућих објеката на овом каналу може се пронаћи на наредној слици.

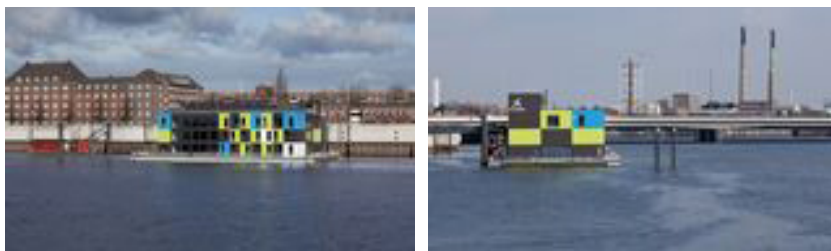
Слика 1. Плутајућа кућа на каналу Еилбек

Извор: Jan Braker Architect, n.d.

У наставку процеса, 2013. године, за потребе Међународне изложбе грађевина која је одржана у Хамбургу, реализован је пројекат *Floating Dock*, који је послужио као главна канцеларија ове изложбе и као демонстрациони центар, који се састоји од 1900 м² корисне површине која се користи као конференцијска сала, изложбени центар, ресторан и канцеларијски простор. Комплекс плута на шупљим бетонским понтонима. Објекат је на води, енергетски је штедљив, уграђена је изолација спољних зидова, а у потпуности се аутономно обезбеђен енергијом из соларних панела, тако да је потпуно, током лета енергетски неутралан. Кроз термалне пумпе, користи се и температура реке Елбе (Archello 2015). Овај архитектонски занимљив пројекат пројектовао је Архитектонски биро *Han Slavik* у ХанOVERУ а изградњу је координирала општинска развојна компанија *ReGe Hamburg Projektrealisierungsgesellschaft mbH* (Компанија за реализацију пројеката) а наредне фотографије преузете су са веб-презентације. Према томе, могли бисмо да закључимо да у Хамбургу, плутајућа заједница реке Елбе све више гравитира ка „групној заједници” која обезбеђује одрживи развој у будућности.

Слика 2. Иба Док (*Iba Dock*)

Извор: Iba Hamburg, n.d.

Амстердам

Живот на води није непознат у Амстердаму али и бројним другим градовима у Холандији, и они често чине саставни део њиховог урбаног пејзажа. У Амстердаму, који има скоро 3000 званично регистрованих традиционалних кућа на води које се налазе на каналима, а стотине људи се уселило у плутајуће куће у раније запуштеним насељима (Rubin 2021).

Међутим, да је питање плутајућих насеља на рекама (али и другим воденим површинама) значајно правно питање, говори управо случај у овој земљи. У веома опсежној студији у вези са правним оквиром изградње кућа на води или мањих урбаних пловећих заједница, најпре се констатује да је карактеристика плутајућих кућа у Холандији у томе да то може да буде само један стан, односно сплав, а не на пример, двојни сплавови или комплекси на једној платформи, што је проишло из пресуде Врховног холандског суда из 2010. године у случају *Voonark*. Пресуда их третира као покретну имовину (чамце), а не као непокретну, те она не подлежу правилима о непокретностима (Lin, Spijkers, and Van der Plank 2021, 433–460). Ова одлука која квалификује кућу (сплав) на води као покретну имовину, важан је фактор који је дуго компликовао плутајући развој у већем обиму у смислу групне пловне заједнице, јер на основу овог принципа, није било могуће бити власник саставног дела покретне имовине (па ни изградње комуне на платформама, односно више станова и кућица на једној плутајућој платформи), јер је то могуће само када је реч о непокретности (450).

Међутим, плутајући развој све чешће јесте питање јавних политика у Холандији и њеним градовима, које обухвата зонирање, коришћење земљишта и унутрашњег приобаља. Планови зонирања постају у последње време значајно оружје просторног планирања, па и плутајућих насеља, а грађански активизам усмерен у овом правцу, временом је „поништио” судски став, што је довело и до изградњи првих већих пловећих заједница. Једна од таквих заједница је насеље *Schoonschip* у северном Амстердаму. Група од 120 ентузијаста на челу са Маријан де Блок (*Marijan de Block*), директором ријалити програма на једној телевизији, после 12 година бирократске борбе, успела је да формира и изгради пловећу самоодрживу заједницу *Schoonschip*, на месту уз реку, која је претходно била постиндустријска област од 100 хектара, напуштена од стране нафтне компанија *Shell* и фабрике авиона *Fokker* (Rubin 2021).

Слика 3. Плутајућа кућа у Амстердаму

Извор: Nabuurs, n.d.

Напуштени простор постао је нови квартал на каналу *Johan van Haselt* у Амстердаму. Урбанистички план израдила је компанија *Space&Matter*. План ове плутајуће заједнице, одражава и њену кохезију, јер пристаниште повезује све станове, док свака кућа чува несметан поглед на воду. Станови су пројектовани према различитим архитектонским праксама, из чега произилази разноликост стилова. Пројекат је креиран око модела кружне заједнице и садржи мрежу соларних панела која помаже становницима да тргују енергијом између себе. Заједницу карактерише и примена технологија за третман воде за добијање енергије, чиме ово пловеће насеље постаје самоодрживи „затворени круг” (Cutiegu 2021).

ПЛУТАЈУЋА ЗАЈЕДНИЦА У ГРАДУ БЕОГРАДУ

Иако је то са данашњег становишта невероватно, постојала су времена када на обалама Саве и Дунава у Београду није било сплавова и других плутајућих или сличних објеката (сојеница на пример). Историјски посматрано, први објекат на реци Сави и Дунаву, у београдском делу ових река, подигли су поклоници природе, ентузијаста, авантуристи и бунтовници тек 1962. године. У то време познати београдски архитекта Предраг Ристић познатији као Пеђа Исус је на Ади Међици 1962. године, направио „ (...) кућу на дрвету, један необичан стамбени објекат (...) који је изазвао буру у јавности. Ингениозан, аутентичан и храбар, Ристић је на овај начин представио модел ‘Урбаног Робинзона’, као врсту побуне и ескапизма, и дао идеју хиљадама оних који су одједном нашли

начин да викенде проводе у граду али ван градске гужве које је и тада било (...)” (Гајић 2018).

У даљој генези уређења обала река Саве и Дунава у Београду, изграђен је уређен насип на Ушћу. Пројекти за уређење овог дела Београд који су са новобеоградске стране имали директан поглед на Калемегдан постојали су још у Краљевини Југославији, али је изградња шеталишта и насипа од некадашњег моста Краља Александра (данас Бранковог моста) која је започела 1936. године прекинута почетком Другог светског рата. Пројекат је напослетку настављен и завршен почетком 1970-их година. Процес се наставља 1983. године, када је, у то време на веома удаљеној Ади Циганлији никао први угоститељски објекат. У време постепеног распада социјалистичко-самоуправног система, у коме приватна иницијатива постепено све више добија на значају, долази до наглог развоја угоститељских објеката на Сави и Дунаву. Користећи „празнине у прописима”, са распадом бивше државе долази до масовног „дивљег попуњавања” и других подручја речне обале Саве и Дунава у деловима ових река које протичу кроз Београд. Најпре се попуњава потез од Бранковог моста до Ушћа (са сплавовима-дискотекама попут, на пример, Лукаса и других), Земунског кеја поред хотела „Југославија” и а затим потез између Бранковог моста и моста „Газела” са новобеоградске стране на локацији „Старог сајмишта”, као и потез иза Београдског сајма (Гајић 2018). Данас је обала Саве и Дунава од Остружнице до Вишњичке бање углавном заузета бројним објектима на води, који су типологизирани као угоститељски објекти, сплавови-куће, сојенице, плутајуће радионице и привезишта за чамце и сл., а њихова намена је становање, угоститељство, трговина, рекреација и разонода. Нема прецизног броја плутајућих објеката на Сави и Дунаву у Београду, јер значајан део њих није ни регистрован нити поседује одговарајуће дозволе за постављање. Треба, међутим, указати да је град Београд временом преузео неке кораке у утврђивању јасних јавних политика у вези са зонама, условима и начинима добијања дозвола за плутајуће објекте као и планирањем места за њихово постављање од 2005. године. Два новија таква прописа су Одлука о постављању плутајућих објеката на водном земљишту на територији града Београда и План места за постављање плутајућих објеката на водном земљишту на територији града Београда из 2021. године.¹

¹ У питању су Одлука о постављању плутајућих објеката на водном земљишту на територији града Београда, „Службени лист града Београда“ бр. 37/2021 и План места

Ипак, чини се да су „плутајући објекти” у делу Саве и Дунава још увек у значајној мери у „сивој зони” те да град Београд тек треба да учини адекватне кораке у вези са планирањем, али и санкционисањем дивљих пловних и сличних објеката који данас постоје у Београду као и развојем јавних политика коришћења река, посебно у домену пловних објеката, што показује и последњи пример покушаја измештања једног дела сплавова и кућа на води на Савском кеју који је 2023. године предузео Град Београд. Ипак, не постоје јасне политике за настанак и стварање организованих микро плутајућих заједница намењених урбаном становању на рекама, чему би требало посветити више пажње у будућности.

АДА МЕЋИЦА КАО ОДРЖИВА МИКРО ПЛУТАЈУЋА ЗАЈЕДНИЦА

До почетка коришћења Аде Међице долази 1962. године. Идеја Предрага Ристића о изградњи сојенице на до тада запуштеном и неуређеном речном острву, била је најпре опште критикована, али се временом став у тадашњем Београду мења, јер је архитекта на овај начин инспирисао и друге да проводе време на београдским рекама и речним острвима. Већ средином 1962. године, основано је Удружење љубитеља Саве и Дунава, које је 1963. године и добило острво на управљање. Бројне познате личности, глумци, писци, лекари и други (попут, на пример Моме Капора, Зухе Џумхура, Десанке Максимовић, Павла Вуисића), на основу добијеног (можда и спорног) јавног овлашћења управљања и старања над овим речним острвом, створили су у наредним годинама „водену комуњу” коју од тада до данас чини 86 сојеница и 202 сплава са кућицама на води (Теравас 2021).

Ада Међица је данас речно острво и специфична „микро речна заједница” која представља невероватан пример на који начин „приватно управљање” доприноси јавном управљању речним водотоком. Ада Међица, представља, у односу на компаративни преглед, јединствени пример „приватног и јавног”. Иако је управљање Адом Међицом поверено удружењу грађана још 1963, тачније искључиво власницима објеката на овом речном острву (што се

за постављање плутајућих објеката на водном земљишту на територији града Београда, „Службени лист града Београда“ бр. 37/2021.

у извесној мери и у прошлости а и данас сматра спорним), начин на који је „микро пловећа заједница” обезбедила развој острва у последњих 70 година показује да такве симбиозе приватног (острво) и јавног (речног водотока) могу да буду успешне, те да и те како могу да допринесу одрживом развоју ове природне оазе уз могућност коришћења острва од стране свих грађана али и потребе урбаног становања. Острво је дугачко један километар, а власници објеката који чине удружење које управља острвом се старају о његовом изгледу. Острво је уређено пешачким стазама, па и малим купалиштем, добро је повезано чамцима са београдском и новобеоградском страном града, а начин уређења сојеница, сплавова и кућица на води и заузетих површина, као и чињеница да чланови удружења свакодневно уређују острво и са острва односе смеће, показује како приватна иницијатива може да допринесе успешном јавном управљању водног добра и оазе природе. Само острво је доступно свима, а власници пловећих и других објеката се старају о уређењу целог острва. Постоје тачни подаци о томе колики је број половних и других објеката и тај број објеката се не може повећавати. С друге стране, тачно је одређен и број стабала дрвећа на острву, означене су биљне и животињске врсте које осим људи насељавају острво, а на истом, иако постоји могућност, још увек није уведена струја, јер власници објеката нису желели да увођењем струје утичу на природно окружење. За основне потребе користе се ветро турбине и соларни панели. У међувремену, постављене су јавне чесме, које сваки посетилац ове речне аде може да користи. Власници објеката на острву организовани у оквиру удружења који њиме и управљају, у највећој мери желе да заштите аутентичност ове речне аде и успешно одолевају покушајима који би могли негативно да утичу на еколошке карактеристике острва. Свако је добродошао на острву, под условом да своје смеће понесе са собом, о чему се строго води рачуна. Савска вода на овом речном острву је веома чиста и погодна за купање, а у води се могу пронаћи шкољке, ракови, рибе па и водене змије које су безопасне за посетиоце.

Слика 4. Ада Међица

Извор: Milenković 2023.

Ада Међица је данас урбана оаза скоро нетакнуте природе, за одличном концепцијом и приватно (јавним) управљањем, која може да послужи као пример на који начин се у урбаном окружењу налази права оаза природе доступна урбаном „зеленом” становању. Посебно у току врелих летњих дана у Београду као урбаног метрополи она може да послужи као место за дружење, купање и уживање не само власника пловних и других објеката већ и свих оних који на острво желе да посете и проведу пријатно време у природном окружењу.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Компаративна анализа „микро плутајућих заједница” у појединим европским градовима и јавне политике у вези са урбаним становањем на подручју река и канала у урбаним европским мегаполисима и Београду, представљени пројекти и њихова реализација и др. показују, да и поред тога што људи живе на рекама и каналима од најранијих времена, у садашњем урбаном развоју, реке и канали тек добијају на значају у погледу политика зеленог и еколошки прихватљивог урбаног развоја и урбаног становања. У прошлости, реке и канали су у значајној мери били индустријски девастирана подручја или подручја за која су се одређивали ентузијастички и људи који су желели да живе и раде у урбаним подручјима, али и истовремено да буду у симбиози са природом и

својим рекама, тражећи у њима мир и опуштање од свакодневног стреса изазваног пословним окружењем. Један део људи, живео је на рекама из других разлога, а свакако један од кључних је било сиромаштво. Део популације који је живео или живи у урбаним мегаполисима, покушавао је да пронађе алтернативне и јефтине услове смештаја и становања близу урбаног центра под повољним економским условима, што су све до пре тридесетак година биле запуштене и девастиране реке и канали на подручју великих градова.

Са климатским променама, све већом густином насељености и дехуманизацијом становања у урбаним мегаполисима, реке и канали не само да су постали интересантни за ентузијасте и релативно сиромашну популацију, већ све више и за оне који траже еколошки прихватљиво урбано окружење у „микро заједницама”, које живот на рекама и каналима може да понуди. Примери појединих европских градова указују да су делови водног подручја, постали интересантни не само у смислу инвестиционе изградње на речним обалама (солитера и зграда на обалама река), већ и „плутајућих самоодрживих и еколошки прихватљивих заједница” за становање на води, за које су подједнако заинтересовани и појединци као и приватни инвеститори. Бројни архитектонски бирои све чешће се баве урбаним плановима изградње самоодрживих плутајућих заједница, које подразумевају повезивање више плутајућих објеката у један, њихову самоенергетску стабилност и њихову еколошку прихватљивост и одрживост. Политике урбаних европских мегаполиса на рекама и каналима у погледу јавног добра на рекама, зависе од бројних фактора као на пример: изградње објеката; зонирања; могућности које канали и речна корита пружају; запуштеност одређеног подручја и других фактора. С друге стране, јавне политике таквих простора усмерене су на изградњу објеката које ће на „микро јавном простору” бити еколошки и просторно самоодрживи. Случај Аде Међице, али и поменутих европских градова говори у прилог томе да дугорочна решења још увек нису у довољној мери пронађена и да уређење „микро јавног простор” водног добра, значајно зависи од његових карактеристика и специфичности. Док у Лондону „трајни вез” има карактер пловила које је предвиђено за постављање у одређеној зони и које се може користити као индивидуални стамбени простор за које дозволе издаје јавна корпорација, у Амстердаму „микро водни простор” егзистира као плутајућа самоодржива повезана заједница више стамбених јединица на води, а у Хамбургу као

скуп индивидуалних пловених објеката на одређеним деловима река и канала. Ада Међица је на пример, у погледу простора, специфична јер је у питању аутономно речно острво које се данас налази скоро у центру града Београда. Реч је о заједници коју чине власници објеката који „управљају” острвом преко свог удружења које располаже јавним овлашћењем.

Анализа је показала да чак у европским градовима на рекама који су значајно развијенији од Београда, не постоји јасна законска регулатива која је у прошлости па ни данас, системски подржала нову фазу урбаног развоја у контексту еколошких и климатских промена. У том смислу, чини се да не постоје довољно разрађене јавне политике које се односе на коришћење река и канала у сврху еколошки прихватљивог становања те да се на њима тек треба радити.

Случај Аде Међице, где је удружењу као „специфичној комуни” предато право на еколошки прихватљиво управљање „микро простором” (острвом) може бити решење и за „плутајуће еколошки независне заједнице” и у другим европским градовима. С друге стране, и град Београд, па и микро-простор Аде Међице, може прихвати и поједина позитивна искуства и планове анализираних европских градова. Чињеница је да ни један од анализираних градова није још увек јасно разграничио питања односа јавног и индивидуално-приватног и инвестиционо-приватног односа када је реч о урбаном становању у „плутајућим заједницама” на рекама и каналима, те ово питање тек треба да буде предмет будућих урбаних политика као и нормативног оквира у метрополитенским европским градовима на рекама и каналима.

ЗАКЉУЧАК

Урбане заједнице на рекама данас представљају нови изазов у креирању јавних политика и политика становања у урбаним мегаполисима на рекама, посебно када је реч о уређењу „микро јавног простора” водног добра на рекама и каналима што је и био предмет овог рада. Компаративна анализа „микро плутајућих заједница” како у поменутих европским градовима, тако и у граду Београду показује да не постоје јасно одређене јавне политике урбаног планирања, управљања и становања у еколошки прихватљивом окружењу, као ни јасни прописи којима су они регулисани. Ипак, грађански активизам, климатске промене, економски и комерцијални фактори све више

утичу на неопходност метрополитенских градова у Европи који се налазе на рекама и каналима да јасно предвиде урбане политике развоја „микро јавног водног простора” на појединим локацијама и зонама водног тока, а које би подразумевало и постојање „плутајућих заједница” намењеним становању. И сам појам „плутајућа заједница” је недовољно одређен, јер се одређивањем овог појма научна и стручна заједница није посебно ни бавила. Овај рад указује у ком контексту се може разумети „плутајућа заједница на рекама и каналима па и на морском подручју”, али не одређује конкретно шта она тачно под „плутајућом микро заједницом на води” подразумева, јер у ретким научним радовима, или популарним стручним часописима, „плутајућа заједница” има бројна и различита значење. Микро простор на рекама и каналима, у контексту „плутајуће заједнице” може имати значајну улогу у еколошки прихватљивом планирању и урбаном становању у будућности. Кроз овај рад настојали смо да популаризујемо и прикажемо на који начин плутајуће заједнице као облик самоодрживе заједнице у урбаном окружењу која обухвата водна подручја река и канала у будућности могу да се користе као квалитетан простор за урбано становање, односно као заједнице интегрисане кроз и урбано зелено становање које повезују окружење и урбани развој и обезбеђује хуманије услове живота у метрополитенским европским градовима на рекама и каналима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Одлука о постављању плутајућих објеката на водном земљишту на територији Града Београда, „Службени лист града Београда” бр. 37/2021.
- План за постављање плутајућих објеката на водном земљишту на територији града Београда, „Службени лист града Београда” бр. 37/2021.
- Archello. n.d. “Iba Dock.” *Archello*. <https://archello.com/project/iba-dock>.
- Bunce, Susannah, and Gene Desfor. 2007. “Political ecologies of urban waterfront transformations.” *Cities*, 24 (4): 251–334.
- Callegaro, Martina. 2019. “Houseboat Communities as Floating Neighborhoods for Degrowth: How Living Afloat is Reshaping the Urban Morphology of European Metropolises.” In *Cities*

- as *Assemblages*, eds. Ilaria Geddes, Nadia Charalambous, and Alessandro Camiz, 3: 509–520.
- Changho, Moon. 2015. “A Study on the Floating Ho use for New Resilient Living.” *Journal of the Korean Housing Association* 26 (5): 97–104.
- Cutieru, Andreea. 2021. “Amsterdam’s Floating Neighbourhood Schoonschip Offers a New Perspective on Circularity and Resiliency.” *Arch Daily*. <https://www.archdaily.com/964050/amsterdams-floating-neighbourhood-schoonschip-offers-a-new-perspective-on-circularity-and-resiliency>.
- Enviropaul. n.d. “The houseboats of Hamburg.” *Enviropaul*. <https://enviropaul.wordpress.com/2015/11/22/the-houseboats-of-hamburg/>.
- Gajić, Bane. 2018. „Kako su splavovi postali važan deo Beograda.” *Vice*, 21. decembar 2018. <https://www.vice.com/sr/article/d3by9m/kako-su-splavovi-postali-vazan-deo-beograda>.
- Iba Hamburg. n.d. “Iba Dock.” *Iba Hamburg*. <https://www.internationale-bauausstellung-hamburg.de/en/projects/iba-dock/projekt/iba-dock.html>.
- Jan Braker Architect. n.d. “Floating Home Eilbek Canal.” *Jan Braker Architect*. https://janbraker.de/projects/show/floating-home-eilbek-canal_246.
- Lin, Fen-Yu, Otto Spijkers, and Pernille Van der Plank. 2020. “Legal Framework for Sustainable Floating City Development: A Case Study of the Netherlands.” In *Lecture Notes in Civil Engineering*, eds. Lim Piątek, Wang S.H., C.M., R. de Graaf-van Dinther, R. 158: 433–460. https://www.researchgate.net/publication/353740037_Legal_Framework_for_Sustainable_Floating_City_Development_A_Case_Study_of_the_Netherlands.
- Milenković, Dejan. 2018. “Role of Local Authorities and citizens in Urban Planning of Micro Public Spaces.” ICUP2018 2nd International Conference on Urban Planning, Proceedings, Serbia, Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of Nis, 271–280.
- Milenković, Dejan. 2019. „Pametno’ i ‘zeleno’ u urbanim politikama velikih gradova.” U *Peta nacionalna naučno-stručna konferencije sa međunarodnim učešćem Politehnika – 2019*, urs. Jelena Drobac, Ivana Matić Bujagić, Svetozar Sofijanić, Aleksandra Nastasić, Nenad Đorđević, 159–166.

- Milenković, Dejan. 2021. „Zeleno javno upravljanje u urbanim politikama metropolitenskih gradova – studija slučaja.” U *Šesti Naučno-stručni skup Politehnika 2021*, ur. Ivana Matić Bujagić, 177–183.
- Ministry of Environmental and Energy. 2016. *Hamburg – European Green Capital: 5 Years On*. Hamburg: Ministry of Environmental and Energy. <https://redirect.is/k569yi3>.
- Oceanix. n.d. “Explore OCEANIX Busan.” *Oceanix*. <https://oceanix.com/busan/>.
- Rikalo, Mirjana. 2011. „Od praistorije do kreativne ekonomije: Studija slučaja vinčanske civilizacije.” U *Savremeni izazovi u evropskoj ekonomiji – izazovi za Srbiju*.
- Rubin, Shira. 2021. “Embracing a Wetter Future, the Dutch Turn to Floating Homes.” 7 December 2021. *Yale School of Environmental*. <https://e360.yale.edu/features/the-dutch-flock-to-floating-homes-embracing-a-wetter-future>
- Rubin, Shira. 2021a. “In Amsterdam, a community of floating homes shows the world how to live alongside nature.” *The Washington post*, 17 January. <https://www.washingtonpost.com/climate-solutions/interactive/2021/amsterdam-floating-houses-schoonschip/>.
- Storbjörk, Sofie, and Mattias Hjerpe. 2022. “Stuck in experimentation: exploring practical experiences and challenges of using floating housing to climate-proof waterfront urban development in Sweden.” *Journal of Housing and the Built Environment* 37: 2263–2284. DOI: 10.1007/s10901-022-09942-4.
- Tepavac, Jelena. 2019. „Beograski biser – Ada Medica.” *011 Info*, 11. decembar 2019. <https://www.011info.com/upoznaj-beograd/beogradski-biser--ada-medjica>.
- Yadua, Omoayena. 2012. “Determinants of Urban Poor Housing Types in Makoko Area, Lagos.” *Journal of Sustainable Development in Africa* 14 (6): 71–83.
- Yang, Huimin, Shuwen Zhao, and Chulsoo Kim. 2022. “Analysis of floating city design solutions in the context of carbon neutrality-focus on Busan Oceanix City.” *Energy Reports* 8 (14): 153–162.

Dejan Milenković*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

**URBAN PLANNING, MANAGEMENT
AND HOUSING POLICIES IN EUROPEAN
RIVER CITIES AND CITY OF BELGRADE
– CASE STUDY****

Resume

As a consequence of the lack of public policies and legal framework, and then the non-compliance with laws and regulations related to the use of rivers and coasts, the development of floating communities from their creation until today in Belgrade, has flowed predominantly from the bottom up, i.e. from individual and often illegal actions individuals to the gradual and increasingly current determination and then the implementation of public policies and the arrangement of the river area. Comparatively, some European cities on rivers and canals have, in the last few decades, increasingly paid attention to the careful planning of river and canal management and the potential opportunities for the realization of urban green housing projects through the creation of sustainable floating micro-river communities on them. And the city of Belgrade gradually adapts to these needs. In the city of Belgrade, in addition to a large number of examples of bad practice of “floating communities” there are also some good examples of “micro river space” arrangement and good practice of living and living in an ecologically acceptable natural environment on the water. This is the case of the river island of Ada Medica in Belgrade, which can serve as a “good case” for other European cities on rivers. It is a sustainable community characterized by the symbiosis of people and the environment, where the strength

* Email address: dejan.milenkovic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9830-0372

** This paper is supported by the funds of the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia on the basis of the Agreement on the implementation and financing of scientific and research work: number 451-002-41012012.

of a small river community contributes to the preservation of the environment, the achievement of ecological balance and urban green living in a natural environment.

Keywords: urban policies, cities, rivers and canals, micro public space, floating communities, urban green housing

* Овај рад је примљен 23. фебруара 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

УДК 32:37.016

DOI: 10.5937/pr80-48630

Оригинални научни рад

Милица Бошковић*

*Факултет за дипломатију и безбедност,
Универзитет „Унион – Никола Тесла”, Београд*

Ненад Путник**

Факултет безбедности, Универзитет одбране, Београд

***I-DOSING* – ДИГИТАЛНА ДРОГА?**

Сажетак

Бинаурални тонови или тонови утичу на расположење, концентрацију и сан, кроз модификовање можданих таласа на бази образаца реакције мозга на дихотомне и различите фреквенције. Терапија бинауралним тоновима коришћена је у клиничкој пракси за истраживање слуха, стања мозга током сна, као и у лечењу анксиозности. Циљ дигиталних дрога јесте да превазиђу електричне импULSE и охрабре мозак да синхронизује мождане таласе са фреквенцијама бинауралних битова – ова мождана активност синхронизације представља се као вид забаве. Међутим, поједини научници сматрају ову „забаву” опасном и зато је и проглашавају за „дигиталну дрогу”, истичући да поред ових можданих активности усклађивања, бинаурални тонови воде психолошкој зависности, „коју је чак теже лечити него физичку зависност”. Ова област је тек недавно, са научног становишта, почела да се истражује и презентује као потенцијална опасност. Предмет овог рада је анализа актуелних истраживања и дискусија на тему стварних ефеката манипулације бинауралним битовима, а у циљу описа начина деловања, могућих последица и опасности

* Имејл адреса: milica.boskovic@fdb.edu.rs; ORCID: 0000-0002-3421-7107.

** Имејл адреса: nputnik@fb.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-6374-7270.

које они заиста могу представљати када се користе у недобронамерне сврхе.

Кључне речи: бинаурални тонови, *i-Dosing*, дигиталне дроге, фреквенција

УВОД

Актуелни феномен *i-Dosing* (или *Idozer*), базира се и произашао је из признатог медицинског третмана такозване терапије бинауралним тоновима/откуцајима (*Binaural Beats – BB*). Ова терапија коришћена је у клиничкој пракси за истраживање слуха, стања мозга током сна, као и у лечењу анксиозности. Хајнрих Вилхем Дав (*Heinrich Wilhelm Dove*), је 1839. године открио да два константна тона, емитована у незнатно различитим фреквенцијама у сваком уху, узрокују да слушалац ово региструје као брзи ритам и овај феномен назвао је бинауралним тоновима. Међу ауторима данас, постоје опречна мишљења о томе, да ли се овај феномен може и „злоупотребити”. Бинаурални битови су технологија забаве можданих таласа, дизајнирани да мозак ставе у исти степен активности као и када се медитира употребом традиционалних метода (Rajan 2018). Истиче се да је *i-Dosing* својеврсна аудио илузија. Она настаје када се синусни таласи чистих тонова, који су фреквенције испод 1500 Hz пуштају слушаоцу дихотомно кроз свако ухо (Fawzi and Mansouri 2017). Када особа користи слушалице, уочиће минималну разлику у фреквенцијама пуштеног тона, али оне у мозгу производе „жељене” ефекте.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗВУКА И БИНАУРАЛНИ ТОНОВИ

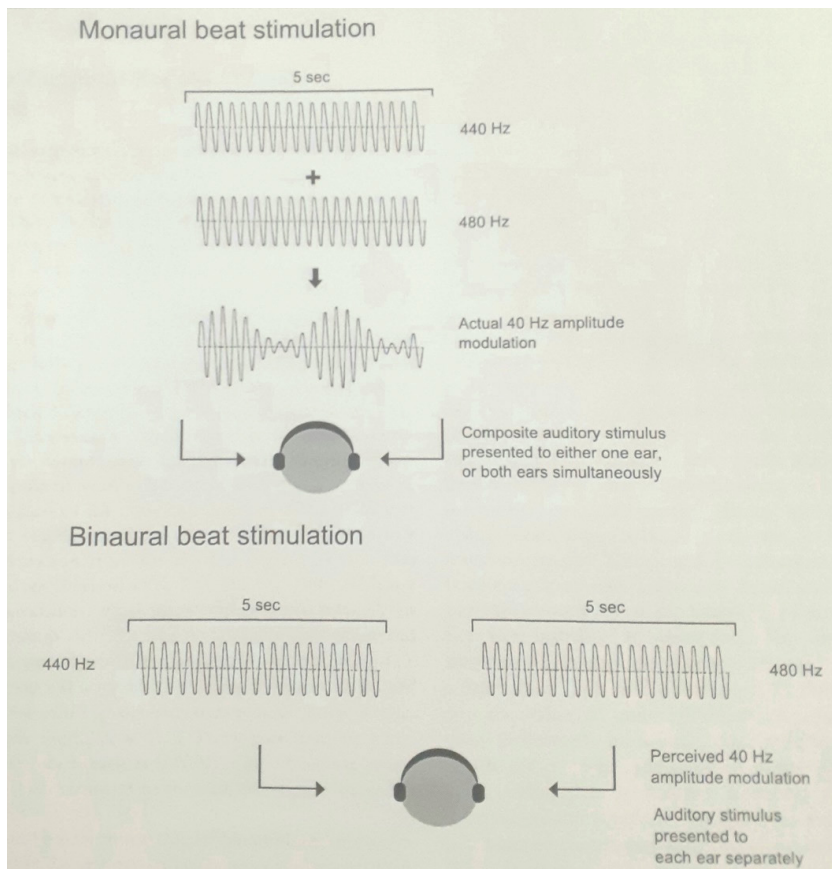
Ухо је рецептор звука (или сензор) који утиче на наше понашање (физичко или психолошко). Савремене технологије су дубоко продрле у све активности наших живота, чинећи комуникацију бржом и лакшом, али истовремено доносећи собом и многе видљиве и невидљиве опасности и злоупотребе. Неке од ових технологија „улазе” у наше домове и без икакве наше дозволе (Jalal, Abdulsalam, and Mohammed 2020, 82).

Основне карактеристике звука јесу: Амплитуда, Периодичност, Квалитет и Брзина. Амплитуда (А) јесте максимално померање честица вибрација и разликују се две основне врсте – гласнији звук и меки звук. Периодичност (Т) је временско трајање (звучног) таласа (фреквенција) – „звук се шири у интервалима између две узастопне консекуције и две консекуције ређања” (Jalal, Abdulsalam, and Mohammed 2020, 83). Квалитет је карактеристика која омогућава да разликујемо два звука или два извора звука. Брзина (v) је однос између удаљености (таласне дужине) и времена. Људски мозак се бави ритмичким откуцајима као електричним импулсима или можданим таласима (Fawzi and Mansouri 2017).

Теоретичари и научници који се баве проблематиком дигиталних дрога указују на то да је циљ контрола можданих таласа кроз њихову синхронизацију са дефинисаним бинауралним тоновима. Акустични стимуланси се чују када периферни део слушног апарата конвертује таласе притиска у неуронску активност кроз механичко-електричну трансдукцију (Chaleb 2015). Након тога, звучна информација се процесуира у низу субкортикалних структура. Када особа слуша бинауралне битове без слушалица, она то региструје као један тон, али са слушалицама, изолују се заправо два тона, по један у сваком уху. Циљ дигиталних дрога јесте да превазиђу електричне импулсе и охрабре мозак да синхронизује мождане таласе са фреквенцијама бинауралних битова (...) ова мождана активност синхронизације представља се као вид забаве (Jalal, Abdulrazak, and Adil 2020, 83). Међутим, поједини научници сматрају ову „забаву” опасном и зато је и проглашавају за „дигиталну дрогу”, истичући да поред ових можданих активности усклађивања, бинаурални тонови воде психолошкој зависности „коју је чак теже лечити него физичку зависност” (Gao et al. 2014). Мозак комбинује два одвојена сигнала и генерише као перцепцију трећег звука... импресија се ствара када се два кохерентна звука врло сличне фреквенције пуштају одвојено у свако ухо (Kerna et al. 2022, 59). На пример, када се левом уху пушта тон фреквенције 400 Hz, а десном 440 Hz, мозак перципира бит од 4 Hz, који се „субјективно” лоцира у глави (Chaleb et al. 2015). На Слици 1. графички је приказан утицај звука, тј. перцепција тонова монауралне и бинауралне врсте. Слика приказује како мозак разликује фреквенцију од 40 Hz, када му се тонови од 440 Hz и 480 Hz пуштају симултано и заједнички у оба уха, а како када се пуштају у форми бинауралних битова, односно

да се сваком уху пушта другачија фреквенција (440 Hz и 480 Hz). Мождани таласи се напрежу и детектују само разлику у фреквенцији и та активност утиче на стање, размишљање и евентуално понашање.

Слика 1. Различита реакција мозга на симултано и бинаурално пуштање тонова различитих фреквенција.

Извор: Chaleb et al. 2015.

Слушање бинауралних тонова пружа информације мрежном систему, који се назива и систем дифузне активације, а то је велика област мозга која изгледа као мрежа, која доноси одлуке о концентрацији и свесности. Ако унутрашњи (осећања, понашања или веровања) или спољашњи (опажени чулима) стимуланси нису у супротности са информацијом која се пројектује у мозгу, ретикуларни систем модификује активност можданих таласа, прилагођавајући

их фреквенцијском бинауралном тону – једном. Ово је природна функција хомеостазе. Мозак регулише аутоматске телесне функције да би одржао хомеостазу. Ретикуларни систем покушава да одржи хомеостазу на природан начин, контролишући и одржавајући одржива стања активности можданих таласа све време, осим у случају да добије спољашње или унутрашње информације. Захваљујући чињеници да су фреквенцијске карактеристике слушног сигнала и фреквенције можданих таласа сличне, ретикуларни систем почиње да обрађује информације које долазе из слушног сигнала, верујући да информације које долазе у бинауралном тону потичу од активности можданих таласа (Crespo et al. 2013). Међутим, када се тонови у врло малој разлици у фреквенцијама емитују кроз слушалице, где свако ухо прима тон друге фреквенције, ретикуларни систем се напреже и ствара трећи тон, чија је фреквенција разлика између два емитована. Ова активност покушаја усаглашавања фреквенција, у свету и-Досинга назива се „забава” (518).

БИНАУРАЛНИ ТОНОВИ – ДИГИТАЛНА ДРОГА ИЛИ НЕ?

Настојећи да бинауралне битове представе као вид манипулације људским понашањем, научници попут Фрајса (*Fricce*), Солце (*Soltz*) и Бекера (*Backer*), истичу да се мерењем ЕЕГ читавања док се слушају бинаурални тонови и изјавама слушалаца, може уочити да оваква емитовања тона производе одређена емотивна искуства или когнитивна стања (Fawzi and Mansouri 2017). Керна и сарадници наводе да су бинаурални битови терапија таласима која има потенцијал да регулише понашање, размишљање, али и психолошко-физиолошке факторе попут крвног притиска, беса или стреса (Kerna et al. 2022, 58–59). Са развојем ЕЕГ апарата, постало је врло јасно да одређене фреквенције могу утицати на мождане таласе (Crespo et al. 2013, 517). Уочено је и потврђено да поједини тонови ниских фреквенција (од 1 Hz до 24 Hz), утичу на будност, дубину сна, уопштено активност мозга. На основу тих знања и истраживања, бинаурални тонови су подељени на пет типова: 1) Алфа таласи, који поспешују опуштање (8–12 Hz); 2) Бета таласи, помажу концентрацији, радној меморији и процесуирању информација (13–40 Hz); 3) Гама таласи, помажу одржавању узбуђења код особе у будном стању (41–100 Hz); 4) Делта таласи, таласи дубоког сна

(0.1–3 Hz); 5) Тета таласи, побољшавају медитацију, креативност, интензивно опуштање (4–7 Hz).

Бинаурални тонови утичу на расположење, концентрацију и сан, кроз модификовање можданих таласа на бази образаца реакције мозга на дихотомне и различите фреквенције. Џулија Јурцик (*Julia Jurczyk*), са Универзитета у Пољској, спровела је истраживање, како би уочила утицај бинауралних битова на слушаоце. У истраживању је учествовало 30 испитаника, 15 којима су пуштани бинаурални тонови фреквенције 10 Hz (у трајању од три минута) и 15 којима није ништа пуштано. Резултати су показали да су испитаници који су слушали бинауралне битове имали већи хедонистички осећај од оних који нису слушали овакву стимулацију (Psilipose and Karthik 2023). Године 2021. бспроведено је истраживање *Global Drug Survey*, у којем је учествовало 30.896 испитаника из 22 земље, а који су иначе регистровани да користе различите дроге или злоупотребљавају лекове. Питања су се тичала коришћења различитих „стимуланса” и стања које испитаници желе да постигну – 72% њих одговорило је да користи бинауралне битове да се опусти или успава, 34,7% да желе и да промене расположење, а 11,7% желело је да постигне и „симулацију коју добија и употребом дрога” (Barrat et al. 2022, 1128). Међу овим испитаницима, 16,5% њих користи и стимулансе који подстичу психоделију (Barrat et al. 2022). За разлику од истраживања о употреби бинауралних битова у медицинске сврхе, много је мање оних који се баве (зло) употребом у циљу постизања одређених стања свести или осећања. Дигиталне дроге или бинаурални тонови који потпомажу стварању осећаја сличног оном приликом злоупотребе наркотика, феномен је о којем се ипак мање зна (Barrat et al. 2022), Такође, тип и дужина изложености бинауралним битовима имају различите ефекте на слушаоце. У свом истраживању, Вабе (*Helane Wahbeh*) и сарадници, тестирали су такозвану вербалну меморију, односно способност памћења и понављања 15 неповезаних речи са списка, након слушања бинауралних битова – ова врста меморије је опала код оних коју су 30 минута слушали бинауралне битове фреквенције 7 Hz, док се иста побољшала код оних који су два пута дневно по 15 минута, у току 15 дана слушали стимулацију фреквенције 5 Hz (Wahbeh et al. 2007). Тоновима дигиталних дрога, како их неки аутори већ дефинишу као такве (Draganova et al. 2007; Gao et al. 2014), емитују се кроз различите електромагнетне осцилације, са разликом у

фреквенцији најчешће мањој од 30 Hz. С обзиром да су овакви таласи непознати мозгу, они га остављају у нестабилном стању током процеса интерпретирања нервних сигнала и стављања слушаоца у стање еуфорије, као у случајевима конзумације дрога (Quitshat 2021). Кушик (Kushick 2021) врло експлицитно и недвосмислено говори о томе да дигиталне дроге могу опонашати опасне ефекте кокаина, хероина, опијума и других.

***I-DOSING* – КОМЕРЦИЈАЛНИ АСПЕКТ**

I-Doser је израз који се односи на онлине апликацију за преузимање аудио записа за које се „тврди да стимулишу специфична ментална стања, употребом бинауралних битова”, а неки од ових садржаја чак су названи по дрогама које постоје. Кутишат (*Quitshat*) у свом раду истиче, да је недавно *i-Dosing* препознат као опасност у Арапским државама, његовом појавом на различитим медијским платформама које се налазе на паметним телефонима, лаптоповима и другом технологијом (Quitshat 2022). Међу теоретичарима и практичарима почиње да се шири дебата, нарочито међу онима који се баве менталним здрављем, а препознајући утицај који употреба бинауралних битова има на психолошка стања и когнитивне функције (Reedijk, Bolders, and Hommel 2013) Креспо (*Crespo*) и сарадници истичу да су бинаурални битови јефтина технологија, која чак користи такозване *open-source* програме који су генератори бинауралних битова, а један од њих је Гнорал (Gnoral 2013, 517). Он је имплементирао принципе које је Остер (Oster 1973), описао у својој студији „Аудиторни тонови у мозгу”, а где описује како бинаурални тонови покрећу различите неуролошке путеве другачије него конвенционални тонови. Рад је потакнут доказима да бинаурални тонови индукују такозвани „одговор базиран на фреквенцији” (*Frequency Forced Response – FFR*), у можданим активности. Многи сматрају да је идеја о бинауралним ритмовима који утичу на активност можданих таласа „контроверзна”, али контроверзне су само тврдње о томе шта тај утицај значи. Заговорници слободног коришћења бинауралних битова, позивају се на друге изворе тонова који могу утицати на мождане активности, а које слушамо свакодневно. Пример за то су звуци које примамо док возимо, са бинауралним откуцајима који спадају у категорију „слушне вожње”. Међутим, и сами истичу да свесно креирани бинаурални откуцаји имају

предности у односу на друге слушне приступе јер су „ефикаснији”, јер су нискофреквентни синусоидни стимуланси и ангажују више неуронских кола. Бинаурални откуцаји свесно захтевају напор да би се постигао ефекат FFR. Бинаурални тонови су моћно оруђе за спровођење сугестије и олакшавање истраживања менталних стања (Gnaural 2013). Компанија *I-Doser Lab* себе представља као лидера на тржишту у производњи бинауралних битова за телефоне, лаптопове, МРЗ носаче звука. У свом промо материјалу наводе да „су аудио записи бинауралних битова посебно креирани звукови, дизајнирани да измене мождане таласе – и доведу до различитих стања ума и расположења” (IDoser n.d).

ЗАКЉУЧАК

Музикотерапија, као и употреба појединих посебно аранжираних звукова за ублажавање анксиозности, стреса или здравствених проблема попут високог притиска, нису непознаница и чак су широко прихваћени у употребљавани у различитом гранама медицине. Међутим, када научници, а компаније нарочито, истакну да бинаурални тонови, коришћени на одређени начин, могу утицати на стање свести и понашање, реферишући на осећаје које ствара употреба дрога, онда то отвара озбиљна питања. Барат (*Barrat*) се није либила да након учешћа у обимном истраживању Глобалног истраживања о дрогама (*Global Drug Survey*) 2021, истакне да је у порасту коришћење посебно дизајнираних звукова за стварање психоделичних ефеката. Филипосе и Картик (*Phillipose and Khartik* 2023), у својој студију напомињу да бинаурални тонови могу и требају бити анализирани као сајбер претња. Бинаурални битови јесу алатка за социјални инжењеринг, која има могућност утицаја на активности корисника и представља значајну сајбер претњу (305). Наведени аутори су у закључним разматрањима истакли да је потребно дигиталне дроге уврстити у законску регулативе, угасити (бановати) комерцијалне веб-странице које продају или омогућавају бесплатно преузимање тенденциозно креираних записа бинауралних тонова (*i-Dosing*).

С обзиром да се, нарочито млада популација, данас већ лечи и креирани су медицински третмани одвикавања од зависности од Интернета, паметних телефона и сличних технологија, јасно је да свака иновација, као и медикамент, може имати и могућност

злоупотребе. Имајући ово у виду, бинаурални тонови који се креирају и користе за намерно утицање на расположење и ток мисли (а које није део медицинског третмана под стручним надзором), може се и мора посматрати као безбедносна претња у домену социопатолошких појава.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Barrat, Monica J, Alexia Maddox, Naomi Smith, Jenny L. Davis, Lachlan Goold, Adam R. Winstock, and Jason A. Ferris. 2022. "Who Uses Digital Drugs? An International Survey of 'binaural beat' consumers." *Drug and Alcohol Review* 41 (5): 1126–1130. DOI: 10.1111/dar.13464.
- Chaieb, Leila, Elke Caroline Wilpert, Thomas P. Reber, and Juergen Fell. 2015. "Auditory beat stimulation and its effects on cognition and mood states." *Frontiers in Psychiatry* 6 (70): 1–9. DOI: 10.3389/fpsy.2015.00070.
- Crespo, Adela, Manuel Recuero, Gerardo Gálvez, and Adrián Begoña. 2013. "Effect of Binaural Stimulation on Attention and EEG." *Archives of Acoustics* 38 (4): 517–528. DOI: 10.2478/aoa-2013-0061.
- Fawzi, Marwa, and Farah Mansouri. 2017. "Awareness on Digital Drug Abuse and its Applied Prevention among Healthcare Practitioners in KSA." *Arab Journal of Forensic Sciences and Forensic Medicine* 1 (6): 625–633. DOI: 10.26735/16586794.2017.002.
- Gao, Xiang, et al. 2014. "Analysis of EEG activity in response to binaural beats with different frequencies." *International Journal of Psychophysiology* 94 (3): 399–406. DOI: 10.1016/j.ijpsycho.2014.10.010.
- Gnaural. n.d. "Home." *Gnaural*. <https://gnaural.sourceforge.net/>. Poslednji pristup 10. april 2024.
- IDoser. n.d. "Home." *IDoser*. <http://www.i-doser.com>. Poslednji pristup 10. april 2024.
- Jalal, Zaharia K, Abdulrazak Abdulsalam, and Adil Mohammed. 2020. "Detection and Evaluation of effectiveness of Digital Communication of Drug on Human Body." *Cihan University-Erbil Scientific Journal* 4 (1): 82–84. DOI: 10.24086/cuesj.v4n1y2020.pp82-84.

- Kerna, Nicholas A, Sudeep Chawia, ND Victor Carsrud, Kevic D. Pruitt, Uzoamka Nwokorie, John V Flores, Hilary M Holets, Joseph Anderson II, Sahala Rashid, Stephen M. Brown, and Dabeluchi C Ngwu. 2022. "Binaural Beats: Novel Approach to managing Certain Physiological and Psychological Conditions." *EC Ppsychology and Pschiatry* 11: 58–69. DOI: 10.31080/ecpp.2022.11.01045.
- Philipose, Geni, and Aswathnarayanan Karthik. 2023. "A Brief Study on digital Drugs." *International Journal of Creative Research Thoughts* 11 (3): 299–305. DOI: 10.1729/Journal.33231.
- Rajan, Amala, Vishwesh Akre, Nasser Nassiri, Asma Hashim, Halima Walid, and Muna Ahmed. 2018. "The Impacts of Binaural Beats." In *Fifth HCT Information Technology Trends*, 353–357. Dubai: IEEE. DOI: 10.1109/CTIT.2018.8649538.
- Reedijk Susan A, Anne Bolders, and Bernnard Hommel. 2013. "The Impact of Binaural Beats on Creativity." *Frontiers in Human Neuroscience* 7: 1–7. DOI: 10.3389/fnhum.2013.00786.
- Qutishat, Mohammad. 2022. "The Awareness of Digital Drugs among Omani Nurses." *Journal of Addiction, Psychiatry and Mental Health* 1 (1): 1–6.
- Wahbeh, Helane, Carlo Calabrese, Heather Zwickey, and Dan Zajdel. 2007. "Binaural Beat Technology in Humans: a pilot study to assess neuropsychologic, physiologic, and electroencephalographic effects." *Journal of alternative and complementary medicine* 13 (2): 199–206. DOI: 10.1089/acm.2006.6201.

Milica Bošković*

*Faculty of Diplomacy and Security,
University “Union – Nikola Tesla”, Belgrade*

Nenad Putnik**

Faculty of Security Studies, University of Defence, Belgrade

I-DOSING – DIGITAL DRUG?

Resume

In 1839, Heinrich Wilhelm Dove discovered that two constant tones, emitted at slightly different frequencies at each ear, conjured the listener to register this as a fast rhythm, and this phenomenon was called binaural beats. Among the authors today, there are conflicting opinions about whether this phenomenon can be “abused”. Binaural beats are brainwave entertainment technology, designed to put the brain into the same activity level as when meditating using traditional methods. Binaural beats affect mood, concentration and sleep by modifying brain waves based on the brain’s response patterns to dichotomous and different frequencies. Therapy by music, as well as the use of certain specially arranged sounds to relieve anxiety, stress or health problems such as high blood pressure, are not unknown and are even widely accepted and used in different branches of medicine. However, when scientists, and companies in particular, point out that binaural beats, used in a certain way, can affect the state of consciousness and behaviour, referring to the feelings created by drug use, then it raises serious questions. Digital drugs or binaural beats that support the creation of a feeling similar to that of drug abuse, is a phenomenon about which less is known, Considering that, especially the young population, is already being treated today. Medical treatments have been created to get rid of addiction to the Internet, smartphones and similar

* Email address: milica.boskovic@fdb.edu.rs; ORCID: 0000-0002-3421-7107.

** Email address: nputnik@fb.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-6374-7270.

technologies, it is clear that any innovation, like medicine, can also have the possibility of abuse. Bearing this in mind, binaural tones created and used to intentionally influence the mood and flow of thoughts (not part of medical treatment under professional supervision) can and must be viewed as a security threat in socio-pathological phenomena.

Keywords: binaural beats, i-Dosing, digital drugs, frequency

* Овај рад је примљен 10. јануара 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

политичка ревија

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

149

Бранко Надовеза

ПОЛИТИКОЛОШКА И ДРУШТВЕНА МИСАО
МИЛУТИНА НЕШИЋА

163

Душан Достанић

УНУТАР АФД-А

171

Дајана Лазаревић

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ОТВОРЕНЕ НАУКЕ
НА ИНСТИТУТУ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ, БЕОГРАД

УДК 321.01+14:929 Макијавели Н.

DOI: 10.5937/pr80-50252

Научна полемика

*Бранко Надовеза**

Институт за новију историју Србије, Београд

ПОЛИТИКОЛОШКА И ДРУШТВЕНА МИСАО МИЛУТИНА НЕШИЋА

Сажетак

О Милутину Нешићу се мало зна. Милутин Нешић је мало познат у научној јавности. Деловао је крајем 19. и првој половини 20. века. Писао је дела о српској историји, али и стручне радове о правној тематици. Може се сматрати једним од првих модерних српских политиколошких писаца, јер је писао о власти, државној управи, политичком моралу, корупцији и свим негативним појавама које прате и раздиру српско друштво.

Кључне речи: Милутин Нешић, Србија, Бугарска, Хрвати, Кнез Михаило, Живојин Перић, право, српски радикали, политика

Милутин Нешић у политиколошкој, правној, друштвеној и хуманистичкој науци присутан је од самог краја 19. века па до нестајања Краљевине Југославије, пред Други светски рат. Завршио је правни факултет у Београду, докторат из права стекао је у Бриселу, као и касније докторат из политичких и административних наука. Уочи Првог светског рата радио је као секретар у Министарству иностраних послова Србије, да би се после стварања Краљевине СХС ангажовао у Српској странци, која се противила стварању Југославије и залагала да се створи посебна српска држава. Странка је ушла у парламент, да би касније због фракцијских сукоба и других

* Имејл адреса: nadoveza.branko@gmail.com; ORCID: 0009-0009-1118-8268.

фактора, нестала са политичке сцене. Издавали су лист *Велика Србија*, за који је писао и Милутин Нешић.

Нешић је писао о развоју политиколошких наука у другој половини 19. века код Срба. Први правни часопис *Судски лист* покренут је 1869. године, као потреба објашњења деловања судства српском народу. Затим је почео излазити лист *Правда*, с потребом да се сазна „природа ван човека и у човеку”. С практичне стране *Правда* је ставила себи у дужност ‘Чувати закон као светињу и не дати да се узвије ничија воља над њим’. После годину и по дана овај лист, који је, види се већ по програму његову, хтео озбиљно и предано да послужи истакнутом циљу – морао је престати.” (Нешић 1905, 6). Затим Нешић пише и у другим часописима и листовима – *Пороти*, која је излазила до 1882. године, затим у листу *Српски правник* који је „животарио” до 1887. године, затим у листу *Право* до 1886. године, а листу *Бранич* од 1887. Године 1832. појавио се лист *Правник*, затим прави стручни лист *Глас права судства и администрације*. У Крагујевцу 1891. године био је први скуп српских правника, је који сведочио о потреби удруживања и усавршавања српских правника. Тако је створено Српско правничко друштво.

„Као циљ Српског Правничког Друштва писац је означио: да правне и државне науке у теорији и пракци међу својим члановима развија и усавршава, као и да прикупља и изучава све што се односи на народно обичајно право. А начин и путеви, којима би друштво своју циљ постизавало, били би: а) предавања за своје чланове, дискусије, диспутације и вежбање у судској речитости; б) јавна стручна предавања за већу публику; в) распис награда за стручна дела и награђивања истих; г) распростирање популарних списа правне и државно-правне садржине; д) издавање стручног органа; е) оцена или критика законских предлога, закона и т.д. у Србији и у страним земљама; ж) изучавање стране књижевности; з) прикупљање и изучавање материјала о народном обичајном праву; и) прибирање материјала и израда српске правне терминологије.”

Милутин Нешић је говорио о формализму и необразованости српског правништва, о непознавању страних језика и достигнућа у праву. Први значајнији политиколошки рад М. Нешића је „Отаџбина и лични и политички морал”, објављен у Београду 1911. године. На самом почетку рада Нешић пише: „Наша отаџбина, Србија, ова наша, крвљу скупом и прескупом плаћена кућица, стечена тек големим напорима и мукама, стиснута у уске државне границе, скљештена

међу две велике државе које јој подједнако не мисле добро – не може овако, као што је, ни живети ни мрети. Својим географским положајем она је тако рећи осуђена на бели хлеб, иако смо ради да нам отаџбина живи, нема другог спаса ни излаза, него да се искрено, својски и сложено ради на уједињењу српског племена. Зато сви наши државници и политичари, интелигенција наша, треба све своје напоре и тежње да сједине и упуте тим правцем. Јер овако поцепани и у оваквом данашњем положају, српско племе не може имати никакве будућности и никаква успеха као засебан, оделит народ” (Нешић 1911, 7).

То је његов рад у предвечерје балканских ратова. Милутин Нешић, као бивши секретар у Министарству иностраних послова Србије истиче огроман значај историјских сећања. По њему, први задатак је уједињење Србије и Црне Горе, јер би добили „физички четири пута већу снагу” него што је сад имају. „Србија је кристализациона тачка за цело Српство и треба да буде стожер свих уједињених српских земаља. Та јој је улога намењена и географским положајем и досадашњом историјском улогом њеном.” (Нешић 1911, 12). Срби и Црногорци су један народ, са заједничком историјом, но „Црна Гора и Србија опет су у завади, у љутој завади”.

Милутин Нешић је био противник радикала а симпатисао је Обреновићевце. Необично је ценио кнеза Михаила, а о Милошу Обреновићу пише: „Слава великоме Милошу Обреновићу, јуначном и мудрому вођи народном, који је из крви и згаришта умео да подигне палу Србију и да од турскога пашалука створи слободну државу српску” (Нешић 1911, 17).

Лични и политички морал морају бити повезани да би се остварили политички циљеви државе и друштва. „Праве љубави ка отаџбини може да буде само тамо, где има личног и политичког морала. Благо ономе народу, у коме се лични и политички морал наводи на завидној висини, а тешко држави, тешко народу, чија се права срозавају и где се не зна за лични и политички морал” (Нешић 1911, 23), подвлачи М. Нешић.

Милутин Нешић пише о изузетности значаја чиновништва за државу. Чиновништво је једини сталеж у Србији који може бити носилац напретка, јер су сви остали сталежи тек у зачетку. „Код нас је чиновник управо једини носилац просвете и напретка, јер ми немамо готово никаквих других самосталних редова интелигенције, која би могла накнадити оно што у чиновништву није добро” (Нешић

1911, 42). Сви који се школују, углавном јуре у чиновништво. За Србију је велики проблем партијско чиновништво, оно је узрок свег неморала. „Партијски чиновник опака је звер. Он је права штеточина. За оно што учини партији, он се стоструко наплати, не гледајући на несрећу, коју његов рад причињава земљи” (43). Велики део чиновништва у Србији је корумпиран, необразован, недовољно школован. Нешић истиче и поражавајуће податке у Србији од два и по милиона становника, где се годишње дешава 840 убистава и покушаја убистава, казнени заводи су препуни, немају се више где затварати осуђеници. Посебно је битна дипломатско-конзуларна служба, где треба „отворити четворо очију при избору људи, којима се тако важна и узвишена служба поверава”. Затим он истиче да „покрштени Чивоти и Швабе па и Цинцари потискују баш у овој струци српске синове са Косова и Метохије, Прилепа и Дебра”. Нешић наглашава значај Универзитета и Академије наука.

Интересантан је и Нешићев рад о јединству Срба и Хрвата. Нешић је сматрао да се неоспорно ради о једном народу, који има исто порекло, језик, културу, али врло битно различиту историју. „Нарочито ј верска пропаганда сметала искреном и братском споразуму, која је вазда полазила од нижих редова, од масе, од оних, који непосредно могу на масу утицати” (Нешић 1910, 7). Историјски гледано, Далмација је крај где се зачала идеја о српско-хрватском јединству. Словенство је била прва основа на којој се градило то јединство, друго је слична историја. „Поред препрека, које су ометале слогу и споразум међу Србима и Хрватима, једна од главних беше, као што већ и напред нагласисмо, верска разлика коју су наши заједнички непријатељи вешто искоришћавали” (9). Противници српско-хрватског споразума и добрих односа уводили су и етимолошке разлике, лингвистичке разлике, па чак и различито порекло. Тако да је испадало да ствари које би требале највише приближавати Србе и Хрвате, оне их највише удаљавају. „Поборници мисли о слози и споразуму нарочито су имали муке код браће Хрвата. Баш верска разлика била је јако средство у рукама противника, који, седећи у Бечу а под утицајем Рима, могао је да са успехом рови и сплеткари противу остварења мисли о српско-хрватском споразуму, а то тим пре и тим лакше, што Хрватска није слободна, није своја, те су чак о законима и наредбама војевали противу српско-хрватске заједнице и давали све нове хране и узроке гложењу између Хрвата и Срба” (12).

Покушај илирства са Људевитом Гајем, као једним заједничким историјским подухватом, није дао неке битне успехе у српско-хрватским односима. Касније је било разних других покушаја да се оствари што више српско-хрватски споразум. Милутин Нешић уочава више културних радника код Хрвата који су истицали неке елементе јединства. Срби нису долазили на простор Хрвата, аустријски цар Леополд I их је 1690. године позвао да устану против Турака, а касније је 40 хиљада српских породица прешло у Срем, Славонију, Бачку. „Кад су Турци завладали Балканским полуострвом и упали у Хабзбуршку монархију, ова је опустела на својој јужној граници и зато су Аустријанци радо позивали тамо Србе, уступајући им ту јужну покрајину с тим да је они обрађују и бране од Турака. Тако је постала позната војна граница, која је после учинила велике услуге Хабзбуршкој монархији” (Нешић 1910, 25). Сматра се да је тај спорни простор, докле се простире српско, а докле хрватско, уз верски фактор, основа раскола између Срба и Хрвата. После су били узалудни сви напори појединаца из културе, поготову књижевности, да се покаже блискост Срба и Хрвата. Уочава се позитиван пример бана Јелачића, као и књижевника Јована Сундечића, те се истиче и дело Милована Миловановића „Срби и Хрвати” у коме он подвлачи да су они један те исти народ. Такође су запажене и пророчке мисли Ватрослава Јагића „што је зло само од себе, може по околностих још горе изаћи. Велики се догађаји приправљају, о којих виси сретнија или још несретнија будућност нашега народа” (40). Јагић је ове мисли објавио у листу *Књижевник*.

Уједињење Срба и Хрвата пренело се и на различитости на културном пољу, поготову се дискутовало о разлици између ћирилице и латинице. Срби су се залагали за заједничку азбуку, а не две азбуке, један народ треба да има заједничку азбуку и писмо. „Хрватски су књижевници већ истакли потребу једне заједничке азбуке. Они су позвали на договор и српске књижевнике. Хрвати предлажу латиницу. Своје мишљење поткрепљују овим разлозима: 1. Ћирилице да одбаци своју хиљадугодишњу азбуку, јер су се и они одрекли ијекавштине, а увели екавштину. 2. Латиницом пишу најкултурнији народи просвећеног запада. 3. Ћирилица се оставља српско-хрватској католичкој цркви, која је прихваћа заједно са словенским језиком” (Нешић 1919, 3).

И латиница и ћирилица историјски воде исто порекло. Милутин Нешић истиче да се борба за српски језик завршила победом Вука

Караџића, „Правопис Вуков најсавршенији је од свију” – истиче Нешић и помиње дело Ђуре Даничића „Рат за српски језик” из 1847. године. Исто тако он помиње значај др Августинића, Лукијана Мушицког, Ивана Поповића и посебно славног филолога Јернеја Копитара. „Сад смо уједињени... Наш троимени народ мора почети прво трпљивошћу, широким погледима и узајамним попуштањем. Све препреке, што су нас делиле, уколико већ нису потпуно разбијене, треба их разбити и спалити на пламену заједничке народне свести” (Нешић 1919, 7) – истиче на крају расправе Милутин Нешић.

Нешић је написао и неколико брошура које се односе на битне детаље из српске историје, пре свега на односе са суседним народима. Тако је и врло битна његова студија „Срби и Бугари”. Односи Срба и Бугара кроз историју су били врло компликовани, и кретали се из једне крајности у другу. Отоманско ропство је делимично зближило Србе и Бугаре, али касније, поготову од Српско-турског рата 1876, Берлинског конгреса 1878, сукоба 1885, Балканског рата 1913. и Великог рата и сукоба са Бугарском 1915–1918, односи Срба и Бугара су се завршили непријатељством и обостраним страдањима. Кроз историју су постојале спорне територије, пре свега Македонија. М. Нешић не користи појам Јужна, него искључиво Стара Србија.

„Шта је *Стара Србија*, и које су њене границе? Строго узевши, Стара Србија није чисто ни географски, ни чисто административни, па ни чисто историјски појам. Стара историја српска не зна за *Стару Србију*. Она зна за Србију Немањину, Србију Душанову, Србију Лазареву и Србију Ђурђа Смедеревца. То се име први пут појавило на маџарском земљишту с крајем седамнаестог и почетком осамнаестог столећа међу Србима, који се тамо под патријархом Чарнојевићем доселише. Они о напуштеном завичају своме говорише као о старој својој отаџбини – *Старој Србији*” (Нешић 1919а, 20).

Нешић сматра да се појам подручја Старе Србије граничи од Нове Вароши, Прибоја, Пљеваља на северозападу, па до Тиквеша са градом Неготином и утока реке Струме, до јужних огранака Рилских планина. Појам Македоније као историјски од античких времена, више припада „прибрежју Јеџејског мора” да је град Солун постао савремена престоница Македоније, чак и у тим деловима има много словенског и српског народа. „То се зове Стара Србија... Сваки камен и свака стена, сваки манастир и свака црква, сваки град и свака развалина, свако брдо и долина, поток и река сплетени

су са српским успоменама. То је класична, света земља српска” (Нешић 1919а, 21).

Интересантно је да Милутин Нешић не гледа искључиво негативно на Српско-бугарски рат 1885. године. Већином су и српски историчари тај рат оценили као непотребан, пораз Србије, лични неуспех краља Милана Обреновића, почетак антагонизма између Срба и Бугара, мада је то почело још Санстефанским мировним уговором. Нешић сматра да је то била нека врста обавезе Србије још од Берлинског конгреса, и није сматрао да је тај рат искључиво војни и политички пораз Србије.

„Да би се правилно схватиле побуде, које су Србију морале нагнати на тај корак, послужићемо се за то овим сигурним доказима. Уједињење Источне Румелије с Бугарском имало је за сврху да битно промени односе снага између држава на Балканском Полуострву. Није за Србију било бесмислица говорити о равнотежи на Балкану, као год што за њу није била бесмислица говорити о одржању берлинског уговора у корист њену. Јест, то би била у ствари бесмислица, кад би се стајало пред чињеницом, да се берлински уговор мења у корист свију балканских народа. Али, кад се он једнострано и мења, и то у искључну корист само једнога од њих, па кад још уз то тај народ није српски народ, онда говорити о томе, може за цео свет бити бесмислица, али за Србе је то била и потреба и дужност. Па кад се берлински уговор мења не само у искључну корист Бугара, него још и на очигледну штету Србије, онда је била дужност за Србе, не само да говоре, него да свој говор и стварним радом потврде. Против самога акта уједињења два дела једнога истога народа Србија није могла ништа да каже. Али, ако с овога гледишта Србија није имала ништа да замери акту уједињења Бугарске и Источне Румелије, опет није могла бити равнодушна према тако наглој и изненадној промени у међусобном односу снага на Балкану” (Нешић 1919а, 48).

Пловдивски преврат у Бугарској подстакао је тај рат. Разлика између Срба и Бугара има много и то не само историјских, него и културних, а у сукобљавању нису у питању само спорне територије. Милутин Нешић сматра да је упитно и словенско порекло Бугара. Рат 1885. године се завршио без територијалних губитака за Србију, а бугарски народ „уједињен без жртава и без крви”. По Нешићу први велики српски државник је Немања, који је први створио српску државу.

Интересантна је и Нешићева брошура „Петровићи Његоши”, његова последња значајна студија са елементима научног али и публицистичког. Црна Гора има особену историју, али је по Нешићу увек била саставни део Српства. „Кад су Турци српске земље заузели и мислили да је већ време дошло вечитој пропасти Српства, онда се сво српско право у Црној Гори скупило и очувало памећу и мачем. У освојеним покрајинама падале су главе потлачених Срба, села је нестајало у пожару, рушили се градови. У тој крвавој трагедији црногорски соколи с кршнога црногорскога стења односили су победе над многобројним непријатељским колонама. Зато је владика Раде и рекао за Црну Гору: ‘Што се не хће у ланце везати, то се збјежа у ове планине.’ И заиста, кроз читав низ столећа народ се наш крепио, погледајући на последњу тврђаву своју, на јуначку браћу, која су непрекидно давала сведочанство, да самостално Српство није пропало, нити је косовска застава за српску победу икада била око коља завијена. Победе црногорског оружја задивиле су цео свет... ‘Диве вам се браћа ваша, диви вам се пјесма наша, диви вам се душман клет!’ Оне су и енглеском државнику Гледстону измамиле оне значајне ретке, познате под именом Апотеоза Црне Горе, а тако исто и чувеног енглеског песника Тенисона побудиле, те је опевао црногорско јунаштво у енглеском часопису Деветнаесто столеће. Свака и најмања држава храбро се држала против свог надмоћног непријатеља само неколико месеци, неколико година. Отпор Црне Горе протезао се на стотине година. Па зато је Бранко Радичевић и имао право кад је певао: Црна Гора поносито стење, круне српске ти драго камење...” (Нешић 1939, 7).

Нешић затим пише о постанку и историји Црне Горе, владици Данилу Петровићу и владицама Саву и Василију Петровићу, лажном цару Степану Малом, владици Петру I Петровићу, владици Петру II Петровићу, кнезу Данилу I Петровићу, краљу Николи I Петровићу. Српска и црногорска историја имају много сличности, али и врло битних разлика. Нешић њихову историју сматра саставним делом, а не посебним, укупне српске историје.

„Династија Петровића Његоша, која је од 1697. године, дакле, пуна два столећа, мудро и витешки водила Црну Гору путем славе и родољубља, успела је да од малобројних племенских горштака створи народ, а од малене Црне Горе поносити и слободну краљевину. После неумрле династије Немањића највише су задужили Српство славом увенчани Петровићи Његоши. Они су на своје широке груди

пригрлили све Србе, маштајући и непрестано снујући о њиховој великој будућности. Сви Петровићи Његоши, од кад се зна за њих, преко свега љубе славу. То је њихов живот” (Нешић 1939, 57).

У истом раду, на крају, има додатак „Наше дипломате”. Нешић истиче значај спољне политике и одабира кадрова, од чега зависи укупан успех државне политике. „Политика може бити добра и племенита, узвишена и по државу и народ корисна, кад су на челу њеном људи умне снаге, јаке интелигенције, ретких душевних и моралних особина” – пише Нешић.

Вредна пажње је и његова расправа „Радикали у Србији од 1881–1912. године”, објављена 1920. године. Милутин Нешић сматра да спољна политика и државна управа у Србији иде у суноврат од смрти кнеза Михаила. А да радикали од оснивања 1881. године играју нејасну улогу у српском друштву. „Партијска борба највеће је зло почела да чини од онога дана, када је у Србији радикализам почео да се развија и када је радикализам преузео државну управу” (Нешић 1920, 6). Нешић анализира период деловања радикала у Србији до 1912. године. Сматра да они воде лошу политику по српски народ, и спољну и унутрашњу, те да су они једно јавно, а сасвим друго приватно. Тако он анализира српско-бугарски рат 1885, Ивандањски атентат и бекство Николе Пашића у Бугарску, који оставља другове на цедилу. Двоструки морал, корумпираност, нарочито истичући Милована Миловановића. „Радикали су проповедали слободу збора и говора, а на први збор, на који су према уставу њихови политички противници били дошли, осули су камење и цигленице. Радикали су проповедали личну и имовну безбедност, а јавно су и отворено, на сред улице српске престонице, у пола бела дана, кољем и камењем премлаћивали мирне српске грађане; радикали су проповедали светињу у независности судова, а на ту су светињу дигли своју убилачку руку... радикали су у судове унели политику” (8).

Нешићева студија „Кнез Михаило” из 1920. године представља његову приврженост династији Обреновић. Нешић сматра да је Милош васкрсао српски народ. „Србија под Обреновићима тражила је једнако и непрекидно, да оствари своје право, али путем смотрене политике, која је у стању, да наше животне интересе измири с интересима Европе” (Нешић 1920а, 12). Кнез Михаило је за Нешића пример вођења добре спољне и унутрашње политике за Србију. Посебно подвлачи савез са Бугарском и Букурештански уговор 1867. године. „Кнез Михаило дошао је други пут на престо после смрти

оца свога, кнеза Милоша, 14. септембра 1860. године. Тек тада је он својом сигурном и смелом руком сасекао онај израст неуставног устава на телу Србије. Та операција извршена је хладно, промишљено и без потреса по земљу. Уместо турског устава, дошла су сасвим друга законска наређења, која је донела Народна скупштина а кнез санкционисао. Она су имала силу уставног наређења. И онда је Србија дахнула душом” (18), пише Нешић о кнезу Михаилу.

Милутин Нешић је написао и две правно-политиколошке расправе. Једна је о Живојину Перићу, човеку који је српско право покушао да приближи Западној Европи, посебно Француској. Нешић стручно анализира неке његове правне радове, „Госп. Живојин М. Перић, који је указом од 31. маја 1898. године постављен за ванредног професора Грађанског судског поступка и Међународног приватног права на нашој Великој школи” (Нешић 1905а, 7). „Важно ја да на универзитет долазе стручни људи”, пише Нешић.

Његова студија „Три правна великана Бодри, Бард и Вајс” говори о томе да правда, способност и поштење величају државе и народе. „Француски правни великани: Бодри, Бард и Вајс утврдили су својим писмима, да се у Србији са врло мало знања, а више умешности, долази до високих положаја и великих плата – а те је јамачно због тога, што у њој нема карактера (...) нема га ни горе, у интелигенцији, па ни доле у маси (...) Само у Србији наћи ћете људе способне за све (...) А срећа једнога народа зависи у многеме и од тога, колико он врлина и морала у себи има” (Нешић 1909, 193).

Из овога се може видети и с колико се тешкоћа развијају институције у Србији, посебно правни систем, где се нормативно и стварно врло тешко усаглашавају.

О Милутину Нешићу се у научној јавности јако мало зна, о њему до сада није написан ниједан стручни и тематски рад.

РЕФЕРЕНЦЕ

Нешић, Милутин. 1905. *О српском правништву*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Нешић, Милутин. 1905а. *Живојин Перић као правни писац*. Београд: Електрична штампарија С. Хоровица.

- Нешић, Милутин. 1909. *Три правна великана – Бодри – Бард – Вајс*. Београд: Штампарија «Бранко Радичевић» и Гавр. Давидовића и Комп.
- Нешић, Милутин. 1910. *О јединству Срба и Хрвата, историјско-политичка расправа*. Београд: Бранко Радичевић.
- Нешић, Милутин. 1911. *Отаџбина и лични и политички морал*. Београд: Штампарија Бранко Радичевић.
- Нешић, Милутин. 1919. *Двострука азбука*. Нови Сад: Д. Д. Натошевић.
- Нешић, Милутин. 1919а. *Срби и Бугари, историјско-политичка расправа*. Нови Сад: Д. Д. Натошевић.
- Нешић, Милутин. 1920. *Радикали у Србији од 1881 – 1912. године*. Нови Сад: Штампарија браће Грујић и прометног Д. Д.
- Нешић, Милутин. 1920а. *Кнез Михаило*. Нови Сад: Хипнос.
- Нешић, Милутин. 1939. *Петровићи Његоши*. Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов.

Branko Nadoveza*

Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

THE POLITICAL AND SOCIAL THOUGHT OF MILUTIN NEŠIĆ

Resume

Milutin Nešić left many brochures, studies and articles in political science, often on the border between journalism and science. He wrote about classical political topics, political systems, and government. Then he wrote about the character of the new Yugoslav state after the Great War, Serbian-Croatian, Serbian-Bulgarian and Serbian-Montenegrian relations. He was a supporter of the Obrenović dynasty, he especially appreciated Prince Miloš and Prince Mihailo. He was an opponent of radicals. He believed that everything positive and useful from the West must be brought into the Serbian spirit, without jeopardizing the Serbian personality. He observes that the Serbian state was difficult to create but also difficult to build, corruption and immorality are the most dangerous among Serbian politicians.

Keywords: Milutin Nešić, Serbia, Bulgaria, Croats, Knez Mihailo, Živojin Perić, law, Serbian radicals, politics

* Email address: nadoveza.branko@gmail.com; ORCID: 0009-0009-1118-8268.

* Овај рад је примљен 30. марта 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

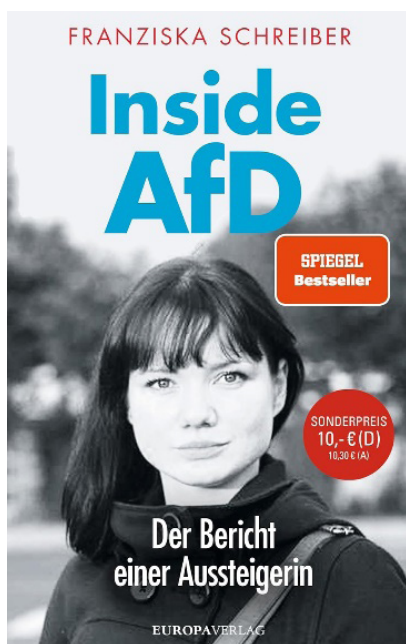
УДК 323(430)

DOI: 10.5937/pr80-49897

Приказ

Душан Достанић
Институт за политичке
студије, Београд

УНУТАР АФД-А

Schreiber, Franziska. 2018. *Inside AfD: Der Bericht einer Aussteigerin*. München: Europa Verlag, 224 стр.

Вероватно од када постоји масовна партијска политика присутна је и литература која се, у недостатку боље речи, може назвати покајничком или отпадничком. Реч је о оним делима у којима бивши чланови пишу о времену које су провели у неким политичким организацијама, својим тадашњим убеђењима и њиховим крајњим последицама, те о активностима у које су током тог периода били умешани. Околност да је реч о бившим члановима који су променили страну и који се дистанцирају од сопствене прошлости односно настоје да своја некадашња уверења осветле из критичке перспективе одваја овакву литературу од обичне мемоарске грађе. Такође, оваква литература настала после промене у мишљењу најчешће има за циљ да јавност упозори на истинске намере, логичне консеквенце и карактер организације или струје мишљења којој је аутор некада припадао. Покајник тако наступа као сведок оптужбе против оне ствари којој је некада

служио. Оптужба добија на снази чињеницом да аутор не пише као посматрач са стране, већ као неко ко је оно о чему пише искусио из прве руке, те је сада, после отрежњења, спреман да о свему томе говори отворено, како други не би поновили његове грешке. Бившем вернику који је постао отпадник се не може пребацити да недовољно познаје оно о чему пише. Стога су оваква дела посебно коришћена током идеолошких борби XX века. И левица и десница умеле су да се служе оваквом литературом. Херман Раушнинг је као бивши функционер НСДАП пружио неке од кључних аргумената против својих некадашњих партијских другова говорећи о националсоцијализму као о револуцији нихилизма, док су сведочења некадашњих комуниста заузимала важно место у антикомунистичкој пропаганди. Исто важи и за исповести бивших слободних задара или чланова исламистичких група. Ни после окончања Хладног рата ова литература није сасвим нестала, с тим што је сада акценат упадљиво померен на десну страну. С времена на време се и даље појављују књиге чији су аутори углавном бивши припадници радикалне деснице који говоре о свом некадашњем животу и политичком ангажману. Само по себи се разуме да је

оваква литература не само важна, него чак незаобилазна, иако јој је због пропагандне употребљиве вредности потребно прилазити крајње опрезно. При томе нису без значаја мотиви који су аутора навели на промену политичких убеђења, као ни то да ли је та промена скопчана са одређеним ризиком. Није тешко замислити да су поједини бивши револуционари покушали да уновче свој некадашњи политички ангажман, те да су тој жељи прилагођавали своја сећања.

У ову покајничку литературу спада у књига Франциске Шрајбер *Унутар АфД-а*. Ауторка извештава о времену које је провела у Алтернативи за Немачку, зашто се учланила и због чега је напустила странку. При томе је битно да Шрајберова ипак није била тек обичан члан, већ важан функционер страначке омладине, иако се мора приметити да је у странци провела тек око три године. Такође, Шрајберова је припадала кругу блиских сарадника некадашње копредседнице странке, Фрауке Перти, и њеног супруга, некадашњег посланика АфД у Европском парламенту, Маркуса Прецела. Другим речима, ауторка свакако није била неко ко је доносио одлуке, али је њена блискост са оновременим страначким врхом неупитна.

Упркос томе, књига је сасвим на линији општепознатих

оптужби на рачун Алтернативе за Немачку и ту ауторка не доноси много тога новог. Највећи део онога о чему пише је сасвим предвидљив.

Шрајберова прво описује како је уопште дошло до тога да се учлани у тада новоформирану АфД. При томе покушава да се представи као либерал привучен јасном и рационалном економском аргументацијом оснивача и једног од најпознатијих представника странке, проф. Бернда Лукеа. Луке и његова утемељена критика евра и немачке економске политике деловали су привлачно на Шрајберову. Посебну пажњу ауторка је посветила и свом одрастању у Дрездену, разликама између истока и запада Немачке, као и породичном окружењу. Оно што сазнајемо је да Шрајеберова не само да не потиче из миљеа који би се на било који начин могао повезати са десницом, већ је, заправо, долазила из једне типично левичарске средине у којој није било много разумевања за њен политички ангажман на десници. Слично важи и за прве људе АфД у Дрездену и у Саксонији, јер нико од њих није имао десничарску прошлост. Шрајберова, која се прикључила странци пре савезних избора 2013. године описује ентузијазам и ко-ји је владао у тада тек формираној политичкој групи. При томе

посебан акценат ставља на атмосферу отворености која је владала у страначкој омладини и која се могла осетити на састанцима. Успехе АфД на истоку ауторка објашњава незадовољством због политике последњих 28 година. Очигледно је да уједињење није прошло онако глатко како се то обично верује и да се многи на истоку осећају запостављеним. То је проблем на који Шрајберова, и сама са истока, скреће пажњу. Ауторка такође настоји да укратко објасни почетну страначку позицију везано за евро, што је у прво време била главна тема. АфД је била за напуштање евра, али, како пише Шрајбер, не да би наштетила другима. Иза тога није стајао немачки егоизам, већ сасвим рационалан увид да од евра нико у Европи нема корист, па чак ни сиромашни Грци. Овај помало романтичан опис раног АфД-а вероватно служи да истакне контраст у односу на каснију, наводно много деснију АфД. То је база која служи за напад на странку, односно на постепену радикализацију, померање уде-сно и све што иде уз то. Ипак, ту се долази до једног важног питања. Наиме, немачки медији су од почетка о АфД говорили као о претњи и десној, популистичкој странци, чак и у оно време када тако нечега, према извештају Француске Шрајбер, једноставно

није било ни у траговима. Ту је сада потребно поставити питање шта то говори о медијском пејзажу и уопште о атмосфери у друштву у којој се чак и једна умерено конзервативна и економски либерална странка демонизује као десничарска претња, док се сасвим рационална аргументација стручњака игнорише? Другим речима, према ономе што пише Шрајберова излази да су медијска вика и алармизам због популистичке опасности од самог почетка служили томе да се ућутка сасвим легитимна расправа о проблемима везаним за евро, неуједначеност између истока и запада земље, те неконтролисану имиграцију. Ауторка свакако није желела ни да поставља, ни да одговара на ова питања, али она остају да висе у ваздуху после читања књиге.

Критикујући постепену радикализацију АфД-а Шрајберова на једном месту наводи да је странка имала практично два програма, један познати и један који су заступали чланови. Тај други програм био је наводно много деснији и радикалнији, те се није могао заступати у јавности. Такође, и толерантна атмосфера омладине наводно је ускоро постала национално-запаљива. Ауторка сасвим у маниру покајничке литературе пише како је и сама подлегла тој атмосфери и

како су односи у породице трпели због њеног страначког ангажмана. Раније либерално опредељена Немица каже да је постајала све деснија и све националнија. Међутим, у једном тренутку поново долази до промене, па се Шрајберова још пре него што је напустила странку дистанцирала од деснице, односно ангажовала у странци против десне струје. Овакво објашњење поново отвара низ питања на која ауторка није пружила одговор. Остаје, наиме, нејасно колико је овде заиста у питању инфилтрација десничара, а колико је реч реакцији на новонасталу ситуацију. Ако је 2013. године евро могао представљати главну тему, након мигрантске кризе из 2015. било би логично очекивати промену приоритета. Што се тиче саме ауторке није јасно зашто раније није напустила партију, него је покушавала да спашава организацију у коју више није веровала и из које је свакако намеравала да изађе. Уопште, уколико се ауторки поклони поверење, изгледа да су се промене политичких ставова код ње дешавале муњевитом брзином. За мање од три године је од неке врсте либерала постала десничар, да би се затим једнако брзо освестила и подржала либералну ФДП.

Највећи део књиге заузимају приче о људима из странке.

Шрајберова набраја ко је све од бивших и садашњих функционера АФД-а националиста и десничар, односно ко је од њих раније био повезан са којим организацијама, ко се са ким дружи и ко образује мреже, ко се на непримерен начин удварао сарадницама и сличне ствари. На моменте књига личи на лично оговарање, при чему је, наравно, главна мета Бјерн Хеке, шеф АФД-а у Тирингији и наводно главни човек десне струје. Како наводи Шрајберова, некадашњи шеф Савезне службе за заштиту устава и члан ЦДУ, Ханс-Георг Масен, тражио је током приватног састанка од тадашње копредседнице АФД-а, Фрауке Петри, да се покрене процес за искључење Хекеа уколико не жели да странка буде под присмотром службе. Овај детаљ је занимљив из два разлога. Прво, ту постаје јасно да су државни органи у најмању руку покушавали да утичу на кадровска решења у једној опозиционој странци, при чему Масеново чланство у ЦДУ није без значаја. Друго, из данашње перспективе ствари изгледају доста другачије. Фрауке Перти више није ни у АФД-у, ни у политици, Масен је смењен са места шефа Службе за заштиту устава и активан је у политици у оквиру новоосноване странке Унија вредности, док је Хеке један од најутицајнијих људи у АФД-у.

Шрајберова извештава и како је учествовала у смени Бернда Лукеа и како се за тај посао формирала коалиција унутар странке без обзира на идеолошке линије поделе. Рекло би се да су у питању биле класичне игре моћи. Стиче се закључак да је у смени либералног Лукеа учествовало либерално крило удружено са десницом. Шрајберова доста детаљно говори о томе како је читава ствар изведена. Одатле се може доста сазнати како данас функционише унутарстраначка политика, како се формирају савези и како се напредује у партијама. Као пример може послужити и Франциска Шрајбер која је, као странци посвећена студенткиња, брзо стекла поверење неких од челних људи организације. Формално образовање и искуство падају у други план пред посвећеношћу. Такође, из књиге се може закључити колико важну улогу у вођењу унутарстраначке политике имају фејсбук групе. Може звучати чудно, али испада да су Луке и његова група поражени преко фејсбука и пре него што су се појавили на конгресу партије.

Занимљиво је да ауторка није игнорисала – вероватно јер није ни могла да игнорише – левичарске притиске на АФД који трају још од оснивања, као ни медијску кампању да се странка

гурне у екстремистички ћошак. Тако Шрајберова пише о претњама које су добијали власници локала у којима је АфД требало да држи скупове. Ту се још једном намеће питање: ако се АфД и померила ка десници, није ли то последица нервозне реакције политичко-медијског картела од првог момента? Наиме, из онога што пише Шрајберова јасно је да је странка била медијски жигосана као екстремистичка и онда када је, по њеним речима, била у основи либерална. При томе, Шрајберова наводи да су у време Фрауке Петри избацивани чланови који су раније припадали екстремистичким организацијама. Тиме се поново оспорава теза о Алтернативи као странци која живи од старих десничарских структура.

У занимљивости књиге спада и сасвим промашена процена Шрајберове и њене шефице Петри да ће АфД услед „радикализације” и „померања удеоно” постати маргинализована. Кад последњи либерал капитулира, странка ће пасти на испод 10% - гласи оштар суд који изриче Франциска Шрајбер. Из данашње перспективе јасно је да се догодило управо супротно. Стога би се, можда, могло закључити и да је пад Фрауке Перти био више плод погрешне процене него крупних идеолошких размимоилажења.

Књига је занимљива јер још једном указује на разлике међу десним странкама у Европи. Реч је о оним разликама које силна политиколошка литература хипнотисана предимензионираним појмом популизма сувише лако превиђа. Шрајберова пише као је холандски политичар и потенцијални савезник на европском нивоу, Герт Вилдерс, тражио од Петри да АфД делује израелски, односно да странка буде прозападна, критички оријентисана према исламу и никако проруска. Чак је и Ле Пен била на том курсу. Између осталог Фрауке Петри је изашла из АфД-а након што њен предлог да се странка определи за стратешко партнерство са Израелом није добио подршку.

Покајнички карактер највише долази до изражаја у последњем поглављу. Од када је напустила АфД за Шрејберову је живот поново леп. Немачка није тако лоше место за живот, са породицом су се ствари стабилизовале, а ауторка је стекла и нове пријатеље, који су отворени, симпатични и по својим навикама и стилу живота сасвим другачији од бивших партијских другова. Још увек је друштвено активна, али не више на десници. Ауторка се похвалила да је после напуштања АфД-а научила да живи са својом бисексуалношћу.

Чак је вратила и стару телесну тежину, као да жели да каже да онај ко се одрекне десних убеђења аутоматски постаје лепши, привлачнији и срећнији. Уосталом, можда се Франциска Шрајбер заиста пролепшала и пронашла боље пријатеље, али њена лична срећа ништа не говори о исправности или неисправности неке политике. Наиме, тешко је поверовати да је ишта од оних проблема ради којих се учланила у АфД у међувремену решено. Штавише, из данашње перспективе видимо да ствари нису постале ништа боље, а да се незадовољство у земљи повећало. Наравно, Шрајберова има право да напусти политику и посвети се себи. Она је можда изабрала да се повуче у приватност и ужива

у животу након што је њена шефица у странци пропала, али то не значи да је политика спасавања евра била исправна, нити да су медији објективни, нити да неограничено усељавање не представља проблем, нити да је исток земље поправио свој положај. Испада да је то најбоље што данашња политичко-медијска класа може да понуди: опусти се, забава још није готова, још увек не морамо да се бринемо, може нам још бити удобно, док се политика препушта другима. Психолози би можда могли поставити питање да ли је све што је описано последица кризе идентитета младе девојке одрасле у пачворк породици, која можда све време само тражи нешто чему би могла да припада.

* Овај рад је примљен 18. марта 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

УДК 321.7(497.11)
DOI: 10.5937/pr80-50530
Осврт

*Дајана Лазаревић**

Институт за политичке студије, Београд

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ОТВОРЕНЕ НАУКЕ НА ИНСТИТУТУ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ, БЕОГРАД

Иако је Институт за политичке студије [ИПС], Београд, установа дуге традиције (основан при Факултету политичких наука 1968. године), тешко је поверовати да до 2023. године није постојала библиотека при Институту. Ипак то јесте случај, а одлука о оснивању Библиотеке ИПС потписана је тек 19. јануара 2023. године (Одлука 2023а).

Занимљиво је да је последње 33 године, 1989–2022, на позицији директора ИПС био један човек – др Живојин Ђурић (Лазаревић 2023, 134) и да је у Статуту ИПС унео ставку о постојању библиотеке и архива, иако они нису постојали ни реално, ни виртуелно у облику неке базе података (Статут 2020). Дакле, код директора Ђурића је постојала свест о потреби библиотеке или макар потребност да се остане у законским оквирима када је у питању постојање библиотечко-информационе делатности. Из ког разлога библиотека није раније основана – остаје отворено питање, а сигурни смо да је разлог био објективан, будући да је издавачка делатност Института била прилично обимна, да се грађа сваке године увећавала и да је постојала стварна потреба да се иста негде складишти и чува.

Како није било библиотеке при Институту, тако није било ни библиотекара. Пред крај живота и директорске функције, др Ђурић који је много полагао у издавачку делатност и естетику институтских издања (Милошевић и Стојадиновић 2023, 54–55), ипак је одлучио да запосли библиотекара, са идејом да се библиотека оснује у неком тренутку у будућности и успостави систем Отворене науке онако како је Министарство науке, технолошког развоја и иновација захтевало. Библиотекар се запошљава на Институту 11.

* Имејл адреса: dajanalazarevic93@gmail.com; ORCID: 0009-0001-2534-450X.

октобра 2022. године, а директор Ђурић је преминуо 2. децембра 2022. године (Кнежевић 2023, 11).

Наравно, у оваквој ситуацији библиотекар је морао да крене испочетка – да се оснује библиотека, успостави репозиторијум и систем е-Наука. Како је Институт остао без руководства, ситуација је била врло сложена и неизвесна – како покренути било шта без дозволе врха матичне институције, којој су библиотека и библиотекар, по правилу, подређени.

Зато библиотекар готово самоиницијативно почиње да успоставља базе података Отворене науке. Додуше, прво је требало успоставити административни део е-Науке, невидљив за јавност, а изузетно значајан јер садржи податке о свим истраживачима и њиховим изборима у звања, податке о институцији и њеним акредитацијама. Оптималан рок је био крај 2022. године за ову базу. Уследио је дужи и компликованији рад на научном тј. библиографском делу е-Науке, која је повлачила информације о објављеним научним радовима свих истраживача запослених у институцији: Информациони систем о истраживачкој дјелатности (*Current Research Information Sistem – eCris*), *Co-operative Online Bibliographic System & Services – COBISS*, *Open Researcher and Contributor ID – ORCID* и друге базе података. Задатак библиотекара је био да их контролише, исправи грешке и у коначној верзији верификује тј. преда на увид јавности.

Као што то обично бива када се нешто ново појави, настао је отпор међу неким истраживачима који нису желели увид јавности у сва њихова објављена дела. Поставља се питање – зашто – ако је циљ да научни радови буду транспарентни. Потом се јавио отпор код истраживача који су одбијали да направе *ORCID* профиле и да се логују на е-Науку и извозе своје радове. Иако су наводили различите разлоге, као што су: недостатак времена, неповерење у базу података која ће бити угашена као и претходне, неразумевање енглеског језика, итд. искуства библиотекара су показала следеће: истраживачи немају довољно свести о томе колико је важно да постоје овакве базе података и да јавност треба да има увид у то шта се објављује, какви су научни резултати, које институције постижу најбоље резултате.

Иако је библиотекар Института за политичке студије до 1. јуна 2023. године завршио комплетан рад на верификацији података е-Науке (у том тренутку око 2.000 библиографских референци),

остало је нерешено питање Репозиторијума ИПС. Свака научно-истраживачка организација (НИО) мора да има свој репозиторијум, у који ће складиштити издања матичне институције. Како га Институт за политичке студије није имао до запошљавања библиотекара крајем 2022. тако је требало успоставити још једну базу података која ће користити институцији, истраживачима и бити на добробити науци. У фебруару 2023. библиотекар је почео са радом на Репозиторијуму ИПС, бази података коју за све НИО одржава Институт економских наука у Београду.

Дакле, прво је требало направити одговарајући интерфејс тј. дизајн репозиторијума који ће симболично представљати своју институцију. Библиотекар се определио за грб Института и тегет-плаву боју позадине у складу са заштитном бојом ИПС. У договору са администраторима са Института економских наука направљене су корекције на начину претраживања (по аутору, години издања, врсти публикације, Центрима ИПС), а потом и корекције на научним областима које су обухваћене чланцима: политикологија, социологија, географија, историја, Европа, Азија, Африка, Америка итд.

Библиотекар је до краја 2023. године унео чак 1.200 библиографских референци објављених на Институту за политичке студије у периоду од 2000. до 2024. године. И то није коначан број, јер се уношење многих публикација и даље очекује.

Морамо да кажемо да успех библиотеке при научно-истраживачкој организацији [НИО], највише зависи од саме НИО, тј. од руководства. А Библиотеци ИПС се нарочито посрећило прво доласком др Зорана Милошевића, научног саветника, на место вршиоца дужности директора 31. децембра 2022. године. Др Милошевић је од самог почетка показао свест о потреби библиотеке, те је подржао библиотекара у свим идејама у вези са основањем библиотеке и успостављањем неопходних база података. Тако је и потписао Одлуку о оснивању библиотеке 19. јануара 2023. а истог дана и Одлуку о именовању библиотекара (Одлука 2023б) и Одлуку о оснивању свог легата (Одлука 2023в).

На позицији в.д. директора др Зоран Милошевић је остао до 31. маја 2023. године, када је руководство Института предао у руке новом директору, др Миши Стојадиновићу, научног саветнику, 1. јуна 2023. године. Директор Стојадиновић је Милошевића истог дана именован за свог заменика и наставио рад на подршци и разумевању према Библиотеци ИПС и свему што јој је потребно да би опстала, функционисала и красила своју матичну НИО.

Данас Институт за политичке студије запошљава 66 истраживача. Функцију посредника између ИПС и надређеног Министарства науке, иновација и технолошког развоја обавља административни део е-Науке. На дан 15. априла 2024. године научни део е-Науке садржи 2.667 верификованих референци свих истраживача ИПС.

Што се тиче Репозиторијума ИПС, на дан 15. априла 2024. године ова база садржи 1.500 библиографских референци и велика је подршка е-Науци као извор поузданих библиографских информација.

РЕФЕРЕНЦЕ

Кнежевић, Милош. 2023. „Реч пре.” У *Споменица Живојина Ђурића 1952–2022*, ур. Милош Кнежевић, 11–16. Београд: Институт за политичке студије.

Лазаревић, Дајана. 2023. „Био-библиографија др Живојина Ђурића.” У *Споменица Живојина Ђурића 1952–2022*, ур. Милош Кнежевић, 133–144. Београд: Институт за политичке студије.

Милошевић, Зоран и Стојадиновић, Миша. 2023. „Допринос Живојина Жике Ђурића естетизацији идентитета Института и институтских издања.” У *Споменица Живојина Ђурића 1952–2022*, ур. Милош Кнежевић, 53–57. Београд: Институт за политичке студије.

Одлука о оснивању Библиотеке при Институту за политичке студије, бр. 54/1, од 19. јануара 2023а.

Одлука о именовању библиотекара Библиотеке Института за политичке студије, Београд, бр. 54/2, од 19. јануара 2023б.

Одлука о оснивању Легата др Зорана Милошевића, бр. 54/3, од 19. јануара 2023в.

Статут Института за политичке студије, бр. 527/1, од 19. новембра 2020.

* Овај рад је примљен 18. априла 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>. Упутства за прилагање рада на Asistent систем доступна су на интернет страници часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Аутори су у обавези да приликом достављања радова приложе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Сви радови приложени за објављивање пролазе кроз тест на плагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени.

Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера

изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.

Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*.

New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prig.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse*

and Politics, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.”
PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење

(ISO 2019) – свако следеће навођење

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедe која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Vochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршajмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.”, „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, бр. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, и 33/15 и 14/19.

(ZN 2019, чл. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], Назив случаја, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18. (*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:EC HR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)
(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија
Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG],
B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.
(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним].
Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година
објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*.
Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници,
ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals
Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. [https://www.
nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html](https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html).

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање
др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*.
Последњи приступ 10. октобар 2018. [http://www.ips.ac.rs/rs/news/
predavanje-dr-fridriha-romiga/](http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/).

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*
(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.”
28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.
(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;

- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА **

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података:

1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслове навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати:
Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице;

Испод слике предње корице
навести податке о књизи
према следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број страна.
Текст приказа обрадити
у складу са општим
смерницама о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Радови подлежу двострукој рецензији, а рецензије су анонимне у оба смера.

Захтев за израду рецензије достављају се преко СЦИИндекс Асистент система. Рок за прихватање/одбијање рецензирања је седам дана од пријема захтева, а за саму израду рецензије две недеље од пријема захтева. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

Приликом израде рецензија, забрањена је употреба Chat box-ова и других софтвера вештачке интелигенције.

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

Име	Радно место / звање	Афилијација
Ајзенхамер Владимир	Доцент	Факултет безбедности, Универзитет одбране у Београду
Арежина Вера	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Атлагић Синиша	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Бабић Данило	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Бериша Хатица	Ванредни професор	Школа националне одбране „Војвода Радомир Путник”, Универзитет одбране у Београду
Бодрожич Ђуро	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Бурсаћ Дејан	Научни сарадник	Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд
Вујић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Вукасовић Дејана	Научни саветник	Институт друштвених наука, Београд
Вукојевић Стефан	Доцент	Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву
Вуксановић Дивна	Редовни професор	Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду

Вучићевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Гајић Александар	Научни саветник	Институт за европске студије, Београд
Гајић Стеван	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд
Глишин Вања	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Дашић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Динић Драгана	Виши научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Докић Марија	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Достанић Душан	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Дражета Богдан	Научни сарадник	Филозофски факултет, Београд
Ђорђевић Снежана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Ђурковић Миша	Научни саветник	Институт за европске студије, Београд
Игрутиновић Милан	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд
Јанев Игор	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Јањић Јован	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Јовановић Милан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Југовић Александар	Редовни професор	Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду

Кљајић Веселин	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Колаковић Александра	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Костић Шулејић Марина	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Кораћ Срђан	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Крстић Зоран	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Лазаревић Радак Сања	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Лопандић Душко	Редовни професор	Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
Лукнар Ивана	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Иван	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Петар	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Миленковић Марко	Виши научни сарадник	Институт друштвених наука, Београд
Милошевић Ђорђевић Јасна	Редовни професор	Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум, Београд
Милошевић Младен	Ванредни професор	Факултет безбедности, Универзитет одбране у Београду
Миљковић Матић Јелена	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Мирков Лидија	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Митић Александар	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Митровић Драгана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Мићовић Марија	Научни сарадник	Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду
Младеновић Никола	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Недељковић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Недељковић Стеван	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Павловић Душан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Павловић Јовица	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд
Пејин Јован	Архивски саветник, доктор историјских наука у пензији	/
Пејковић Марко	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Перић Дилигенски Тијана	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Петровић Драган	Научни саветник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Прелевић Душко	Редовни професор	Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Пророковић Душан	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд

Радушки Нада	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Ракић Миле	Научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Рапаић Стеван	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Сакан Момчило	Професор емеритус	Независни универзитет Бања Лука
Симеуновић Драган	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Симовић Владе	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци
Спасојевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Станар Драган	Ванредни професор	Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет УНИОН Никола Тесла, Београд
Станаревић Светлана	Ванредни професор	Факултет безбедности, Универзитет у Београду
Станчетић Веран	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Стекић Ненад	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Стојадиновић Вишња	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Стојадиновић Миша	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Стојановић Ђорђе	Редовни професор	Висока школа социјалног рада, Београд

Суботић Милован	Виши научни сарадник	Институт за стратегијска истраживања, Београд
Тодоровић Лазић Јелена	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Траиловић Драган	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Трапара Владимир	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1,
бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36) :
Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Донат граф). - 23 см.
Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364